

Center for Legal and Political Research, Faculty of Law,
Goce Delcev University in Shtip, Republic of Macedonia

FIRST INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

ОПШТЕСТВЕНИТЕ ПРОМЕНИ ВО ГЛОБАЛНИОТ СВЕТ
SOCIAL CHANGE IN THE GLOBAL WORLD
СОЦИАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
PROCEEDINGS

Shtip, 2014

First International Scientific Conference: SOCIAL CHANGE IN THE GLOBAL WORLD
© 2014 Copyright Goce Delcev University-Shtip, Republic of Macedonia. Address: Goce Delcev University - Shtip, Faculty of Law, ul. Krste Musirkov bb, PO box 201, 2000, Shtip, R. Macedonia. www.ugd.edu.mk; www.clprmk.org.

Печати / Print **2- ri Avgust- Shtip**

Графичка подготовка – Центар за Правно- политички истражувања

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

316.42(100)(062)

INTERNATIONAL scientific conference (1 ; 2014 ; Shtip)
Општествените промени во глобалниот свет = Social change in the global world = Социалные изменения в глобальном мире : зборник на трудови = proceedings / First international scientific conference. - Shtip : Goce Delcev University, 2014. - 1172 стр. ; 24 см

Трудови на повеќе јазици. - Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-244-129-0

а) Општествени промени - Свет - Собири
COBISS.MK-ID 97561098

Table of Contents

Поздравно обраќање на Академик Владо Камбовски, Претседател на Македонската академија на науките и уметностите	11
LAW	15
ТЕХНИЧКИ СОВЕТНИЦИ, НОВО РЕШЕНИЕ ИЛИ КОЗМЕТИЧКА ИЗМЕНА НА ВЕШТАЧЕЊЕТО ВО МАКЕДОНСКИОТ ЗАКОН ЗА КРИВИЧНА ПОСТАПКА Никола Мицковски	17
РЕВИЗИЈА: СО ПОСЕБЕН АКЦЕНТ НА ДОЗВОЛЕНОСТ НА РЕВИЗИЈА, ПРИЧИНИ ЗА РЕВИЗИЈА И ПОСТАПКА ПО РЕВИЗИЈА ПРОТИВ ПРЕСУДА Војо Беловски	33
ПОСТАПКИ ПРЕД ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА КОИ СЕ ОДНЕСУВААТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА Светлана Вељановска, Арсе Петрески	53
THE CONSTITUTIONAL AND INSTITUTIONAL PROTECTION AGAINST DISCRIMINATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE POST- DAYTON ERA Davor Trlin	67
О ПРАВЕ НА ГРАЖДАНСТВО В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ Вера Бабурина	81
ПРИМЕНА МЕЃУНАРОДНИХ СТАНДАРДА О СУЃЕЊУ У ОДСУСТВУ ОКРИВЉЕНОГ Саша Кнежевић, Иван Илић	95
THE PHENOMENON OF MULTIPLE DISCRIMINATION AND ITS PROTECTION UNDER THE ANTI-DISCRIMINATION LEGISLATION Zaneta Poposka	113

ЗАШТИТА НА ПРАВОТО НА ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОПСТВЕНОСТ ПРЕД ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА Јелена Ристиќ	127
ТОВАРЕН ЛИСТ – КОНОСМАН ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРЕВОЗ НА СТОКА ПО ВОДЕН ПАТ Саша Дукоски	143
THE PIERCING OF THE CORPORATE VEIL DOCTRINE: A COMPARATIVE APPROACH TO THE PIERCING OF THE CORPORATE VEIL IN EUROPEAN UNION AND MACEDONIA Borka Tushevska	163
БЕНЕФЕЦИИТЕ ОД ЗАКОНОТ ЗА ФИНАНСИСКА ДИСЦИПЛИНА ВРЗ ЛИКВИДНОСТА НА ПРЕТПРИЈАТИЈАТА Александар Костадиновски, Марија Стевковиќ	189
СОВРЕМЕНИ ИСТРАЖНИ МЕТОДИ НА ДРЖАВИТЕ ЧЛЕНКИ НА ЕУ СО ОСВРТ НА НИВНАТА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ВО МАКЕДОНСКАТА ЛЕГИСЛАТИВА Елена Иванова, Нада Донева	203
КОРПОРАТИВЕН КРИМИНАЛ Васко Стамевски, Елизабета Стамевска	245
ДЕЦЕНИИТЕ НА КАЗНЕНО-ПРАВНИТЕ РЕФОРМИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА: ПРЕВЕНЦИЈА И РЕПРЕСИЈА НА КРИМИНАЛИТЕТОТ И ПРАВНАТА СИГУРНОСТ Татјана Велкова	263
ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА НОВАТА КРИВИЧНА ПОСТАПКА ПРОТИВ ДЕЦА Гордана Бужаровска Лажетиќ, Олга Кошевалиска, Лазар Нанев	277
SOME ASPECTS OF EMPLOYEES INFORMING AND CONSULTING IN ACCORDANCE WITH THE LABOR LAW AND LAW ON SAFETY AND HEALTH AT WORK Marko Andonov, Zoran Mihajloski, Kristina Misheva, Ljupcho Petkukjeski	295
РАСПРАВА О КРУГУ СУБЈЕКТА КОЈИМА СЕ ПРИЗНАЈЕ ПРАВО НА НУЖНИ ДЕО Новак Крстић	311

RIGHT FOR HEALTH PROTECTION OF THE CITIZENS OF THE REPUBLIC OF CROATIA IN OTHER EU MEMBER STATES Anton Petricevic, Darko Kucan	333

THE IMPACT OF CERTAIN RULES OF ROMAN PUBLIC LAW (LUS PUBLICUM) ON THE CONTEMPORARY LAW Marija Ignjatović	357

ПРАВНА РАМКА НА ДОГОВОРОТ ЗА ОСИГУРУВАЊЕ НА ЖИВОТ ВО Р. МАКЕДОНИЈА Марија Амповска	369

POLITICS387

POLITICAL GEOGRAPHY GEOPOLITICAL STRATEGIST, IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF BULGARIA Tihomir Licev	389

РОЛЬ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЙ (ГОСУДАРСТВЕННОЙ) ИДЕОЛОГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ Наталья Бутусова	401

POLITICAL AND ECONOMIC EFFECTS OF THE NEW REGIONALISM: PRESENTED THROUGH THE EUROPEAN UNION Elena Tilovska-Kecedzi, Elizabeta Tosheva	419

ВРЕДНОСТИТЕ И ПРИНЦИПИТЕ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА НАСПРОТИ НОВИТЕ БЕЗБЕДНОСНИ ЗАКАНИ: СЛУЧАЈОТ СО УКРАИНА Ана Никодиновска Крстевска	435

ОБ ИЗМЕРЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОПАСНОСТИ Ольга Хорошилова	445

GROUPS' RESORT TO ARMS IN NEGOTIATING SPACE IN NIGERIA: THE CENTRAL NIGERIA EXCEPTION Adoyi Onoja	453

ГЛОБАЛНАТА БЕЗБЕДНОСТ И СТРАТЕГИЈАТА НА НАЦИОНАЛНАТА БЕЗБЕДНОСТ НА ДРЖАВИТЕ Татјана Гергинова	481

THE EU POLICY OF SAP TOWARD THE WESTERN BALKANS: ELEMENTS OF REGIONAL APPROACH Melina Grizo	501
CONTROL AND RESPONSIBILITY OF ADMINISTRATION ACCORDING TO THE POSITIVE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA Jusuf Zejneli, Faton Shabani	519
ПРИНЦИП НА СЕРВИСНА ОРИЕНТАЦИЈА НА АДМИНИСТРАЦИЈАТА Дејан Витански	533
MECHANISMS OF EXTERNAL CONTROL OF THE POLICE AND THE MOST EFFECTIVE MODEL FOR REPUBLIC OF MACEDONIA Avziu Kebir	553
ПОТРЕБАТА ОД ЕДИНСТВЕН СИСТЕМ ЗА ЦИВИЛНА ЗАШТИТА ВО МАКЕДОНИЈА Драган Веселинов	581
КВАЛИТЕТНО РЕГУТИРАЊЕ НА КАДРИТЕ КАКО ПРЕДУСЛОВ ЗА УСПЕШНО РАБОТЕЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИИТЕ Слајана Стефанова, Трајко Мицески	593
STRATEGIC MANAGEMENT AND ITS IMPLEMENTATION IN HUMAN RESOURCES IN THE PUBLIC SECTOR IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA Sejdi Xhemali, Shkumbim Shabani	617
ФУНКЦИОНАЛНОСТА НА МАКЕДОНСКИОТ ИЗБОРЕН МОДЕЛ КАКО ПРЕТПОСТАВКА ЗА ПОУСПЕШНО КОНСОЦИЈАТИВНО СПОДЕЛУВАЊЕ НА ВЛАСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА Никола Амбарков	627
СОВЕТ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ Юлия Владимировна Самович	645
МОДЕЛИ НА ГЛАСАЧКО ОДНЕСУВАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА Душко Петров	663
ДИСКРИМИНАЦИЈАТА ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА НА МИГРАНТИТЕ И НА ГРАЃАНИТЕ ОД НОВИТЕ ЕУ ЗЕМЈИ-ЧЛЕНКИ Наташа Постоловска	675

КОНЦЕПТИ И ТЕХНИКИ НА УБЕДУВАЊЕ И МАНИПУЛАЦИЈА ВО ТЕКОТ НА ИЗБОРНАТА КАМПАЊА Јован Ананиев	697
COMPARATIVE VIEW OF THE CONDITIONS AND PROCEDURES FOR THE APPOINTMENT OF AMBASSADOR Dejan Marolov	715
SOCIETY	723
МИГРАЦИЈАТА ФЕНОМЕН НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА Росе Смилески, Љупчо Шошоловски	725
ОДНОСОТ ПОМЕЃУ ИНДИВИДУАЛНИОТ И КОЛЕКТИВНИОТ ИДЕНТИТЕТ НА МЛАДИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА Елеонора Серафимовска, Маријана Марковиќ.....	741
WESTERN MUSIC FOR BANAL NATION: RE-ERECTING AVALA TV TOWER AND REMODELLING THE SERBIAN NATIONAL SOUNDSCAPE Srdan Atanasovski	765
RELIGION AND CULTURE IN THE GLOBAL WORLD: FROM CLASSICAL TO CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL THEORIES OF MODERNITY, MODERNIZATION AND DEVELOPMENT Ranka Jeknić	777
СТРУКТУРАТА НА РАБОТОСПОСОБНОТО НАСЕЛЕНИЕ И НЕЈЗИНОТО ВЛИЈАНИЕ НА ДЕЛУВАЊЕТО НА ХИСТЕРЕЗА КОНЦЕПТОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА Александра Лозаноска	807
РЕДЕФИНИРАЊЕ НА СЕМЕЈНИТЕ ВРЕДНОСТИ ВО САД: <i>ПРОГРЕСИВНА</i> АНАТЕМА СО РЕГРЕСИВНА ЕРОЗИЈА Марија Емилија Кукубајска	829
ОДНОСОТ НА РЕЛИГИЈАТА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ СВЕТ Даниела Коцева, Владо Петровски.....	841
RELIGIOUS DIALOGUE AND “GLOBALIZATION OF UNDERSTANDING” IN R. MACEDONIA AND BALKAN REGION Zoran Matevski	849
СЕМЕЈСТВОТО И СЕМЕЈНИТЕ ВРЕДНОСТИ ВО ГЛОБАЛНИОТ СВЕТ Крсте Илиев, Наталија Попзарјева	861

WEBER'S MODELS OF BUREAUCRACY IN THE AGE OF
GLOBALIZATION
Strashko Stojanovski, Jadranka Denkova, Petar Trajkov..... 873

ECONOMY883

THE WATERS IN THE COUNTRY AS A SPECIFIC BUSINESS ECOSYSTEM
Dragan Jovanov, Aleksandar Dejanovski..... 885

НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА –
МЕТОДОЛОГИЈА, АНАЛИЗА И ТРЕНДОВИ
Ѓорѓи Гоцков 893

ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА, ГЛОБАЛНИТЕ ФИНАНСИСКИ ИНСТИТУЦИИ И
ФЕНОМЕНОТ НА СИРОМАШТИЈА
Ирена Андреевска 911

THE IMPORTANCE OF ECONOMIC DIPLOMACY FOR A SMALL OPEN
ECONOMY – THE CASE OF SLOVENIA
Dejan Romih, Jurij Pridigar 919

РОССИЙСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В УСЛОВИЯХ ВТО
**Валерий Валентинович Копеин, Елена Анатольевна Филимонова,
Андрей Валентинович Копеин 933**

ДЕТЕРМИНАНТИ НА ПРИДОНЕСОТ НА ТУРИЗМОТ ВО
ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ НА МАКЕДОНИЈА
Билјана Петревска..... 941

ПОТРЕБА ОД ПРЕПОЗНАВАЊЕ И ВАЛИДАЦИЈА НА
ОРГАНИЗАЦИСКОТО ПРЕТПРИМНИЧКО ДЕЛУВАЊЕ НА
ВРАБОТЕНИТЕ ВО ОРГАНИЗАЦИИТЕ
Mimoza Serafimova, Snezana Bardarova..... 955

ПРЕТПРИЕМНИЧКА ИНИЦИЈАТИВА, ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И
МАЛИТЕ ПРЕТПРИЈАТИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
**Марија Магдинчева-Шопова, Неда Петросла-Ангеловска, Марија
Ацковска 969**

FINANCIAL CRISIS IN SWEDEN AND CROATIA IN PERSPECTIVE OF
EMU – THE BANKING UNION
Ivana Bajakić, Ozren Pilipović, Nenad Rančić..... 983

РЕЈТИНГ СИСТЕМИТЕ ВО ФУНКЦИЈА НА УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО БАНКИТЕ Марија Сребренова Трендова	1017
FINANCE SYSTEM LOCAL GOVERNMENTS Marijana Ljubić, Stevica Dedanski	1041
ВЛИЈАНИЕТО НА МЕРКИТЕ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВРЗ ВРАБОТЕНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА Елизабета Цамбаска	1051
РЕФОРМАТА НА ПЕНЗИСКИОТ СИСТЕМ ВО ГЛОБАЛНИ РАМКИ (ОПШТИ ТРЕНДОВИ И ПРАВЦИ) Илија Груевски, Стеван Габер	1075
MEDIA AND COMUNICATION	1103
PEOPLE AS OBJECT AND SUBJECT OF ALBANIAN MEDIA: THE CORELATION AND OSMESES IN THE EDUCATION PROCESS IN DEMOCRATIC SOCIETY Laura Furxhi	1105
МЕДИАТИЗАЦИЈА НАУКИ: АЛТЕРНАТИВНА НАУКОМЕТРИЈА И ВОЗМОЖНИТЕ СОЦИЈАЛНИ ПОСЛЕДСТВИЈА ЕЌ РАСПРОСТРАНЕНИЈА Марина Загидулина	1113
ПОТЕНЦИЈАЛОТ НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИЗА ПРОМОЦИЈА НА ИНФОРМАТИВНИТЕ ПОРТАЛИ Тања Крстева	1127
ТЕОРЕТСКИ АСПЕКТИ НА КОМУНИКАЦИЈАТА КАКО ПРОЦЕС ЗА РАЗМЕНА НА ИНФОРМАЦИИ Сузана Цамтоска–Здравковска, Андон Мајхосев	1141
EDUCATION	1159
КОНТИНУИРАН ПРОФЕСИОНАЛЕН РАЗВОЈ ВО ОБЛАСТА НА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА Даниел Павловски	1161

Поздравно обраќање на Академик Владо Камбовски, Претседател на Македонската академија на науките и уметностите

Почитуван г-дин Проректор, Почитуван г-дин Декан, драги колеги професорки и професори, асистенти, научни работници од повеќе држави во светот, дами и господа.

Ми причинува особено задоволство и чест што можам да се обратам пред еден ваков еминентен собир, на кој, на вистинско место и во вистинско време во центарот на вниманието на научната јавност е ставено круцијалното прашање на современото општество, а во тие рамки и на развитокот на нашите општества, вклучително и македонското – плуралистичко, мултикултурно, демократско итн. Општествените промени во глобалниот свет, или со други зборови, глобалното општество во светот кој се менува, и каде се нашите општества (македонското, српското, хрватското и другите) помеѓу тие координати определени со клучните категории -промени и глобализација.

Да се организира меѓународна конференција на толку значајна тема со учесници од повеќе држави во светот, со еден широк опфат на правни, политички, економски, социолошки, едукативни, комуниколошки аспекти на промените во современото општество, претставува од една страна преземање на една огромна одговорност за нејзино успешно и плодотворно организирање, а од друга страна и потврда за достигнатата зрелост и капацитет на институцијата која организира еден ваков сериозен потфат. Универзитетот „Гоце Делчев“ во текот на своето неколкугодишно постоење се потврди како исклучително успешна високообразовна и научна институција која ги исполнува меѓународните стандарди на добро организиран, интегриран универзитет, кој располага со соодветна опрема, лаборатории, кадар и други претпоставки за остварување на својата дејност и општествена мисија.

Имавме можност да се увериме во тоа кога во текот на јули оваа година по повод потпишувањето на меморандумот за соработка помеѓу Македонската академија на науките и уметностите и Универзитетот „Гоце Делчев“ имавме прилика да се сретнеме со Ректорот проф. Митрев и неговите соработници и да се запознаеме со севкупната организација, програми и создадени услови за нивното реализирање. Заслужува секаква пофалба и поддршка и иницијативата на Правниот факултет на Универзитетот, Центарот за правно- политички истражувања да се нафати да ја реализира оваа амбициозна идеја за организирање на една таква сериозна меѓународна конференција.

На тој начин факултетот јасно ја демонстрирал својата определба за нужно поврзување на високото образование и науката, поаѓајќи од сознанието дека глобалното општество на 21 век може да се издигне само врз знаења, истражувања и хуман развој, чија што идеја водилка е концентричната филозофска слика на иднината. Несомнено е дека со интензивирање на овој стратешки правец, постојана потрага по нови знаења, науката во спрега со образованието, Универзитетот врши силно влијание врз натамошното моделирање на нашиот систем на високото образование.

Кога на дневен ред на една меѓународна конференција кај научните работници вака широко поставена работна задача како што е темата на оваа конференција и кога нејзината работа ќе биде организирана низ панели во кои се сочинуваат научни стојалишта за одделни аспекти на главната тема, не е исклучена опасноста од фрагментализација, што има за последица од делот да не може да се види целината. Тоа за учесниците на конференцијата создава бројни методолошки проблеми. Својот агол на посматрање на определена појава, проблем, однос и слично, да го постават на правецот на главната преокупација расправајќи за посебното постојано да го имаат предвид и општото. Преширокиот опфат нужно го замаглува глобалниот предмет на посматрање за сметка на подробната научна анализа на некој поединечен аспект. Од друга страна, се поставува прашањето како да се дојде до една синергија? Да се обезбеди синтеза на различните погледи кои навлегуваат нужно на еден индуктивен пристап кон општото, кој кон резиме на основната хипотетичка рамка поставена со глобалната тема. А таа гласи: „Потребни се општествени промени во глобализираниот свет“ или „Какви општествени промени предизвикува глобализацијата?“ Значи, претпоставувам дека учесниците на конференцијата постојано размислуваат за тие прашања зависно што избрале како предмет на научна опсервација.

Дозволете ми на некој начин, вклучувајќи се во вашата расправа, да фрлам еден општ поглед врз нејзината главна тема, се разбира во сосема една лапидарна, концентрирана форма, како обид за поддршка на нејзината дедуктивна интерпретација. Овој поглед се однесува на нужните форми на постранициското општество, пред се тука во предвид го имам македонското општество, како и постранициското општество во нашето опкружување и пошироко. Значи, какви општествени промени (правни, политички, економски, комуниколошки, едукативни итн.) ни се нужни во современиот глобализиран свет кој се менува. Прво е потребно јасно сознание за постојната криза низ која поминува општеството – општествена, економска, културна, политичка, демографска, морална криза. Потребни ни се стратешки визии засновани врз научни истражувања за преминот кон постранициското општество. Потоа, подготовка за одговор на предизвиците на современото општество кои се константни извори на општествена криза, сфатена како потреба за динамични промени. Глобализацијата, интеграциите, информатичкото

општество во кое влеговме без да имаме многу јасни сознанија како ќе се движиме низ тој широк информатички простор, како и човековите права, демократијата и правната држава. Со динамиката на промените детерминирани со овие предизвици може да се управува во услови на хармонични општествени односи. Како до внатрешна интеграција на овие општества? Како до хармонични општествени односи? Понатаму, неопходно е утврдување на основните параметри на развојот, базичните проширувања на човековите слободи и права, општата благосостојба и демократската правна држава, и операционалните показатели за економскиот, социјалниот развој, индекс на квалитет на живот итн. На пример, сите ние оперираме само со еден таков индикатор – пораст на Бруто домашниот производ. Не ја отвораме оваа друга страница која станува се поприсутна и повлијателна во сите предвидувања на сегашноста, како и предвидувања за иднината, а тоа е Индексот на квалитетот на животот, кој е многу побитен, отколку оној суров индикатор за пораст на Бруто домашниот производ.

Понатаму, развитокот на општеството во постраницискиот период се потпира врз нов општествен договор на, според мене, 4 Д: демократизација, деполитизација, децентрализација и деконцентрација на одлучувањето за општествените работи, со признавање на решавачка улога и решавачко влијание на науката врз поставувањето на некои развојни хоризонти. Натаму, концептот на премин детерминиран со барањето за демократизација и маркетизација (така беше замислена транзицијата во сите овие општества) очигледно мора да се надополни со две клучни барања: 1. За државноправноста (институции, право итн.) и 2. Мултинационален интегрализам (нешто што беше запоставено и им удира од глава на сите овие општества во транзицијата).

Следејќи ги европските ориентири општеството треба да се менува во правец на развој на инклузивно, иновативно и рефлексивно општество. Тоа сега е широко подрачје на истражување и се надевам дека и нашата научна средина ќе се вклучи во овие глобални проекти што сака да ги развие Европската Унија.

Преминот кон постранициско општество уште се нарекува „Демократска консолидација“ на општествата. Но таа не е можна без моделирање на политичкиот конфликт, кој е постојано латентен, според начелата на демократијата, дијалогот, толеранцијата и постигнувањето на општествен политички консензус кој има три значења – согласност за највисоките вредности, за правилата на играта или процедурите и согласност за посебните политики на управувачките структури. И она што е особено клучно, што ние, и тоа како, како високо образование и наука мораме да го земеме на своја одговорност и товар, е формирањето на една нова елита која ќе го води целиот тој процес на постраницискија, на премин кон правна држава, мултинационален интегрализам. Притоа, под овој поим на елита, кој кај нас беше, до сега барем во периодот на транзиција во овие општества, сфаќан во смисла на некоја политичка или капитал

елита, во прв ред подразбира високо специјализирани кадри во демократските институции на државата и во граѓанскиот сектор во новите сфери на цивилното општество како движечка сила на општеството. Тоа барање подразбира ревидирање на односот во сите творечки и интелектуални потенцијали на општеството. Меѓу другото, прво бара конкретни мерки за запирањето на напуштањето на земјата, кое не е само наша карактеристика на Македонија, туку на сите овие држави во транзиција, од опкружувањето и пошироко. Ова се однесува на млади и специјализирани кадри и се разбира, од друга страна, далеку построги критериуми на подигање на квалитетот на целиот процес на образованието, од основното до високото, па дури и продолженото образование во текот на животот.

Зад овие барања стои, се разбира промени во вредносната ориентација на младите генерации, што е исто така најважна задача на системот на образованието. Тие промени кои можат да се предвидат во високо развиените пост-индустриски општества, кон кои треба да се движат овие наши општества, ќе се движат кон напуштање на материјалистичката опседнатост со економска и физичка сигурност и преферирање на личната слобода, на личноста, самоизразувањето и другите постматеријални вредности. Таквата клучна промена која е основа за сите овие други промени, настапува кога, според познатите скали и хиерархии на потребите, кога се задоволат потребите на материјална сигурност и кога младите нив ги заменуваат со барањето за поголемо уважување и за реализација на индивидуалните интелектуални потенцијали, што прераснува во масовно движење за заштита на средината, на човековите права, на рамноправноста, слободата на мислата и говорот. Мислам дека времето на такви вредносни промени кај нас забрзано доаѓа. Нашата улога, како наука и високо образование е постојано да го распливнуваме погонското гориво што ги движи промените во еден таков правец.

Благодарам на вниманието

Штип, 11. Септември 2014 година

E C O N O M Y

THE WATERS IN THE COUNTRY AS A SPECIFIC BUSINESS ECOSYSTEM

M-r Dragan Jovanov, Assistant at the Faculty of Environmental Resources Management, MIT University, Skopje, Macedonia

e-mail: daci.j@hotmail.com

M-r Aleksandar Dejanovski, Assistant at the Faculty of Management, MIT University, Skopje Macedonia

Abstract

Water resources are one of the most important things for the economic development of a country, but also for maintaining globally. For example, we can take the Ohrid lake as one of the most important water resources in the Republic of Macedonia. The Ohrid Lake is the largest and most important natural lake in the country and probably the most important aspect of aqua biological stagnant eco-system in Europe. It features a rich history, archaeological sites and natural beauty. Since the first scientific research in the lake, that was performed during the 19th century, it was shown that, is one of the oldest lakes in the world, featuring living creatures even from the ancient world, that in other places do not exist or are found only as fossils. The fish fauna of the lake comprises 17 species belonging to three major groups: trout, white fish and eels. Ten types between Ohrid fish are endemic. Among the most endemic species of fish that inhabit the lake are trout and summer belvica. Besides all these kinds of fish stocks, there is a significant development of fisheries in general. We must not allow violations of regulations, lake pollution or disruption of the ecosystem whose balance can easily be maintained with the Water Law and Environmental Law, to disrupt this eco-system. The subject of this research will be water resources in the country, the benefit of the waters and business eco-system.

Keywords: *natural resources, ecosystem, fish fauna, fish stocks, endemic species, trout, archaeological sites*

1. LEGAL AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK

The Water resources are of common interest owned by R. Macedonia and enjoy special protection in a manner and under conditions prescribed by the law. The waters are not privately owned, regardless of the legal regime of the land on which they are located, so the Water act regulates the ownership, usage, and exploitation of the Waters in the Republic of Macedonia.

The Water Act was enacted in July 2007. He began to take effect from January 2011. It is based on the EU Framework Directive and other directives governing how water management.

Water Act include: ¹

- General Provisions - bodies water management (MEPP)
- Water use - permit system
- Planning - strategy, plans and programs for water management
- Protecting water from pollution - discharge permits, emission limit values and determining the type of substances
- Protection against harmful effects of water - regulation of floods
- Monitoring of water - monitoring the quality and quantity of water
- Information - data submission
- Water management facilities and services
- Financing
- Organization - National Council on Water Management and Tips for managing river basins
- Inspection - State environmental inspectors and water management inspectors
- Penalty provisions
- Water management translates into MEPP from January 2011

According the Water act, some new management organizations have been created, as follows:

River basin management is specific organization that has been formed as a result of fundamental organizational change in water management at the river basin area.

¹ <http://pbosnia.kentlaw.edu/macedonia/mlrc/z0030.html>

National Water Council² is an advisory and coordinating body composed of prominent scientists and experts in the field of water management and related areas, as well as associations of water users.

Management of the river basin area Council, as an advisory body made up of stakeholders who use water for preparation and monitoring plan for river basin management. **Management of the river basin area Council** are formed as needed.

2. WATER PLANNING AND USAGE

The water resources planning is a governments objective, as it is noted in the Water act, this natural resources represent public property, and can not be privatized.

- Strategy guide (in order to determine long-term policy of sustainable water development in the Republic. Macedonia). The strategy is the most important plan, that has to be divided in smaller actions plans.
- Water Master Plan (existing document with a new feature to allow integrated management of general and national level bringing together the needs of the river basin level)
- New - public participation in decision-making concerning water management.

Although waters as a natural resources are given, they have to be properly managed by the government in order to protect them from unlimited usage in one hand, and to stop them from polluting the environment.

The strategy of the water usage in the Republic of Macedonia is consisted of the following plans:³

- *The main object of protection (water regime)*
- *Overall water use based on license (water rights)*
- *Replacement of the existing system of water management permits and approvals*

² Vlada na Republika Makedonija, "Nacionalna stratgija za vodi", October 2011, Skopje, pg 17 - 23

³ http://www.mzsv.gov.mk/files/Zakon_za_vodite.pdf

- *The procedure for granting a water right is subsidiary procedure in cases where such right is granted in the procedure of issuing environmental permits pursuant to the Environment*
- *Concessions*

The main target of the water protection strategy is to protect the environment, focusing on the water management in the country. The prime targets are:

- An exception to the rule - only true under certain conditions and with the permission of the competent authority issued in accordance with the plan (discharge permits)
- Setting goals Environment
- A program of measures for achieving the environmental objectives
- Control of achievement are made on a combined approach according to which you apply the most stringent criteria for water quality
- Safety Zones (water intended for consumption by humans, bathing, water for nitrate sensitive for municipal wastewater and areas protected under the Law for the Protection of Nature).

3. MACEDONIAN WATER RESOURCES

All waters in the Republic. Macedonia belong to three major watersheds (an Adriatic - Black Drin River through two Egeian - through the rivers Vardar and Strumica) and a small part of the Black Sea basin (catchment area of the river. Southern Moravia). The abundance of water and aquatic ecosystems in Macedonia is considered: ⁴

- ❖ Existing sources of 4400 with an annual capacity of 6.6 billion m³ of water
- ❖ Three large tectonic lakes (Ohrid, Prespa and Dojran)
- ❖ About 50 glacial lakes and mountain
- ❖ About 120 small dams and reservoirs
- ❖ 22 large multipurpose dams

4

http://www.seeclimateforum.org/upload/document/zagreb_ai_wtaer_framework_directive.pdf

The Aegean basin is the largest. It covers 87% of the territory of Macedonia, which is 22,075 square kilometers. The river Black Drim forms the Adriatic basin, which covers an area of about 3320 km², or 13% of the territory. Black Sea basin is the smallest with only 37 km². It covers the northern side of the mountain Skopje Montenegro. Here is the source Binachka Morava River which joins the South Morava, and later, the Dunav which eventually flows into the Black Sea. There are nine bathrooms in Macedonia: Banishte, Bansko, Istibanja, Katlanovo Kezhovica, Kosovrasti, Banja Kocani, Kumanovo and Negorci.

A.The river Vardar

Vardar is the longest and most important river in the country. It is 388 km long and covers an area of approximately 25,000 km². Rises in Vrutok few kilometers north of Gostivar. It passes through Gostivar, Skopje and Veles, crosses the Greek border near Gevgelija, and then flows into the Aegean Sea.⁵ Vardar basin covers two-thirds of the territory of the Republic of Macedonia. Because the area is called Vardar Macedonia. The valley consists of fertile land, and the river is surrounded by mountains.

B.Prespa Lake

Prespa Lake is divided between Macedonia, Albania and Greece. The largest island in Lake Prespa is called Big City or Snake Island and located in the Macedonian part of the Lake. Regarding Albania there is an island which is called small town. Because Prespa Lake is located about 150 feet above the lake, which is 150 kilometers away to the west, the waters of Lake Ohrid through underground channels flow into the lake.

C.Dojran Lake

Dojran Lake is located in the southeastern part of Macedonia and is the

⁵ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/623276/Vardar-River>

youngest of three tectonic lakes with an area of 42,7 km². Share Macedonia (27,1 km²) and Greece (15,6 km²). Doiran town is located on the western part of the lake. The lake has a circular shape, a maximum depth of 10 meters and 7.1 kilometers wide.

D.General threads

Waters and aquatic ecosystems today are under strong anthropogenic pressure. They are endangered because of the reduction in their quality due to climate change and the increasing utilization of water for drinking, irrigation, energy and industry. The reduction in water quality due to past pollution (from industry, municipal wastewater, municipal solid waste), changes in the catchment areas of aquatic ecosystems (vegetation degradation, soil erosion, agricultural chemicals, landfills) and disregard the biological minimum of the their capture and utilization.

Besides important non-indigenous (alien) species, particularly fish, was common practice in the past, which made its home for many invasive species. So, today in the Prespa Lake live an estimated 12 indigenous and non-indigenous species, from which only 9 fish, that have completely changed the composition of flora , fauna and the functioning of the ecosystem. One of the biggest problems whose consequences are difficult to perceive is the mixture of water and various types of river basins. In Macedonia, such as a hydro system "Shara Water," through which the water of the rivers Sar Planina (Vardar basin) is transferred to the reservoir "Mavrovo Lake," which runs through Mavrovo Reka and Radica (Adriatic basin).

4. THE BENEFIT OF THE WATER RESOURCES

Water resources are one of the most important things for the economic development of a country, but also for maintaining globally. For example we can consider the Ohrid lake as one of the most important water resources in Macedonia. It is the largest and most important natural lake in Macedonia and probably the most important aspect of biological stagnant ecosystem in Europe. It features a rich history, archaeological sites and natural beauty. Thanks to these features the 1980 Ohrid Lake have been declared world heritage site under

UNESCO protection.⁶ The lake and the specific climate that has city allow development of health tourism. The relatively low atmospheric pressure, a large number of sunny days, favorable air, mild temperature change from one season to another, and many other environmental amenities of Ohrid, a beneficial effect on health. According to some doctors, the Lake has an ideal climate for treating cardiovascular diseases. Doctors especially older patients advise to stay in the monastery St. Naum and the villages and Ljubanista and Trpejca. This area along the banks of the lake is ideal for climate. Due to the proximity of the mountain Galichica located between Lake Ohrid and Lake Prespa lake environment is beneficial for anemic people. The altitude and clean air helps the creation of red blood cells. The waters of the lake have beneficial effect for treating polio.

With its unique flora and fauna, the lake is one of the largest biological reserves in Europe. The very first scientific research in the lake were carried out during the XIX century, showed that, as one of the oldest lakes in the world, is kept alive ancient world that other places do not exist or are found only in the form of fossils. Also the rich cultural heritage of the city contributed to develop summer tourism and general tourism as an economic branch, which is not only the city but the state has a benefit. The fish population in the lake is comprised of 17 species belonging to three groups: trout, white fish and eels.⁷ Ten types between Ohrid fish are endemic. Among the most endemic species of fish that inhabit the lake are: “letnica” and “belvica”. The Rich fish stock, enables the development of fisheries in general.

We conclude that the lake's water resource which is of paramount importance therefore and has to be conserved. That is, it is taking all necessary measures to protect this natural treasure, that we generates so many benefits for The Republic of Macedonia. We must not allow violations of regulations and occurrence of the lake pollution to disturb the ecosystem whose balance can easily be maintained with the Water Law and Environmental Law.

⁶ <http://whc.unesco.org/en/list/99>

⁷ http://www.worldlakes.org/uploads/19_Lake_Ohrid_27February2006.pdf

NATIONAL ACCOUNTS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA – METHODOLOGY, ANALYSIS AND TRENDS

Gjorgji Gockov, PhD Assistant professor, Faculty of Economics-Skopje,
University “Ss. Cyril and Methodius” in Skopje,
gockovg@eccf.ukim.edu.mk

Abstract

Subject of research in this paper are the national accounts, as one of the four main macroeconomic accounts in each national economy, in terms of (1) methodological foundations for their preparation and application of international standards in the R.Macedonia (2) analysis of movement of the main macroeconomic aggregates in national accounts in Macedonia and their comparison with some countries in the region. The goal is to investigate and determine the methodological compliance with international standards in the preparation of national accounts in Macedonia and to make dynamic, structural and comparative analysis of the most important macroeconomic variables in the national accounts of R.Macedonia. To achieve this, the paper firstly elaborates the basic theoretical and conceptual elements of the System of National Accounts (SNA), by processing the main macroeconomic aggregates and individual accounts of the System of National Accounts. By analyzing the current practice in the preparation of national accounts data in our country, the paper is trying to assess the degree of compliance with international standards and recommendations. After this theoretical elaboration and analysis a quantitative analysis is made, with detailed research on major macroeconomic aggregates - gross national disposable income, consumption, investment and savings. Within each of these variables, the trends are analyzed, with particular distinction between the period before and after the global economic crisis, in order to determine the effect of the crisis on their developments. This analysis is complemented by a comparative analysis, in which the analysis of some macroeconomic aggregates in several countries, efforts to determine the performance and characteristics of the Macedonian economy in the area of national accounts. This analysis is complemented by a comparative analysis, in which through the analysis of some macroeconomic aggregates in several countries are endeavoring

to determine the performance and characteristics of the Macedonian economy in the area of national accounts.

Key words: national accounts, disposable income, saving, investment, consumption

1. Basic theoretical and conceptual elements of the System of National Accounts - SNA

The System of National Accounts (SNA) is the internationally agreed standard set of recommendations on how to compile measures of economic activity in accordance with strict accounting conventions based on economic principles. The recommendations are expressed in terms of a set of concepts, definitions, classifications and accounting rules that comprise the internationally agreed standard for measuring such items as gross domestic product (GDP), the most frequently quoted indicator of economic performance. The accounting framework of the SNA allows economic data to be compiled and presented in a format that is designed for purposes of economic analysis, decision-taking and policymaking.

The System of National Accounts provides a comprehensive and systematic framework for collecting, presenting and analyzing the macroeconomic statistics (accounts). By establishing an organized set of accounts, this framework provides many details of how the economy works and how economic agents cooperate with each other. This system facilitates the analysis of the production and consumption of goods and services, as well as the analysis of creation of the income from such production, earned from the ownership of assets and redistributed within the economy. It also allows users to identify the capital and financial flows that take place. It provides information not only about economic activity but also about the levels of an economy's productive assets and the wealth of its inhabitants. Moreover, the SNA connects the two approaches (flows and stocks) by linking the accounts presenting transactions and other economic changes with balance sheets presenting wealth stocks. Previously, throughout history, various famous economists applied only one approach in their analysis. For example, Adam Smith focused on national wealth as an indicator of economic condition and performance of the country, and later Keynes, Frisch and Timbergen focused on economic trends/flows.

The System of National Accounts contains numerous conceptual elements which determine its accounting framework and allow various aspects of the analysis. Overall, the conceptual elements of SNA include:

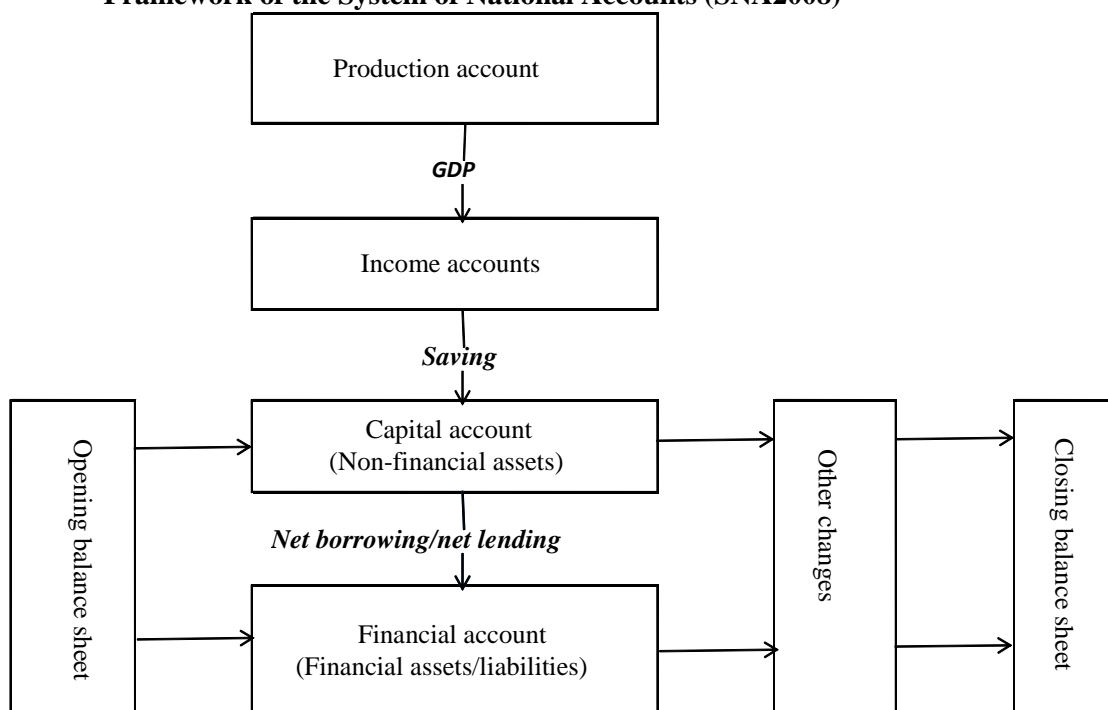
- a) applied accounting rules for the preparation of accounts
- b) defining and determining institutional units and sectors;
- c) definition, delineation and classification of transactions and other flows;
- d) definition, scope and classification of assets and liabilities;
- e) detailed definition and classification of products and production units.

In terms of accounting rules, two issues are particularly important for the preparation of national accounts - the issue of (1) the recording of flows and stocks of financial assets and liabilities; and (2) the valuation of transactions and stocks. Regarding the recording of flows and stocks of financial assets and liabilities, a ***double-entry accounting system of recording of flows*** is recommended, that is identical with the principle used in business accounting. According to this system, the accountants have recorded every flow twice—as a debit entry and as a credit entry. The application of the principle of double or quadruple accounting records of events requires transactions or other flows, to be recorded at the same time on different accounts with both parties (units) involved in the transaction. The same applies for recording of stocks of financial assets and liabilities. Regarding the time of recording, the basic principle applied in national accounting system is transactions between institutional units to be recorded at the time when units exchange, transform, create, transfer, or extinguish economic value, which is not necessarily when the units make payment (System of National Accounts, 2008). This type of recording is known as a ***recording on an accrual basis***.

Also, the principle of quadruple accounting requires transaction to be recorded with the same value in all accounts of the two units (departments) involved in the transaction. The same principle applies to assets and liabilities. This means that financial assets and their corresponding liabilities must be recorded at same value in the creditor and debtor accounts. In principle, units should measure all transactions and position (stock) data on the basis of ***market prices***. This means they value transactions at the actual price agreed upon by the parties (in other words, amounts of money that willing buyers pay to acquire something from willing sellers). At the same time, they value the stock of assets and liabilities on the basis of the market prices in force at the time to which the balance sheet relates. In cases where data on market prices

for certain categories of financial instruments are not available, it is necessary to assess their market value by using the so-called "fair" value.

Figure 1
Framework of the System of National Accounts (SNA2008)

Source: Figure prepared based on SNA2008.

According to SNA 2008 the resident institutional units are grouped into standard defined sectors: (1) financial corporations sector; (2) non-financial corporations sector; (3) general government sector; (4) household sector, and (5) nonprofit institutions serving households sector. Also, this system is based on unified definition and classification of financial assets and liabilities: (1) monetary gold and special drawing rights (SDR); (2) cash (currency) and deposits; (3) securities excluding shares; (4) credits; (5) shares and other equity; (6) technical reserves of insurance; and (7) other receivables/payables.

Based on the conceptual elements of SNA 2008, all flows and stocks are recorded in the accounts of the System of National Accounts. Each

account is connected and gives information about a particular aspect of the behavior of economic units, sectors and the economy as a whole. The accounts represent the summary of many detailed information about the economy, organized in accordance with the economic principles. They provide a comprehensive and detailed review of complex economic activities occurring within an economy, as well as the relationship/ interaction between different entities in the economy. Usually the items in the account are not in balance, and therefore balancing items need to be introduced. The balancing items are important measures for the different aspects of economic activities. Accounts are grouped into three main categories: (1) Current accounts (comprise the production account, which measures GDP, and the income accounts, which derive national income, national disposable income, and saving); (2) Accumulation accounts (consist of capital account, financial account and accounts for other changes in assets), and (3) Balance sheets.

2. Main macroeconomic aggregates - definitions and equations

According to SNA 2008, the following main macroeconomic aggregates are defined which have a central role in macroeconomic analysis:

Gross production (Q) represents the value of all goods and services produced within the economy. The concept of gross value is problematic because of double recording of components.

Value added (VA) is the value of gross output less intermediate consumption. This concept is generally used for measuring the production of an economy.

Gross Domestic Product (GDP) is defined as the sum of value added produced by all institutional units resident in the domestic economy plus the value of taxes less subsidies on products. GDP measures the value of final goods and services.

Final consumption (C) refers to goods and services (imported or produced home) purchased by households (individuals). Intermediate consumption relates to inputs in the production process.

Investment (I), in a macroeconomic sense, includes production of machines, factories, building resident and non-resident units and changes in inventories. Investment can be defined as a production made in the current year but not yet used for current consumption.

Absorption (A) (aggregate domestic demand), is defined as a sum of final consumption (C) and gross investment (I), or $A = C + I$.

Net export (X-M) is equal to the value of exported goods and services less the value of imported goods and services. This aggregate is used to assess the impact of foreign trade on aggregate demand.

Based on such defined aggregates it follows that $GDP = C + I + XM$. Given that GDP includes income generated only by domestic production, it does not include income generated by all sources in the economy. In order to include other sources of income two other macroeconomic aggregates are introduced - **Gross National Income (GNI)** which is equal to the sum of GDP and income earned abroad ie $GNI = GDP + Y$, where Y is net income from abroad. The second one is **Gross National Disposable Income (GNDI)** which is equal to the sum of GNI and transfers from abroad ie $GNDI = GNI + Tr$, where Tr is net transfers from abroad. GNDI measures the total income available to the residents of a country.

The difference between gross national disposable income and final consumption is equal to **Gross National Saving** ($S = GNDI - C$).

Table 1
**Main macroeconomic aggregates in accordance with the System of
National Accounts**

Production	Income	Expenditure
Value added by:	Compensation of employees (W)	Private consumption
Agriculture	+ Operating surplus	+ General government
Industry	of the producer (OS)	consumption (CG)
Services	(including depreciation)	+ Gross investment (I)
Gov. services		+ Export of goods and
= GDP (basic prices)	= GDP (basic prices)	services (X)
+ Taxes less subsidies	+ Taxes less subsidies	- Import of goods and
on products (TSP)	on products (TSP)	services (M)
Gross domestic product		
= GDP (market prices)	= GDP (market prices)	= GDP (market prices)
	+ Net income factor	+ Net income factor
	of abroad (Yf)	of abroad (Yf)
	= Gross national income (GNI)	= GNI (market prices)
	(market prices)	
	+ Net current transfers (TRf)	+ Net current transfers (TRf)
		= GNDI (market prices)
	= Gross national disposable	
	income (GNDI) by market prices	
	- Depreciation (D)	- Depreciation (D)
	= Net national disposable	= NNDI (market prices)
	income (NNDI) (market prices)	

Source: Table prepared based on SNA2008.

The accounting framework established in the System of National Accounts (SNA) produced two significant relationships (links) that are used especially in macroeconomic analysis. The first highlights the links between aggregate income and demand and the external current account balance. It shows that the current account balance (CAB) is, ex-post, identical to the gap between GNDI and absorption (A), or $GNDI - A = CAB$. The interpretation of this relationship is that a current account deficit occurs whenever a county spends beyond its means or absorbs more than it produce. In other words, the

current account deficit reflects the excess of absorption over income. Accordingly, if the country tries to reduce the current account deficit of balance of payment, it needs to increase income and / or reduce absorption.

The second focuses on the linkages between aggregate saving and investment and the external current account balance. It shows that the current account of the balance of payment (CAB) is, ex-post, identical to the gap between saving (S) and investment (I) in the economy, ie $S - I = CAB$. The interpretation of this relationship is that the current account deficit in the balance of payment arises whenever the investment exceeds domestic saving in the economy, and this gap must be financed using a foreign (imported) saving. In general, according to this link, if the country tries to reduce the deficit in the external current account, it needs to increase its saving and/or reduce its investment.

3. National Accounts in the Republic of Macedonia - current practice and compliance with international standards

National accounts statistics in the Republic of Macedonia is prepared and published by the State Statistical Office (SSO). This SSO responsibility derives from the State Statistics Law adopted in 1997¹. In particular, the obligation of SSO for preparing national accounts statistics is clearly defined in the "Programme for Statistical Survey"², which presents all official statistics that are prepared in the Republic of Macedonia by the authorized bearers of statistical research. This is a Five-Year Statistical Programme and it integrates all authorized participants in the statistical system in order to provide a consistent system of data in the country. However, it only listed statistical research without taking concern for methodological consistency between different types of statistics.

SSO prepared national accounts statistics based on the conceptual framework contained in the European System of Accounts (ESA95³). Moreover, within this statistics the SSO prepares all tables required as a minimum by the Working Group of the International Secretariat of National Accounts (ISWGNA).

¹ Law on State Statistics from 1997 to today has undergone four amendments (2007, 2011, 2013 and 2014).

² For more see " Programme for Statistical Survey 2013-2017," SSO.

³ There is a conceptual and methodological conformity between ESA95 prepared by Eurostat and SNA2008 prepared by the United Nations.

Within the national accounts quarterly estimates of GDP at constant prices by production, as well as quarterly estimates of GDP at current prices by production and expenditure method are prepared. Data on GDP on a quarterly basis are available from 1997, with the production side of GDP is calculated at current and constant prices, and the expenditure side of GDP is calculated only at current prices. The data on the sources of value added and cost structure of GDP by production method, at current prices, are shown by sector and sub-sectors, according to the National Classification of Activities - NKD Rev.1 (ongoing the implementation of NACE Rev.2). For the preparation of data for the national accounts (especially GDP) SSO uses various data sources. Thus, for the calculation of GDP by production and expenditure method at current prices, the following sources are used: data from the annual accounts of the enterprises in the Central Registry⁴, data from regular statistical surveys conducted by the SSO, data from the Ministry of Finance, Central Bank, administrative data sources (PRO, Pension Fund, Health Fund etc.) and additional data from relevant institutions.

Regarding the application of the accounting rules and principles for the preparation of national accounts SSO in great respect implements the international accounting methodological recommendations for the preparation of national accounts. Thus, the market prices are used for the valuation of flows and stocks in the national accounts, which is consistent with international rules and recommendations. Also, in accordance with international recommendations, the principle of recording on accrual basis is using for recording the transactions. The only exception to this rule is recording of revenues and expenditures of the general government, which currently are recorded only on cash basis.

Despite the relatively good general assessment of the statistical system, macroeconomic statistics in the country mainly face two problems affecting their quality and integration: (1) the problem of data consistency between individual macroeconomic statistics, and (2) the problem of detail of the data that are compiled and disseminated. Within the national accounts data on sectoral accounts (separately for non-financial enterprises, households, nonprofit institutions, the other financial institutions) are not available. A particular problem is the lack of data on assets and liabilities of the household sector (household disposable income) and other financial institutions, both in the total aggregate amounts and by financial instruments.

⁴ According to the national legislation all legal business entities are obliged to submit their final accounts of the end of the year to the Central Registry.

4. Analysis of movements and trends in the national accounts - a comparative analysis

The national accounts data prepared by SSO contains a lot of data that are useful for performing various macroeconomic analyses. In this section the emphasis is on the analysis of those data from the national accounts, which are used for preparing and analyzing the flow of funds among the main institutional sectors in Macedonian economy. In particular, the analysis will cover the movements of gross national disposable income, its structure, as well as movements of gross investment and gross savings in order to calculate the net lending/ borrowing position of the national economy. Given that the quality and comparable data are available for the last ten years, the analysis of the main macroeconomic aggregates of national accounts is made for the period 2004-2013 year. Moreover, given that the data on gross national disposable income for the Republic of Macedonia for 2012 and 2013 are not available yet (SSO publish this data with relatively large time delay), estimates are made for these years based on data from balance of payment statistics produced by NBRM.

Table 2
Main aggregates of national accounts in the Republic of Macedonia

	(in mill. Denars)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Final consumption	267382	282322	308328	342361	405487	392912	407052	429450	427573	447578
2	Gross Investments	59902	62913	68809	89927	110405	107600	108218	120548	134962	115886
3	Absorption (1+2)	327284	345235	377137	432288	515892	500512	515270	549998	562535	563464
4	Exports of goods and services	108815	130220	149219	191111	209557	160933	202166	252229	245866	254906
5	Imports of goods and services	-163637	-180403	-206296	-258410	-313721	-250710	-283324	-342438	-349781	-344174
6	Income, net	-1962	-5673	-1614	-17049	-5703	-2968	-5879	-7533	-9086	-11210
7	Transfers from abroad, net	38554	52232	60081	61941	60270	69376	84173	91068	100446	94966
8	Gross Domestic Product (GDP) (1+2+4+5)	272462	295052	320060	364989	411728	410735	434112	459789	458620	474196
9	Gross National Product (GNI) (8+6)	270500	289379	318446	347940	406025	407767	428233	452256	449534	462986
10	Gross National Disposable Income (GNDI) (9+7)	309054	341611	378527	409881	466295	477143	512406	543324	549981	557952
11	Gross National Savings (10-1)	41672	59289	70199	67520	60808	84231	105354	113874	122408	110374

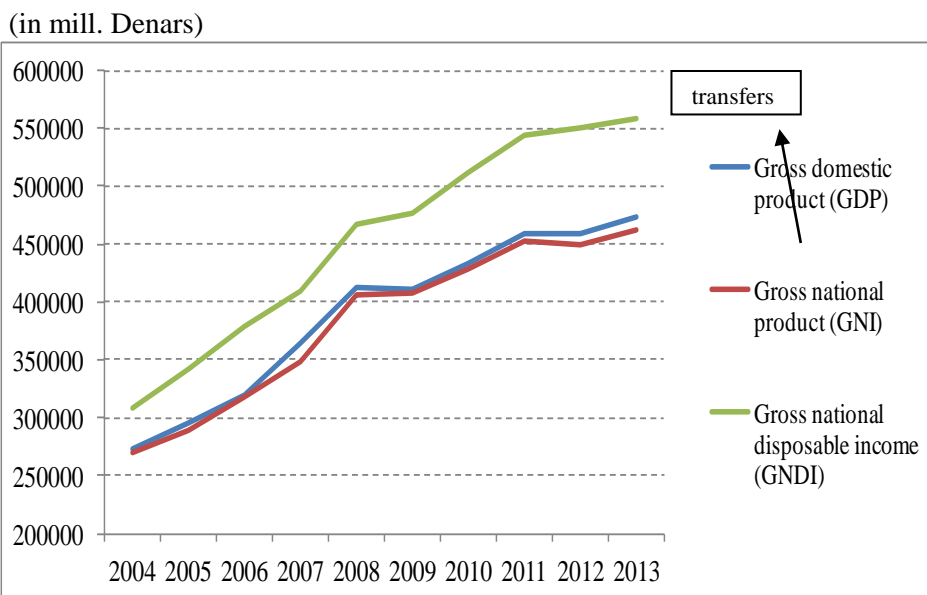
Source: Table prepared based on SSO data and own calculation.

The analysis of disposable income in the country shows that in the period 2004-2013 a permanent trend of increase of annual gross national

disposable income was registered (from Denar 309 billion (about Euro 5 billion) in 2004 to Denar 558 billion (about Euro 9 billion) in 2013). The average annual growth rate of gross national disposable income in this period was about 7%, with the biggest increase in 2008 (13.8%) and lowest increase in 2012 (1.2%).

In terms of various definitions of nominal income, in the Macedonian economy relatively small differences between gross domestic product and gross national product is registered, which indicates small amounts of net income generated from abroad. On the other hand, relatively large differences between gross national disposable income and gross national product indicate significant amounts of transfers from abroad (Figure 2).

Figure 2
Trends in various definitions of nominal income

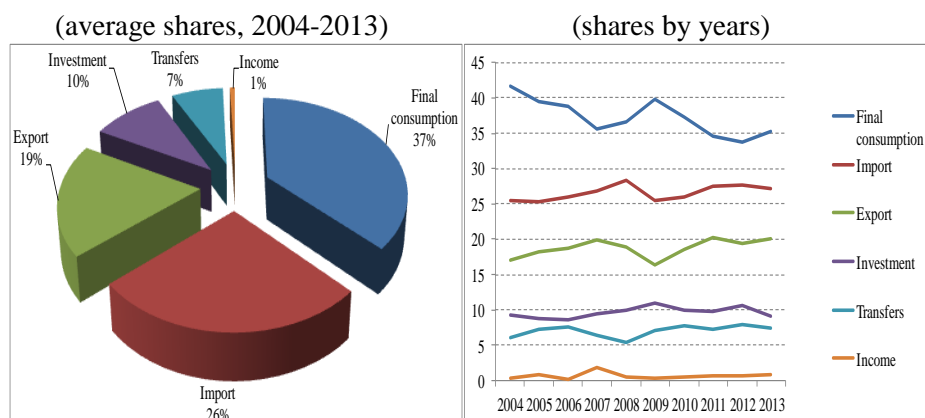

Source: Graph prepared based on SSO data and own calculation.

Within the gross national disposable income, final consumption, gross investment, and net transfers from abroad act towards increase, while net imports of goods and services and net income from abroad influence towards its reduction. Analysis of the structure of gross national disposable income of Macedonia in the period 2004-2013 shows that the dominant component is the final consumption by an average share of about 37%, followed by import of goods and service (average share of about 26%) and export of goods and

services (average share of about 19%). The share of other components is relatively modest - gross investments have an average share of about 10%, net inflow in respect of transfers of about 7%, etc. (Figure 3).

Figure 3
Gross national disposable income structure

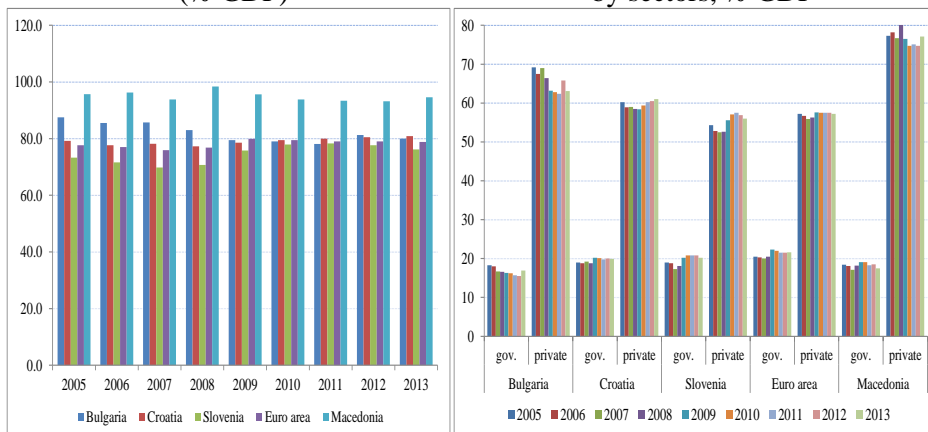

* Adjusted shares of GNDI components - absolute values of the components of GNDI are used.

Source: Graphs prepared based on SSO data and own calculation.

Dynamic analyzed in the period 2004-2013, the share of final consumption in gross national disposable income of the R.Macedonia registered a moderate decline, while other components registered increased shares (mostly the export of goods and services). However, the share of final consumption is still high compared with the other countries (Figure 4). Namely, in Macedonia in the period 2005-2013 the average share of final consumption in GDP is around 95%, which is almost 20% of GDP higher than the countries of the euro zone and Croatia. The extremely high share of final consumption in GDP in Macedonia is due to the high consumption of the private sector, while the consumption of government sector realizes relatively lower share of GDP compared with the euro zone countries.

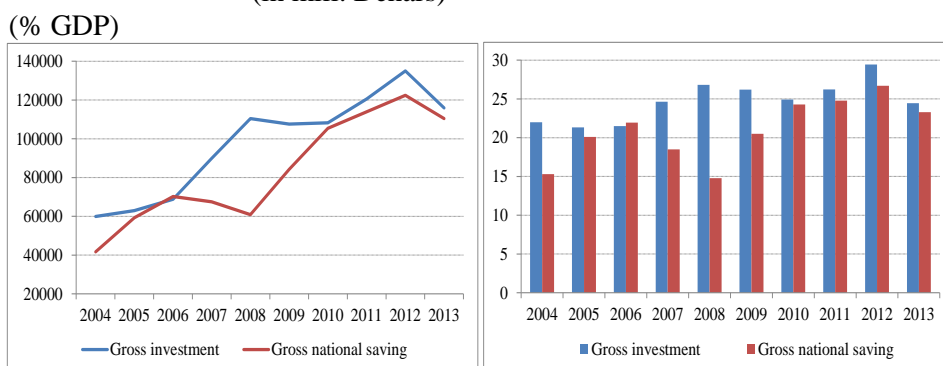
Figure 4
Final consumption by countries
(% GDP)

Source: Graphs prepared based on IMF (WEO) and EUROSTAT data.

In the period 2004-2013 the two major macroeconomic categories, investment and savings, the both registered increasing trend (Figure 5). Expressed as a percentage of GDP, the average share of gross investment in GDP was 25% in the analyzed period. It should be noted the tendency of increasing its share of GDP during the crisis (primarily influenced by increased investment activity in the country), acting as an offset to the reduced economic activity caused by the spillover effects of the global economic crisis on the Macedonian economy. On the other hand, the share of gross domestic savings to GDP was 21%, on average in the analyzed period. Dynamic analyzed after the stagnant movements of savings in 2007 and 2008 (moderate declines of 4% and 10%, respectively) due to intensified final consumption in the coming years the saving registered significant increases. This intensive growth of gross national saving is a logical reaction and behavior of the private sector in times of crisis and lower economic activity.

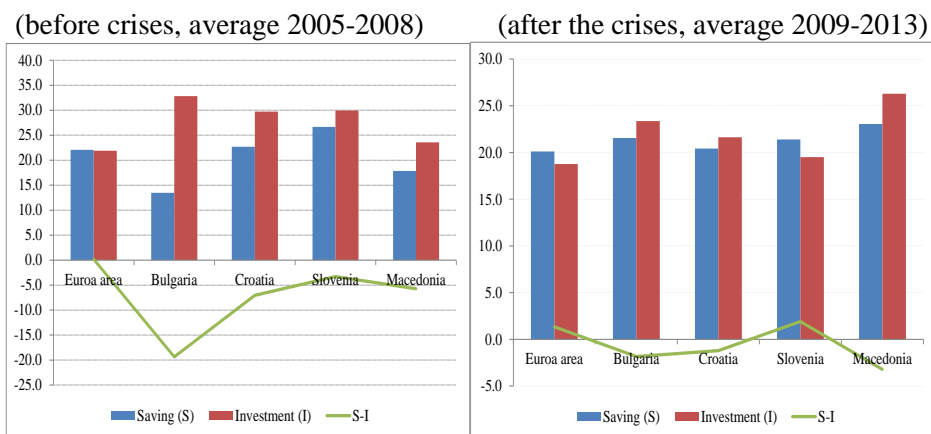
Figure 5
Gross investment and gross national saving in the R.Macedonia
(in mill. Denars)

Source: Graphs prepared based on SSO data and own calculation.

Comparative analysis of investments and savings with individual countries shows that Macedonia has, in average, the higher amounts of investment in relation to the euro area (25% of GDP versus 20% of GDP), or approximately the same amount as Bulgaria, Slovenia and Croatia in the period 2005-2013. On the other hand, savings in Macedonia (excluding Bulgaria) is lower compared to the countries that are subject of these analyses.

Figure 6
Investment and saving by countries (% GDP)

Source: Graphs prepared based on IMF (WEO) and EUROSTAT data.

Analyzed by periods, in the pre-crisis period (2005-2008) savings rate of R.Macedonia were significantly lower compared to euro area (by about 4% of GDP), but also in relation to Slovenia and Croatia. Also, in this period the rate of investment in Macedonia lagged far behind that in Slovenia, Croatia and Bulgaria (by about 6-9% of GDP). In the post-crisis period (2009-2013) the Macedonian economy achieved the highest rates of investment and savings in comparison with the other countries (Figure 6). In this period, the saving rate was 23% of GDP (an increase of 5% of GDP compared to the pre-crisis period), and the rate of investment was 25% of GDP (increase of 3% of GDP). It should be noted that in all other countries that are subject to this analyzes the investment registered significant reductions. Such trends in investment and savings were reflected on the movements in the current account of balance of payments in these countries. The relatively larger decrease in investment caused decrease in the current account deficits in these countries in the post-crisis period.

5. Concluding remarks

From the conducted analysis of the methodological and applied aspects of national accounts in the case of Macedonia the following conclusions can be drawn:

- there are clearly set and unified international methodological recommendations for the preparation of national accounts. The leading manual for preparation of national accounts is the System of National Accounts 2008 (SNA2008) prepared by the UN in collaboration with the IMF, OECD, World Bank and European Commission;

- in preparing the set of data regarding the national accounts (GDP primarily), State Statistical Office of the R.Macedonia applied in large international methodological recommendations contained in ESA95 SNA2008. The absence of detailed sectoral accounts occurs as a major problem;

- in Macedonia final consumption has the largest share in the GDP, which is significantly higher than many countries. This is due to the high consumption of the private sector, while public sector realizes the relatively lower share of consumption in GDP compared with eurozone countries;

- unlike many countries, savings and investments in Macedonia increased during the crisis. Thus, in the crisis period Macedonian economy achieved relatively higher rates of saving and investments relative to countries in the region and the euro area;

- in Macedonia investments are moderately higher than the savings that determines the existence of moderate amounts of deficits in the current account of the balance of payments.

Bibliography

- Andrew B. Abel, Ben S. Bernanke, Dean Croushore (2008), "Macroeconomics";
- Bloem, Adriaan M., Robert J. Dippelsman, and Nils Maehle, IMF (2001), "Quarterly National Accounts Manual: Concepts, Data Sources, and Compilation";
- Carol S. Carson (2005), "Assessing the quality of financial statistics", IFC Bulletin, No.22
- Carol S. Carson, Lucie Laliberté (2002), "Assessing Accuracy and Reliability: A Note Based on Approaches Used in National Accounts and Balance of Payments Statistics", IMF Working Paper;
- EUROSTAT, European Commission (1995), "European System of Accounts 1995 (ESA95)";

- EUROSTAT, European Commission (2002), "Manual on Sources and Methods for the Compilation of ESA95 Financial Accounts-First Edition";
- European Central Bank (2004), "Statistics and Their Use for Monetary and Economic Policy – Making", ECB Conference on Statistics;
- International Monetary Fund, various issues, "International Financial Statistics";
- International Monetary Fund (2004), "Republic of Macedonia: Report on the Observance of Standards and Codes—Data Module, Response by the Authorities, and Detailed Assessments Using Data Quality Assessment Framework";
- International Monetary Fund (2007), "The System of Macroeconomic Accounts Statistics – An Overview";
- International Monetary Fund (2007), "The General Data Dissemination System: Guide for Participants and Users";
- International Monetary Fund (2007), "The Special Data Dissemination Standards: Guide for Subscribers and Users";
- Jeffrey D. Sachs (1981), "The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970s", Harvard University;
- Lucie Laliberté (2004), "The relationship between Macroeconomic Statistics Guidelines and Accounting Standards", IMF Working Paper;
- Lucie Laliberté (2004), "Strengthening the Links Between Macroeconomic Statistical Guidelines and Accounting Standards", IMF;
- Marianne Baxter and Mario J. Crucini (1993), "Explaining Saving--Investment Correlations", The American Economic Review, Vol. 83;
- Michael Burda and Charles Wyplosz (2009), "Macroeconomics: A European Text", fifth edition;
- United Nations, "System of National Accounts 1993 – SNA93";
- United Nations, "System of National Accounts 2008 – SNA2008";
- United Nations, European Commission, IMF, OECD and World Bank (2003), "Handbook of National Accounting: Integrated Environmental and Economic Accounting";
- United Nations (2002), "Use of Macro Accounts in Policy Analysis", Handbook of National Accounting;
- Legislation and publications of the State Statistical Office of R.Macedonia (www.stat.gov.mk).

ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА , ГЛОБАЛНИТЕ ФИНАНСИСКИ ИНСТИТУЦИИ И ФЕНОМЕНОТ НА СИРОМАШТИЈА

д-р Ирена Андрееска, Комерцијална банка АД Скопје
e-mail: iandreeska@gmail.com

Апстракт

Зошто глобализацијата - силата која донесе толку добра - стана толку контроверзна? Отварањето кон меѓународниот пазар им помогна на многу земји да остварат значително побрз раст отколку што би оствариле обично. Меѓународната трговија значајно помага во економскиот развој кога извозот на земјите го предводи нивниот економски раст. Благодарјеќи ѝ на глобализацијата, многу луѓе во светот денес живеат подолго и нивниот животен стандард е далеку подобар. Глобализацијата го намали чувството на изолираност кое имаше зафатено голем дел од земјите во развој и им даде на многу луѓе во тие земји пристап до знаењето далеку над нивото кое го добивале и најбогатите луѓе во било која земја во светот само неколку децении порано. Од друга страна пак, антиглобалистите настапуваат со друга теза. Според нив глобализацијата го продлабочи јазот помеѓу оние кои имаат и оние кои немаат и страшно го зголеми бројот на сиромашните во Третиот свет - кои за живот имаат помалку од еден долар дневно. Наспроти ветувањата за намалување на сиромаштијата, кои постојано се повторуваа во последната деценија од дваесетиот век, вистинскиот број на луѓе во сиромаштија во тој период порасна за скоро 100 милиони¹. Неспорно е дека секое трансформирано постоцијалистичко стопанство, поради својата отвореност кон странство, веднаш може да потоне во сложени надворешни финансиски врски. Со растечките потреби од капитал и истовремената голема транзициска рецесија, сите овие земји брзо се задолжуваат, не само од моментните, туку и од идните можности. Доколку една земја станува

¹ Во текот на 1990 година 2 милијарди и 718 милиони луѓе во светот живеаја со потрошувачка помала од 2\$ дневно. Во 1998 година, бројот на луѓе во светот кои спаѓаа во оваа категорија се зголеми на 2 милијарди и 801 милион - Светска банка: *Глобални економски перспективи и земјите во развој 2000*. (Вашингтон: Светска банка 2000), стр. 29.

презадолжена, тогаш земајќи го предвид моменталниот светски институционален поредок, на сцената се појавуваат нашите глобални меѓународни институции нудејќи го “решението” за проблемот. Во трудот ќе се отвори прашањето за ММФ, Светската Банка, Светската Трговска Организација и ООН - институции кои во текот на последните две децении се наоѓаат во центарот на светската економија, вклучувајќи ги тука и финансиските кризи и транзицијата на земјите од комунизам во пазарна економија.

Клучни зборови: глобализација, ММФ, Светска банка, ООН, капитал, сиромаштија

1. Глобалните меѓународни институции и феноменот на сиромаштија

Глобализацијата ја ограничува слободата на транзициските земји, што се однесува до можноста за избор во рамките на економската политика, како и на начините за конструирање на институциите на пазарната економија. Финансиската политика мора да се приспособува на глобалните барања сугерирани од ММФ, Светската Банка, СТО. Бавно, но во голем размер, ова е прифатено како “природен поредок на нештата”. Во спротивно, земјите кои нема да се отворат за глобална, односно слободна меѓународна трговија и прилив на странски инвестиции, ќе бидат осудени на неуспех.

Неспорно е дека секое трансформирано постсоцијалистичко стопанство, поради својата отвореност кон странство, веднаш може да потоне во сложени надворешно-финансиски врски. Со растечките потреби од капитал и истовремената голема транзициска рецесија, сите овие земји брзо се задолжуваат, не само од моментните, туку и од идните можности. На тој начин тие брзо се фаќаат во стапицата на задолжувањето. Тоа им се случи речиси на сите постсоцијалистички земји, почнувајќи од малечката Албанија, преку Украина, завршувајќи со големата Русија.

Доколку една земја станува презадолжена, тогаш земајќи го предвид моменталниот светски институционален поредок, на сцената се појавуваат нашите глобални меѓународни институции нудејќи го “решението” за проблемот. ММФ, Светската Банка и Светската Трговска Организација се институции кои во текот на последните две децении се

наоѓаат во центарот на економските прашања на светот, вклучувајќи ги тука и финансиските кризи и транзицијата на земјите од комунизам во пазарна економија.

Иако идеите и желбите за создавање на овие меѓународни економски институции биле добри, сепак со текот на времето еволуирале во нешто сосема поинакво. Првичната кејнзијанска ориентација и согласноста помеѓу ММФ, Светската Банка и Трезорот на САД околу политиките за земјите во развој, упатуваат на радикално различен пристап кон економскиот развој и стабилизацијата.

Глобализацијата всушност е систем кој може да се нарече глобално управување без глобална влада, односно систем во кој доминираат институциите Светска Банка, ММФ и СТО, како и министрите за финансии со комерцијалните работи и трговија - тесно поврзани со извесни комерцијални и финансиски интереси. Правилата кои владеат во меѓународниот економски поредок треба конечно да се променат, и добро да се размисли во чиј интерес се донесуваат одлуките. Клучно е, успешен развој да се постигне насекаде каде што е потребно, затоа што продолжувањето на глобалната нестабилност претставува огромен трошок. Доколку глобализацијата се преобликува, односно доколку сите земји имаат право на одлучување во политиките што се однесуваат на нив, тоа може да помогне да се формира глобална економија во која растот е одржлив и стабилен и каде што резултатите ќе бидат рамномерно распределени.

2. “Решавање” на проблемот

Славата на Бретон Вудс датира од јули 1944 година. На собирот одржан таму се создадоа нови институции кои од тогаш ја обликуваат светската економија и управувањето со неа. Како место каде што се состануваат моќни членови од америчкиот надворешнополитички и индустриски врв, Советот од себе создал некој вид форум каде на виделина се изнесувале спротивни гледишта, некој вид инкубатор на светски лидери и идеи, обединети во својата визија за глобална економија со која управуваат корпорацииските интереси на Соединетите Американски Држави.

“Членовите на оваа група рано процениле дека американскиот национален интерес бара, во најмала рака, слободен пристап на пазарите и суровините на западната хемисфера, Далечниот исток и Британската империја. Меморандумот на Советот ја извел општата замисла за еден голем регион: за оној дел од светот со кој треба да доминира САД, економски и воено, како би и обезбедиле суровини за својата економија. Советот исто така барал создавање на светски финансиски институции

поради стабилизирање на валутите и олеснување на програмата за вложување на капитал во градежните потфати во заостанатите и неразвиени региони”².

“Повоените процеси се засилени со доктринарниот пресврт во 80-те, односно со формулата за неолиберализмот кој за свое кредо ги имаше и ги има либерализацијата на меѓународната трговија, финансиска либерализација и создавање универзален трговски систем без идеолошки, институционални и воено-стратешки огради и со намалена улога на државата, намалени даночни оптоварувања и дерегулација”³ Неолибералистите стануваат доминантна доктрина во светот денес. Тие заедно со своите основачи основачи креираа голема интернационална мрежа од наследници, институции, центри за истражувања, публикации, писатели и јавни институции, сите изнајмени да ги развиваат, спакуваат и турнат нивните идеи и доктрини немилосрдно.

Соодветни политики беа наметнувани во земјите во развој носејќи го името *структурни приспособувања*. На крајот од деведесетите години таквата политика (неолибералистичка) е понудена на земјите во транзиција заедно со пакетот “шок терапија” - (Њасхингтон-ски пакет), што се покажа како крајно неуспешен. Според Штиглиц-”Од шок терапијата остана само шокот”.

Доктринарната основа на стратегијата е замислена како комбинација на неокласичен либерализам и ортодоксен монетаризам, што претставува економска бесмислица, т.е. на самиот старт ваквото доктринарно влијание носело опасност да се западне во “безизлезна ситуација”. Всушност, нелогичноста на составот во тој пример асоцира на ситуацијата кога

² Dzeri Mander, Edvard Goldsmit, str29.

³ Ekonomske teme, Nis 2001, prof. d-r Ljubisa R. Mitrovic, str. 506.

истовремено се притиска “педала” за кочење и “гас” во автомобилот и автомобилот престанува да работи. “Гасот” во овој пример е метафора за либерализација (трговска и финансиска) која е во согласност со лаисsez фаире доктрината и функционирање на шок принципот⁴.

Новосоздадени транзициони економии по пат на диктираната трговска либерализација требало да се соочат со странската конкуренција, а како помош да добијат зајмовен капитал. Меѓутоа овие земји, напротив, се соочиле со огромната странска конкуренција. Крупниот капитал следејќи го основниот мотив на профитот со извоз на свои стоки и услуги во новоформираните економии го зголемувал профитот, а овие земји ги претворил во зависници од дотур на странски капитал.

3. Нерамномерности во економскиот развој на земјите во транзиција

“Глобализацијата како процес, со своите последици по развојот, се повеќе го маргинализира интересот на повеќето земји и поголем дел од населението, а го зголемува богатството и моќта на мал број развиени земји - на протагонистите на крупниот капитал во современиот свет. Во таа смисла, истражувачите со право истакнуваат дека глобалистичкото сценарио со право е противречно бидејќи:

а) произведува различни ефекти за центарот и периферијата,

⁴ Prof. D-r Dragomir Sundac, Prof. D-r Natalija Nikolovska, Scenarij za ekonomski slom zemalja u tranziciji, izdavac: Rijeka, international Bussiness Consulting center, 2001 god., str.13.

б) развиените земји се субјект, а неразвиените објект на глобализацијата,

в) постојат голем број гладни и неисхранети во развиените земји и мал број богати во развиените,

г) произведува хаотични и противречни процеси на дерегулација и централизација,

д) ги либерализира дејностите на финансискиот пазар и проповеда отвореност на стопанствата на неразвиените земји, а задржува и шири значајни протекционистички и други ограничувања во развиените земји,

е) доведува до конфликт на државни и транснационални интереси,

ж) ги руши бариерите на националниот пазар и создава меѓународни монополи....

Наведените противречности би можеле да се разгледуваат и како однос меѓу економско ропство и слобода во современиот свет.”⁵

Не постојат непобитни докази дека некој е виновен во реализирање на процесот на глобализација. Не постојат ниту докази за некоја страшна завера од страна на ММФ. Вистината за функцијата на меѓународните глобални институции како што е ММФ, Светската Банка и СТО е малку посуптилна.

Овие институции верно ги исполнувале своите задолженија за промовирање на економскиот раст и глобализацијата. По пат на програмата за структурно прилагодување на економијата, Светска Банка и ММФ извршиле притисок на земјите од Југот да ги отворат своите граници и да ги претворат своите затворени, самодоволни економии во пазарни. Трговските договори ги зајакнале овие мерки и ја изложиле економијата на земјите на Северот и Југот на сè поголем слободен увоз на стоки и пари.

⁵ Ekonomske teme, Nis 2001, prof. d-r Ljubisa R. Mitrovic, str.67.

Заклучок

“Економската глобализација не е израз на демократија, ниту пак е некој вид “еволутивен” процес или природна сила, како што тврдат нејзините поборници. Тоа е едноставно план што го смислиле луѓето, економски експеримент осмислен така да може да владее со институциите кои го промовираат. На деловниот свет му е продаден како решение за растечките проблеми на индустриската и политичката елита. Но, тоа е погрешно решение и не и е во интерес ниту на популацијата, ниту на планетата и понатака да се применува. Иако на многу луѓе од индустриските земји им е сè уште тешко да прифатат, подобро решение од глобализацијата се заживеани, локални, разноврсни и барем делимично самодоволни економии”⁶.

Подеднакво е важно да се запамти дека до неодамна светот не се наоѓал на пат кон глобализацијата, ниту пак имал желба да биде глобализиран. Во овој момент најголемиот дел од луѓето во светот сè уште живее во релативно традиционална економија, голем дел од нив не се “сиромашни”, а голем процент од сиромашните станале сиромашни благодарение на политиката за “слободна” трговија.

Основни субјекти на процесот на глобализација се меѓународните финансиски институции и тоа ММФ, Светската Банка и СТО. Вашингтонскиот концензус е името за програмата (пакет) економски реформи во некогашните социјалистички земји. Еден од основните пропусти на овој пакет е рестриктивната монетарна политика, која не можела значително да дејствува на нивото на производство на овие земји. Втор проблем е тоа што неразвиените земји се отвориле за развиените без претходно да го развијат пазарот и пазарните институции. Понатаму, овој пакет на реформи премногу смета на улогата на странските директни инвестиции, кои се прилично резервирани дури и кога се работи за политички стабилни земји кои стигнале далеку во процесот на транзиција. Потполното исклучување на државата од економијата на државата е уште еден погрешен чекор во економиите во транзиција, затоа што државата е таа што ги создава институционалните услови за функционирање на пазарот. И приватизацијата “преку ноќ” оставила економски последици во овие држави. Во вашингтонскиот пакет речиси сосема е заборавена улогата на институционалниот фактор. Без стабилни институции на пазарната економија, макроекономскиот менаџмент и приватизацијата можат повеќе да и наштетат на економијата на земјата отколку да и помогнат. И она што е најголемо промашување на пакетот реформи е временската димензија. Денес е јасно дека за реализација на ваков пакет

⁶ Xeri Mander, Edvard Goldsmit, cit. trud str 24.

се потребни 10-15 или повеќе години, а не експресно спроведување на радикални промени во период од година или две.

Во еуфоријата на илузии која после распаѓањето на социјализмот ја зафатила Источна Европа, многу домашни Марксистички преку ноќ станале монетаристи, а неодамнешните проповедници на различни форми на социјализам станале загрижени проповедници на схаре-холдер валуе идеологијата. На предупредување на некои од ретките домашни економисти за последиците од приватизацијата без јасни правила, возвратено е со исмевање поради носталгичност и незнаење.

Ваквиот глобален поредок доведува до тоа развиените земји сè повеќе да се богатаат, неразвиените апсолутно да осиромашуваат, додека земјите во транзиција се во крајно незавидна состојба. Освен сиромаштијата, како проблеми се јавуваат невработеноста, демографската нерамнотежа, еколошката нерамнотежа...

Сиромаштијата во средина на богатството е централен предизвик во денешната глобална економија и во општеството.

Намалувањето на сиромаштијата бара глобална колективна акција затоа што е глобално јавно добро. Општествата секаде напредуваат во намалување на сиромаштијата, не само поради моралниот императив, туку поради негативните екстерналии поврзани со сиромаштијата, како што се конфликтот и насилството, ширењето на комуникациските болести, нелегалната миграција и притисокот на средината. Потребата за колективна акција преку здружување на знаење и финансиски извори е исто така конечно образложение за глобалните јавни институции.

Користена литература

- Bates Jenny, Globalization, Poverty and inequality, 2000
D-r Uzunov. N, D-r Kostovska-Savovic. K, Sovremeni ekonomski sistemi, Skopje
Mander Xeri, Goldsmit Edvard, Globalizacija, argumenti protiv, Klio, 2003.
Stanceva Iskra, Ekonomski razvoj, Ekonomski institut, Skopje, 2005.
Human Development Report 2004
Human Development Report 2005
Human Development Report 2006
Chossudovsky Michel, The globalization of poverty and the new world order, Global Outlook, 2003.
Џозеф Е. Штиглиц, Противречности на глобализацијата, ww.norton\$company, New York 2002,
www.marxist.com/ilo-fair-globalisation-macedonian

338:658.82 (497.4)
339.5:658.82 (497.4)

THE IMPORTANCE OF ECONOMIC DIPLOMACY AND ECONOMIC PROMOTION FOR A SMALL OPEN ECONOMY – THE CASE OF SLOVENIA

**Dejan Romih, Assistant and Researcher, University of Maribor, Faculty of
Economics and Business, Department of International Economics and
Business, Slovenia**
dejan.romih@uni-mb.si

**Jurij Pridigar, Student Researcher, University of Maribor, Faculty of
Economics and Business, Department of International Economics and
Business, Slovenia**
jurij.pridigar@student.um.si

**Klavdij Logožar, Associate Professor and Researcher, University of
Maribor, Faculty of Economics and Business, Department of
International Economics and Business, Slovenia**
klavdij.logozar@uni-mb.si

Abstract

This paper studies the importance of economic diplomacy and economic promotion for a small open economy in the case of Slovenia. It also studies the importance of foreign trade and foreign trade promotion for growth and development of a small open economy, in the same case. Nowadays, economic diplomacy and promotion play an important role in restoring economic stability, which is, in addition to political stability, essential for peace and prosperity, both in Slovenia and in other countries.

Key words: *economic diplomacy, economic promotion, small open economy, Slovenia.*

1. Introduction

Diplomacy is the management of relationships between countries (Freeman, 1997; Berridge and James, 2001; Rana, 2002; Jönsson and Hall, 2005; Barston, 2006; Bolewski, 2007; Jazbec, 2009; Berridge, 2010; Pigman, 2010; Siracusa, 2010; Hamilton and Langhorne, 2011; Bjola and Kornprobst, 2013; Cooper, Heine and Thakur, 2013). There are several subtypes of diplomacy, such as economic diplomacy, which is the management of economic relationships between countries (Bergeijk, 2009; Veenstra, Yakop and Bergeijk, 2010; Bayne and Woolcock, 2011a; Bayne and Woolcock, 2011b; Bergeijk, Okano-Heijmans and Melissen, 2011; Larson, 2011; Verhagen and Bleker, 2011; Romih, 2013a; Romih, 2013b; Woolcock and Bayne, 2013). In recent years, economic diplomacy has become increasingly important for many countries, including Slovenia (Jaklič, 2010; Samec and Romih, 2010; Žbogar, 2010; Gasparič, 2011; Sovič, 2012; Erjavec, 2013, Erjavec, 2014). There are various reasons for this, such as the financial and economic crisis, which has had a negative impact on these countries and which has required immediate action at all levels of their management.

Economic diplomacy, which can help in entering foreign markets, is becoming increasingly important for Slovenia, whose economy is highly dependent on other economies (for example, Austria, Germany, and Italy) that are more powerful, making it more difficult for Slovenia to enforce its economic interests abroad. Making alliances is therefore very important, although these can be a double-edged sword, especially when used as a device to 'beggar thy neighbour'.

2. Economic promotion

This chapter deals with economic promotion, which in recent years has become increasingly important. There are several reasons for this, such as increased competition between countries, regions, cities, etc., for economic and other resources. There are several subtypes of economic promotion, such as trade promotion (Mills, 2013).

Foreign trade in goods and services is very important for Slovenia, contributing to its economic growth and development, which are the main goals of Slovenia's economic policies (Romih, 2013b, p. 95; Cantarutti, 2014). Trade promotion is therefore essential to achieve these goals. This is one of the reasons that trade promotion has become one of the main tasks of Slovenia's diplomatic and consular representatives, especially of those representing Slovenia in non-European countries (for example, Australia).

Trade diversification is essential to accelerate Slovenia's foreign trade in goods and services. Additionally, it is also essential to accelerate Slovenia's economic growth and development, which are needed to restore economic stability (which is, in addition to the political stability, essential for peace and prosperity) in Slovenia. Removing trade barriers is therefore essential to achieve some of the main goals of Slovenia's economic policies. These are more or less inconsistent with each other, making them less effective and efficient, which is one of the reasons that Slovenia is less competitive in comparison to some other countries. This requires immediate action at all levels of management in Slovenia (Romih, 2013c).

In order to become more competitive, Slovenia needs to implement some economic reforms which should be consistent with each other, making them more effective and efficient (Romih and Samec, 2010; Romih, 2013a, p. 101). This is essential to increase public confidence in these reforms and to create an environment conducive to economic reforms which are necessary to adapt to changing economic conditions both at home and abroad. Additionally, this is essential to accelerate Slovenia's foreign trade in goods and services, which is crucial to improve labour market conditions in Slovenia and stop the 'brain drain' to more competitive countries (for example, Austria, Germany, and Switzerland). This is another reason for Slovenia to accelerate its trade promotion.

3. Slovenia's trade in goods and services with the rest of the world

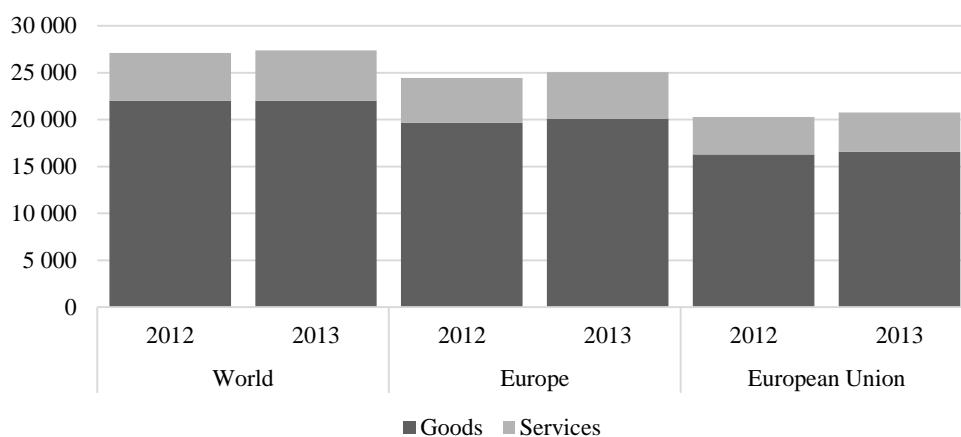
In 2013, the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of the world amounted to €52 178.9 million, 144.4% of the value of Slovenia's gross domestic product (GDP)¹ and an increase of 0.6% over the previous year.² In the same year, the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of the world amounted to €27 392 million (see Figure 1),

¹ In 2013, the value of Slovenia's GDP amounted to €36 144 million, an increase of 0.4% over the previous year (Statistical Office of the Republic of Slovenia, 2014).

² In 2013, the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of the world per capita amounted to €25.3 thousand, an increase of 0.5% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of the world per capita amounted to €13.3 thousand, an increase of 2.4% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of the world amounted to €12 thousand, a decrease of 1.6% over the previous year.

75.8% of the value of Slovenia's GDP and an increase of 2.5% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of the world amounted to €24 786.9 million (see Figure 2), 68.6% of the value of Slovenia's GDP and a decrease of 1.5% over the previous year.³

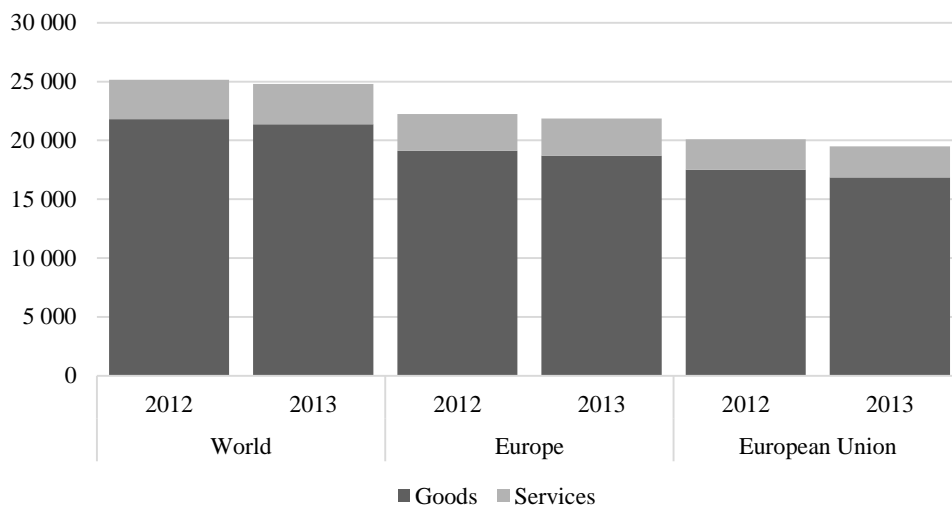
Figure 1: Slovenia's exports of goods and services by region, 2012 and 2013 (million €).

Source: Bank of Slovenia (2014).

³ In 2013, Slovenia was a net exporter of goods and services to the rest of the world. In that year, the value of Slovenia's net exports of goods and services to the rest of the world amounted to €2 605.1 million, an increase of 68.1% over the previous year.

Figure 2: Slovenia's imports of goods and services by region, 2012 and 2013 (million €).

Source: Bank of Slovenia (2014).

Slovenia's trade in goods with the rest of the world. In 2013, the value of Slovenia's trade in goods with the rest of the world amounted to €43 406.4 million, 83.2% of the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of the world and a decrease of 0.1% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of goods to the rest of the world amounted to €22 025.6 million, 80.4% of the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of the world and an increase of 1.8% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods from the rest of the world amounted to €21 380.8 million, 86.3% of the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of the world and a decrease of 1.9% over the previous year.

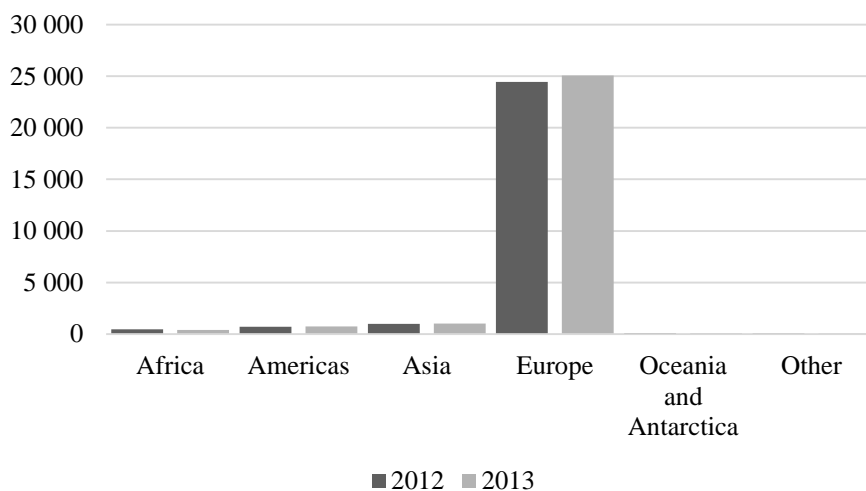
Slovenia's trade in services with the rest of the world. In 2013, the value of Slovenia's trade in services with the rest of the world amounted to €8 772.5, 16.8% of the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of the world and an increase of 3.9% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of services to the rest of the world amounted to €5 366.4 million, 19.6% of the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of the world and an increase of 5.6% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of services from the rest of the world amounted to €3 406.1 million, 13.7% of the value of Slovenia's

imports of goods and services from the rest of the world and an increase of 1.4% over the previous year.

4. Slovenia's trade in goods and services with the rest of Europe

This chapter deals with Slovenia's trade in goods and services with the rest of Europe, Slovenia's most important export and import market of goods and services. There are several reasons for this, including geographical. In 2013, the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of Europe amounted to €46 947.3 million, 90% of the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of the world and an increase of 0.5% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of Europe amounted to €25 075.2 million (see Figure 3), 91.5% of the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of the world and an increase of 2.6% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of Europe amounted to €21 872.1 million (see Figure 4), 88.2% of the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of the world and a decrease of 1.7% over the previous year.⁴

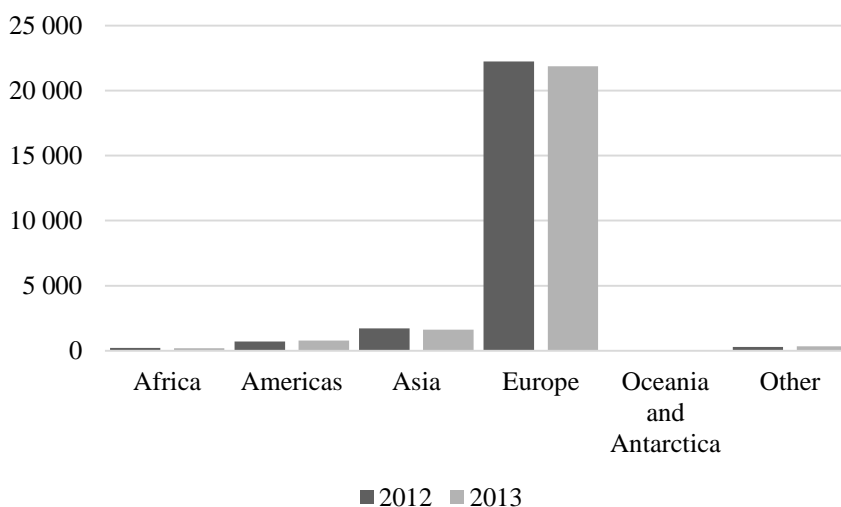
Figure 3: Slovenia's exports of goods and services by region, 2012 and 2013 (million €)

Source: Bank of Slovenia (2014).

⁴ In 2013, Slovenia was a net exporter of goods and services to the rest of Europe. In that year, the value of Slovenia's net exports of goods and services to the rest of Europe amounted to €3 203.2 million, an increase of 106.7% over the previous year.

Figure 4: Slovenia's imports of goods and services by region, 2012 and 2013 (million €).

Source: Bank of Slovenia (2014).

Slovenia's trade in goods with the rest of Europe. In 2013, the value of Slovenia's trade in goods with the rest of Europe amounted to €38 808.5 million, 89.4% of the value of Slovenia's trade in goods to the rest of the world and an increase of 0.2% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of goods to the rest of Europe amounted to €20 104.3 million, 91.3% of the value of Slovenia's exports of goods to the rest of the world and an increase of 2.1% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods from the rest of Europe amounted to €18 704.2 million, 87.5% of the value of Slovenia's imports of goods from the rest of the world and a decrease of 2.2% over the previous year.

Slovenia's trade in services with the rest of Europe. In 2013, the value of Slovenia's trade in services with the rest of Europe amounted to €8 138.8 million, 92.8% of the value of Slovenia's trade in services with the rest of the world and an increase of 3.1% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of services to the rest of Europe amounted to €4 970.9 million, 92.6% of the value of Slovenia's exports of services to the rest of the world and an increase of 4.5% over the previous year, while the value

of Slovenia's imports of services from the rest of Europe amounted to €3 167.8, 93% of the value of Slovenia's imports of services from the rest of the world and an increase of 1.1% over the previous year.

5. Slovenia's trade in goods and services with the rest of the EU

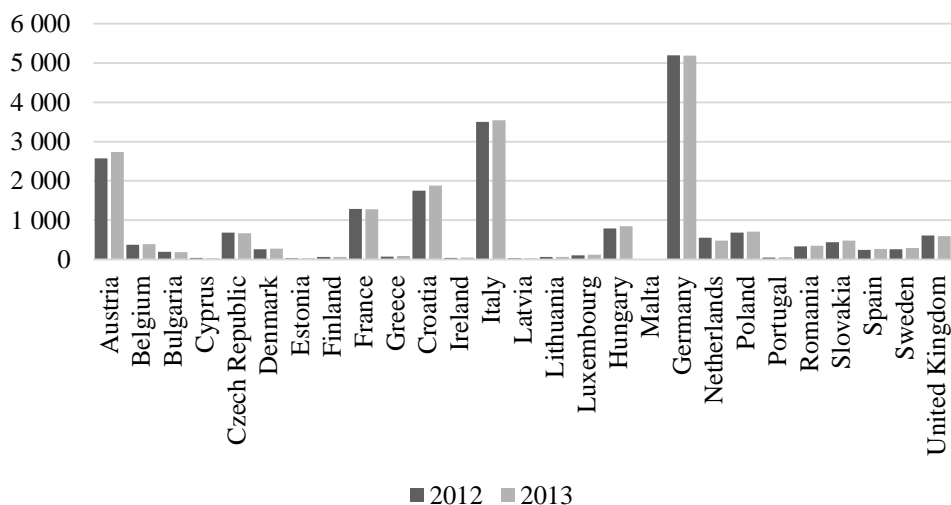
This chapter deals with Slovenia's trade in goods and services with the rest of the EU. In 2013, the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of the EU amounted to €40 224.3 million, 85.7% of the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of Europe and a decrease of 0.4% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of the EU amounted to €20 743.9 million, 82.7% of the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of Europe and an increase of 2.2% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of the EU amounted to €19 480.3 million, 98.1% of the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of Europe and a decrease of 3.1% over the previous year.⁵

In 2013, Slovenia's most important trade partner in the EU was Germany, the world's 3rd largest economy in terms of GDP.⁶ In 2013, the value of Slovenia's trade in goods and services with Germany amounted to €9 682.8 million, 24.1% of the value of Slovenia's trade in goods and services with the rest of the EU and a decrease of 0.1% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of goods and services to Germany amounted to €5 189.5 million (see Figure 5), 25% of the value of Slovenia's exports of goods and services to the rest of the EU and a decrease of 0.1% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods and services from Germany amounted to €4 493.3 million (see Figure 6), 23.1% of the value of Slovenia's imports of goods and services from the rest of the EU and a decrease of 0.1% over the previous year.

⁵ In 2013, Slovenia was a net exporter of goods and services to the rest of the EU. In that year, the value of Slovenia's net exports of goods and services to the rest of the EU amounted to €1 263.6 million, a decrease of 42.3% over the previous year.

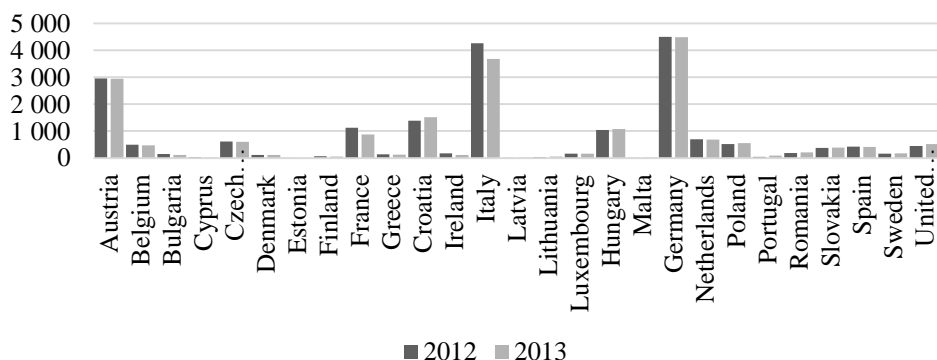
⁶ See the World Bank (2014a). In terms of GDP at purchasing power parity, Germany is the world's 4th largest economy (see the World Bank, 2014b).

Figure 5: Slovenia's exports of goods and services by Member State of the EU, 2012 and 2013 (million €).

Source: Bank of Slovenia (2014).

Figure 6: Slovenia's imports of goods and services by Member State of the EU, 2012 and 2013 (million €).

Source: Bank of Slovenia (2014).

Slovenia's trade in goods with the rest of the EU. In 2013, the value of Slovenia's trade in goods with the rest of the EU amounted to €33 391.3 million, 86% of the value of Slovenia's trade in goods with the rest of Europe and a decrease of 1.2% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of goods to the rest of the EU amounted to €16 548.8 million, 82.3% of the value of Slovenia's exports of goods to the rest of Europe and an increase of 1.6% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of goods from the rest of the EU amounted to €16 842.5 million, 90% of the value of Slovenia's imports of goods from rest of Europe and a decrease of 3.8% over the previous year.

Slovenia's trade in services with the rest of the EU. In 2013, the value of Slovenia's trade in services with the rest of the EU amounted to €6 833 million, 84% of the value of Slovenia's trade in services with the rest of Europe and an increase of 3.6% over the previous year. In the same year, the value of Slovenia's exports of services to the rest of the EU amounted to €4 195.1 million, 84.4% of the value of Slovenia's exports of services to the rest of Europe and an increase of 4.8% over the previous year, while the value of Slovenia's imports of services from the rest of the EU amounted to €2 637.9 million, 83.3% of the value of Slovenia's imports of services from the rest of Europe and an increase of 1.9% over the previous year.

6. Recommendations to the newly elected Slovenian government

Our recommendations to the newly elected Slovenian government are:

- further coordination of Slovenia's economic and other policies in order to increase their effectiveness and efficiency,
- further modernization of Slovenia's economic and other policies in order to adapt to changing economic and other conditions both at home and abroad,
- further implementation of economic and other reforms in order to improve Slovenia's financial and economic environment,
- further implementation of other measures in order to accelerate Slovenia's economic growth and development,
- further development of Slovenia's economic relationships with other countries in order to improve Slovenia's economic and social situation,
- further development of Slovenia's economic diplomacy in order to improve the enforcement of Slovenia's economic interests abroad, and
- further improvement of Slovenia's economic promotion.

7. Conclusion

Economic diplomacy and economic promotion are very important for many countries, including Slovenia. There are several reasons for this, such as the impact of economic diplomacy and economic promotion on economic performance. However, neither economic diplomacy nor economic promotion are panaceas for economic mismanagement, which is one of the main reasons for the poor economic situation in Slovenia and certain other countries, mainly in Southern Europe.

Acknowledgement

The authors express gratitude to Viktor Baraga (Consulate of Australia, Slovenia), Aleš Cantarutti (Chamber of Commerce and Industry of Slovenia, Centre for International Business, Slovenia), Arne Mislej (Consulate of the Republic of Indonesia, Slovenia), Žan Jan Oplotnik (University of Maribor, Faculty of Economics and Business, Department of Finance, Slovenia), Tomáš Siviček (Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem, Faculty of Social and Economic Studies, Department of Economics, Czech Republic), Janez Šumrada (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia, Directorate for Economic Diplomacy, Slovenia) for their views on economic diplomacy and economic promotion.

References

- Bank of Slovenia. (2014). Current account by country. Retrieved from <https://www.bsi.si/iskalniki/prikaz-financnih-podatkov-en.asp?PodrocjeId=326&SubmittedPodrocja=0&MapaId=324>.
- Barston, R. P. (2006). *Modern diplomacy*, 3rd ed. Harlow: Pearson/Longman.
- Bayne, N. & Woolcock, S. (2011a). The future of economic diplomacy. In N. Bayne & S. Woolcock (eds.), *The new economic diplomacy: decision-making and negotiating in international economic relations*, 3rd ed. Farnham: Ashgate Publishing, pp. 359–378.

- Bayne, N. & Woolcock, S. (2011b). What is economic diplomacy? In N. Bayne & S. Woolcock (eds.), *The new economic diplomacy: decision-making and negotiating in international economic relations*, 3rd ed. Farnham: Ashgate Publishing, pp. 1–15.
- Bergeijk, P. A. G. van, Okano-Heijmans, M. & Melissen, J. (eds.). (2011). *Economic diplomacy: economic and political perspectives*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Bergeijk, P. A. G. van. (2009). *Economic diplomacy and the geography of international trade*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Berridge, G. R. & James, A. (2001). *A dictionary of diplomacy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Berridge, G. R. (2010). *Diplomacy: theory and practice*, 4th ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bjola, C. & Kornprobst, M. (2013). *Understanding international diplomacy: theory, practice and ethics*. Oxford: Routledge.
- Bolewski, W. (2007). *Diplomacy and international law in globalized relations*. New York: Springer.
- Cantarutti, A. (2014). *Mednarodno poslovanje slovenskih podjetij v času finančne in gospodarske krize*. Lecture held at the University of Maribor, Faculty of Economics and Business, Maribor, Slovenia, 7th January 2014.
- Cooper, A. F., Heine, J. & Thakur, R. (eds.). (2013). *The Oxford handbook of modern diplomacy*. Oxford: Oxford University Press.
- Erjavec, K. V. (2013). Keynote address. Keynote address delivered at the 2nd International 2-day Conference on Economic Diplomacy and Internationalisation, Ljubljana, Slovenia, 17th June 2013.
- Erjavec, K. V. (2014). Keynote address. Keynote address delivered at the 18th Consultations of Slovenian diplomats. Brdo pri Kranju, Slovenia, 6th January 2014.
- Freeman, C. W. (1997). *Arts of power: statecraft and diplomacy*. New York: United States Institute of Peace.
- Gasparič, V. (2011). *Gospodarska diplomacija in razvojno sodelovanje*. Speech given at the Seminar on Economic Diplomacy. Maribor, Slovenia, 16th March 2011.
- Hamilton, K. & Langhorne, R. (2011). *The practice of diplomacy: its evolution, theory and administration*, 2nd ed. London: Routledge.

- Jaklič, A. (2010). Challenges of economic diplomacy in a time of crisis. Speech given at the 21st Slovenian Political Science Conference. Portorož, Slovenia, 27th May 2010.
- Jazbec, M. (2009). *Osnove diplomacije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jönsson, C. & Hall, M. (2005). *Essence of diplomacy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Larson, A. (2011). U.S. economic diplomacy: the next 50 years. *Foreign Service Journal*, 88(2), pp. 17–24.
- Mills, G. (2013). Trade and investment promotion. In E. F. Cooper, J. Heine & R. Thakur (eds.), *The Oxford handbook of modern diplomacy*. Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 402–418.
- Pigman, G. A. (2010). *Contemporary diplomacy: representation and communication in a globalized world*. Oxford: Polity Press.
- Rana, K. S. (2002). *Bilateral diplomacy*. Geneva: DiploHandbooks.
- Romih, D. & Samec, N. 2010. Transition and transition related labour market changes in the new EU Member States and the Western Balkans in the light of the world financial and economic crisis: economic and legal perspective. Speech given at the 29th International Conference on Organizational Science Development. Portorož, Slovenia, 26th March 2010.
- Romih, D. (2013a). *Gospodarska diplomacija in varnost v času krize*. *Lexonomica*, 5(1), pp. 100–102.
- Romih, D. (2013b). The role that economic diplomacy and security play in a time of crisis – the case of Slovenia. *International Journal of Scientific Research*, 2(8), pp. 95–96.
- Romih, D. (2013c). *Gospodarska geografija*. Speech given at the Winter School on Economic Geography. Maribor, Slovenia, 20th December 2013.
- Samec, N. & Romih, D. (2010). Economic diplomacy in the light of the world financial and economic crisis. Speech given at the 21st Slovenian Political Science Conference. Portorož, Slovenia, 27th May 2010.
- Siracusa, J. M. (2010). *Diplomacy: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Sovič, B. (2012). *Gospodarska diplomacija*. Speech given at the Seminar on Economic Diplomacy. Maribor, Slovenia, 2nd March 2012.

- Veenstra, M.-L. E. H. van, Yakop, M. & Bergeijk, P. A. G. van. (2010). Economic diplomacy, the level of development and trade. *Clingendael Discussion Papers in Diplomacy*, no. 119. Clingendael: Netherlands Institute of International Relations.
- Verhagen, M. & Bleker, H. (2011). Economic diplomacy in a changing world. In P. A. G. van Bergeijk, M. Okano-Heijmans & J. Melissen (eds.), *Economic diplomacy: economic and political perspectives*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 171–186.
- Woolcock, S. & Bayne, N. (2013). Economic diplomacy. In E. F. Cooper, J. Heine & R. Thakur (eds.), *The Oxford handbook of modern diplomacy*. Oxford: Oxford University Press, pp. 385–401.
- Žbogar, S. (2010). Keynote address. Keynote address delivered at the 21st Slovenian Political Science Conference. Portorož, Slovenia, 27th May 2010.

РОССИЙСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В УСЛОВИЯХ ВТО

**Валерий Валентинович Копеин, Кемеровский институт (филиал)
Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова,
Москва, e-mail: valkem2@mail.ru**

**Елена Анатольевна Филимонова, Кемеровский институт (филиал)
Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова,
Москва, e-mail: eaf007@mail.ru**

**Андрей Валентинович Копеин, Сибирский филиал Международного
института экономики и права, Новокузнецк,
e-mail: apelsinka@smtp.ru**

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные проблемы, связанные с последствиями для промышленного сектора экономики России от вступления во Всемирную торговую организацию (ВТО). Выделяя роль регионов сырьевой ориентации, внешнеэкономическая деятельность которых вносит существенный вклад в наполнение государственного бюджета, авторы определяют ключевые отрасли, способные вывести регионы на мировой уровень. В числе этих отраслей одним из основных является машиностроение, развитие которого придаст ускорение горнодобывающей, металлургической, химической промышленности. Обосновывается, что в регионах сырьевой направленности для поступательного развития машиностроения имеются значительные резервы, а продукция способна стать конкурентоспособной как на отечественном, так и на международном рынке. Потребители машиностроительной отрасли в этих регионах сегодня ориентированы на приобретение импортного оборудования (горнорудная, металлургическая, химическая промышленность). Рассматривается дискуссионный вопрос о парадигмах

мирового экономического развития, при этом высказывается мнение, что парадигма постиндустриальной экономики, концептуально признаваемой экспертами как ведущей для стран с развитой и сбалансированной экономикой, в России может иметь ограниченное применение. Приоритетным направлением экономического развития для России должен стать инновационный путь. Форсированное создание основы технологического уклада высокого уровня позволит дать импульсы практически всем отраслям народного хозяйства России. И в первую очередь, одним из ведущих звеньев в составе инновационной стратегии может стать машиностроение. Развитие этой отрасли в регионах с мощным промышленным потенциалом, добывающими отраслями, помимо уверенной адаптации к условиям ВТО, косвенно будут способствовать диверсификации направлений пополнения государственного бюджета. Отмечается, что комплексная реализация стратегии инновационного развития позволит повысить уровень экономической безопасности государства.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, глобализация, регион, машиностроение, экономическая безопасность

Глобализация как объективная особенность мировой экономики во многом определяет вектор развития международных связей. Практически каждая страна сегодня является элементом мировой экономики, но при этом роль стран в системе международных экономических связей различны. Развитые в экономическом плане страны с весомой долей высоких технологических укладов потребляют ресурсы и продукцию с невысокой добавленной стоимостью, поставляя в менее развитые страны оборудование и технологии с большой добавленной стоимостью. Другие страны позиционируются как поставщики трудовых, энергетических ресурсов, продукции низкого передела. Идет объективный процесс дифференциации стран по их роли в мировой экономике, формирования системы взаимного удовлетворения потребностей и поиска баланса интересов разнородных

по уровню экономического развития, промышленному потенциалу, природным богатствам государств.

Для решения этих задач, оптимизации внешнеэкономических связей, других целей, связанных с либерализацией международной торговли и регулированием торгово-политических отношений создана Всемирная торговая организация (ВТО). Вступление в ВТО становится для каждой страны, ведущей активную внешнеэкономическую деятельность, планомерным шагом на пути интеграции в мировое хозяйство.

Решение о присоединении России к Всемирной торговой организации в условиях глобализации мировой экономики было закономерно и отвечало требованиям времени. Россия вступила во Всемирную торговую организацию и стала ее 156-м членом 22 августа 2012 года. Членство в ВТО расширяет возможности российских экспортеров на внешних рынках, уменьшает давление на российскую промышленность.

Внимание к анализу последствий от вступления в ВТО для России не ослабевает. Подтверждением этому служит значительный объем публикаций на эту тему, в которых высказываются различные позиции, которые колеблются от положительных до отрицательных, в оценках последствий для экономики страны и национальной безопасности.

Разнообразие позиций исследователей отражает ситуацию, которая складывается в различиях пониманий приоритетов мирового развития, базирующихся на различных основополагающих принципах. Многими экспертами высказывается мнение, что основным трендом развития мирового хозяйства становится постиндустриальная экономика, когда при снижении доли реального сектора экономики (промышленность, сельское хозяйство и др.) увеличивается доля сферы услуг. Происходят и изменения в действиях ВТО по отношению к вступающим в организацию членам. Немаловажным фактором становится и геополитические сдвиги.

Сегодня Россию в системе мирового хозяйства можно охарактеризовать, прежде всего, как поставщика энергоресурсов, сырья, продукции низких переделов. Эти позиции во многом определяют высокую долю экспортной составляющей внешнеэкономического оборота, что укрепляет зависимость устойчивости бюджета от

внешнеэкономических факторов. Поэтому, по нашему мнению, парадигма постиндустриальной экономики, главенствующей сегодня в развитых странах, пока не совсем пригодна для России. Россия импортирует продукцию машиностроения, причем в ряде случаев поставляемое технологическое оборудование по ряду экономических и политических причин не всегда соответствует лучшим мировым образцам. Таким образом, Россия оказывается в стороне от инновационных процессов передового мирового опыта¹. В Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. определено, что «успешную интеграцию в глобальное экономическое пространство и международную систему разделения труда затрудняют низкие темпы перевода национальной экономики на инновационный путь развития»². Положения, озвученные Президентом России, подчеркивают, что укрепление национальной, экономической безопасности возможно только при реализации инновационного пути развития основных отраслей промышленности, повышении производительности труда. Для России целевым приоритетом развития должна стать инновационная активность, позволяющая отойти от экспортно-сырьевой ориентации и развивать технологическую базу высоких технологических укладов.

Примером разработки инновационной стратегии развития и реализации ее с положительными результатами является Китай, в котором с 2006 инновационный курс был принят в качестве новой национальной стратегии, а в 2009 г. в стране выпускалось в 4 раза больше инженеров, чем в США. В 2004 году Китай впервые стал крупнейшим в мире экспортером информационно-коммуникационных технологий, опередив в этом США, традиционно играющим ведущую роль в экспорте передовых промышленных и информационных технологий³.

¹ Нарышкин, С. Инвестиционная безопасность как фактор устойчивого экономического развития / С. Нарышкин // Вопросы экономики. – 2010. – № 5. С.21

² Указ Президента РФ от 12.05.2009 № 537 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года», «Собрание законодательства РФ», 18.05.2009, № 20, ст. 2444, «Российская газета», № 88, 19.05.2009

³ Татаркин, А., Андреева Е., Ратнер, А. Императивы современного экономического развития: мировые тренды и российские реалии / А. Татаркин, Е. Андреева, А. Ратнер // Вопросы экономики. – 2014. – № 5. С. 126

Реализация инновационного курса промышленного развития в России, способного поднять российскую промышленность на новый технологический уровень и выпускать конкурентоспособную продукцию, сопряжено с рядом проблем.

В числе сложностей на выбранном пути можно выделить текущее состояние отечественной промышленности и вступление России в ВТО. В этих условиях потребуются дополнительные усилия для адаптации отраслей промышленности, в первую очередь, - машиностроения к мировым требованиям по качеству, эффективности, конкурентоспособности. Но как показывают оценки уровня отечественного машиностроения, оно находится пока в стороне от мировых стандартов⁴.

Особенно проблематична адаптация машиностроения в регионах традиционной сырьевой ориентации, к которым относится Кемеровская область. Ускоренное решение проблем машиностроения в регионах, определяющих экспортной выручкой наполнение государственного бюджета, усилит позиции России в системе ВТО.

Сегодня машиностроение Кемеровской области в большей части ориентировано на внутренний рынок. Почти 90 % выпускаемой в регионе машиностроительной продукции реализуется в пределах Кемеровской области. Остальные 10 % вывозятся в другие субъекты РФ и за рубеж. В последние годы «благодаря» снижению ввозных пошлин на горно-шахтное оборудование местные машиностроительные предприятия живут в условиях открытого рынка и испытывают определенные трудности в производстве и сбыте своей продукции⁵.

Анализируя текущий этап развития машиностроительного комплекса Кемеровской области, эксперты отмечают, что перспективными в плане решения насущных проблем отрасли представляются два направления: формирование территориального

⁴ Кемеровская область – экономическая ситуация, аналитика, последствия после вступления в ВТО, описание отраслей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wto-inform.ru/upload/map/kemerovskaya_oblast.pdf; Логинова Е. Пережили кризис. Переживем и ВТО? // Деловой Кузбасс – Новый век – 2012-2013. – №12-01.

⁵ Копеин В.В. Научно-технический прогресс как важный фактор устойчивого функционирования и развития экономики региона. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2006.

кластера машиностроения в качестве новой модели управления и создание государственной специализированной лизинговой компании как инструмента продвижения продукции кузбасского машиностроения на рынке.

Машиностроительный комплекс традиционно повторяет траекторию развития добывающего сектора: в Кузбассе он следует за угледобывающей отраслью и полностью зависит от динамики добычи и переработки угля. Основные потребители продукции тяжелого машиностроения в Сибири – это угледобыча, углеобогащение, транспорт (прежде всего, задействованный на перевозке продукции добывающей отрасли) и металлургия. Такой вектор развития машиностроения был заложен исторически и не менялся на протяжении десятилетий⁶.

Вместе с тем, на настоящий момент, модернизация, техническое перевооружение и создание новых промышленных предприятий – и угольная отрасль служит ярким тому подтверждением – к сожалению, в большинстве случаев ведется не за счет отечественного машиностроения, а за счет зарубежного импортного оборудования и технологий. По самым оптимистическим оценкам, совокупный ввоз горно–шахтного и горнорудного оборудования в Кузбассе в 2012 г. намного превысил 1,5 млрд. долл. США. Фактически это денежные средства, которые угольные компании региона вывозят за рубеж. Емкость регионального рынка горно–шахтного оборудования, по экспертным оценкам, составляет 80-85 млрд. рублей в год. Местные производители обеспечивают только до 10 % потребности угольных предприятий в данном виде продукции, но имеющийся потенциал позволяет им, как минимум, удвоить этот показатель, доведя объем производства не менее чем до 15 млрд. руб. в год. Таким образом, машиностроение имеет значительный резерв для своего развития⁷.

Ежегодно Кемеровская область только для угольной отрасли способна выпускать до десяти очистных механизированных комплексов, до десяти комплексов конвейерных транспортных систем, в том числе,

⁶ Последствия присоединения России к Всемирной торговой организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wto-inform.ru/upload/brochure/brochure_wto.pdf

⁷ Россия вступала в ВТО, заранее зная, что может позволить себе выходить за рамки ВТО по примеру Китая - исследование Grayling [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wto-inform.ru/upload/news/Grayling/Press-reliz_Grayling_Issledovanie_vospriyatija_posledstviy_vstupleniya_v_VTO.pdf

до двух циклично–поточных комплексов, различное подъемно–транспортное оборудование и др.; оказывать услуги по капитальному ремонту и сервисному обслуживанию техники на сумму около 1 млрд. руб. в год. Это вдвое больше, чем сегодня. Подобный рост производства способен обеспечить создание до 10 тыс. новых рабочих мест в основных и связанных отраслях, до 1 млрд. руб. дополнительных налоговых поступлений в бюджет.

Доля машиностроения в совокупном объеме обрабатывающих отраслей в Кемеровской области по результатам 2012 г. достигла 12 %. В отрасли заняты порядка 35 тыс. человек. Тяжелое машиностроение в Кемеровской области сегодня представляют более 25 предприятий. На производстве горно–шахтного оборудования специализируется ряд крупных структур: МПО «Кузбасс», ОАО «Анжеромаш», Группа компаний «Транспортные системы», холдинг «СДС-Маш». По объему инвестиций в основной капитал – свыше 1 млрд. руб. в год – отрасль стабильно занимает третье–четвертое место в области.

Вступление России в ВТО – фактор, который необходимо учитывать при оценке того прогнозного уровня, который ставят для себя территории, формируя стратегические планы развития экономики и социальной сферы. Влияние данного фактора на темпы роста валового регионального продукта (ВРП) в субъектах Сибирского федерального округа нельзя недооценивать. Это, прежде всего, связано с балансом ожидаемых возможностей и преимуществ для одних отраслей экономики и негативными последствиями для других. Машиностроение, по мнению экспертов, как раз находится в зоне повышенного риска. Ближайшая перспектива – свободный доступ иностранных производителей на российский рынок может привести к падению объемов производства в отечественном машиностроении до 7 % и разброс этих цифр будет отличаться от региона к региону. И те усилия, которые предпринимает Кемеровская область и другие территории, направлены на то, чтобы машиностроение не оказалось в числе тех, кто упадет до 7 % или глубже. Минимальные потери, а лучше рост – вот та целевая стратегия, над которой необходимо работать⁸.

⁸ Кемеровская область – экономическая ситуация, аналитика, последствия после вступления в ВТО, описание отраслей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wto-inform.ru/upload/map/kemerovskaya_oblast.pdf

В 2009 году Постановлением Правительства РФ были отменены ряд пошлин и обложение налогом на добавленную стоимость на ввозимое на таможенную территорию РФ оборудование, аналогичное производимому предприятиями Кемеровской области. Это сразу ухудшило конкурентоспособность машиностроительных предприятий. Действительно, угледобывающие предприятия области, угольные шахты не проявляют должного интереса к отечественным научным разработкам, предпочитая приобретать импортную технику. В условиях членства России в ВТО при отсутствии целенаправленной государственной промышленной политики российская экономика фактически распадается на два сектора: внутренний, который может деградировать, и экспортный, в основном сырьевой, который переходит на финансирование за счет зарубежных источников.

В заключение отметим, что мировой экономический кризис 2008 г. обострил проблемы структурной деформации российской экономики, особенно в регионах сырьевой специализации и мощного промышленного потенциала. На фоне мировых идей постиндустриальной экономики для России в качестве основного приоритета стратегии экономически предпочтительна парадигма индустриализации. При вступлении в ВТО одним из факторов ускоренного промышленного развития может стать машиностроительная отрасль, имеющая солидный резерв для подъема, устойчивый и перспективный рынок сбыта продукции. Мы далеки от категоричных утверждений, что именно этот путь является единственно верным, но по нашему убеждению и с учетом мирового экономического опыта, развитие инновационных технологий, в первую очередь в сфере реального сектора экономики послужит катализатором укрепления положения России на мировом рынке и национальной безопасности.

ДЕТЕРМИНАНТИ НА ПРИДОНЕСОТ НА ТУРИЗМОТ ВО ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ НА МАКЕДОНИЈА

Билјана Петревска

Доц. д-р. Факултет за туризам и бизнис логистика,
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, Македонија,
е-маил: biljana.petrevska@ugd.edu.mk

Апстракт

Туризмот претставува една од најбрзо растечките индустрии во светот. Ако се имаат предвид многубројните позитивни влијанија кои туризмот ги има врз економијата, сосема е оправдан фактот што речиси сите земји, независно од степенот на економски развој, настојуваат да го развијат. Овој труд има за цел да го истражи влијанието на неколку фактори кои се особено значајни во појаснувањето на придонесот на туризмот во економскиот развој на Македонија. Поконкретно, ова емпириско истражување прави обид да ја открие зависноста и степенот на значајност на одредени детерминанти кои најчесто го опишуваат туристичкиот придонес. Во таа насока, во истражувањето испитувана е меѓузависноста помеѓу, од една страна, капиталните инвестиции во туризмот, бројот на доаѓања на странските туристи и вкупниот број ноќевања, и нивното влијание кое го имаат врз бруто домашниот производ кој е креиран во туризмот. За таа цел, направена е повеќекратна регресија преку примена на методот на најмали квадрати (OLS). Временскиот период се протега во интервалот помеѓу 1993-2012 година. Резултатите од истражувањето покажуваат дека некои детерминанти се манифестираат со голема еластичност што зборува за нивно големо влијание врз економскиот развој во Македонија. Наспроти нив, трудот ги дефинира оние детерминанти на туристичкиот придонес кои имаат многу скромно значење за Македонската економија. На крајот, произлегува заклучокот за неопходност од постојано следење и анализа на директните економски влијанија на туризмот како значајни фактори во зајакнување на националната економија.

Клучни зборови: Туризам; Економски развој; Повеќекратна регресија; Македонија.

ВОБЕД

Во последните децении, туризмот сè повеќе се истакнува како една од водечките индустрии во светот. Во 2011 година, придонесот на туризмот во светската глобална економија е проценет на 4,5 милијарди евра, поточно 9% од бруто домашниот производ (БДП), 100 милиони директно вработени во туризмот и 500 милијарди евра инвестиции во туризмот (WTTC, 2011). Поради многубројните ефекти кои ги предизвикува, туризмот го развиваат сите земји, независно од степенот на економски развој. Така, тука се спомнуваат многубројните економски влијанија кои генерално позитивно влијаат врз развојот на економијата во целост.

Главна цел на трудот е да го истражи влијанието на неколку фактори кои се особено значајни во појаснувањето на придонесот на туризмот во економскиот развој на Македонија. Поконкретно, ова емпириско истражување прави обид да ја открие зависноста и степенот на значајност на одредени детерминанти кои најчесто го опишуваат туристичкиот придонес. Во таа насока на постигнување на целта, трудот методолошки е структуриран во неколку делови. По воведниот дел, даден е краток осврт на релевантна литература која ја третира оваа проблематика од теоретски и апликативен аспект. Потоа следи делот кој информативно ги презентира најважните економски индикатори кои го определуваат придонесот на туризмот во Македонската економија. Во продолжение се прикажани методолошката рамка на истражувањето и анализирани податоци. Трудот е заокружен со дел во кој се евидентирани лавните наоди, дискусијата на резултатите и заклучоците од истражувањето.

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА

Прашањето за економските влијанија на туризмот и ефектите врз економскиот развој на земјата, е многупати истражувано во литературата. Имено, многу автори укажуваат на различни техники кои се користат при квантифицирање на економските влијанија. Така, резултатите од истражувањата се разликуваат по сеопфатноста и працизноста, но најголемиот дел се однесуваат на анализа на економските влијанија (Babu et al, 2008; Crompton, 1993; Huybers, 2007; Lundberg et al, 1995; Ramos & Jimenez, 2008; Stabler et al, 2010). Во таа насока, треба да се напомене дека анализата на економските влијанија ги следи сите трошења кои се поврзани со туристичката активност во регионот со цел да се идентификуваат промените кои настанале во платите, даноците, приходите, како и вработувањата кои се резултат на туризам. За таа цел,

најчесто применувани методи кои се користат се: анкетање на посетителите за нивната потрошувачка, анализа на секундарни податоци, економски модели, инпут-аутпут модели како и пресметување мултипликатор (Frechtling, 1994: 119).

Имајќи предвид дека економскиот развој претставува само еден процес од комплексниот систем наречен човечки развој, произлегува дека економскиот развој неминовно води до човечки развој и квалитет на живот (Osberg & Sharpe, 2003: 36). Оттука, човечкиот развој, или подобрувањето на квалитетот на животот на луѓето е главна цел на економскиот развој (Hayami & Godo, 2005; Kanbur, 2003). Во таа насока, постигнатиот степен на економски и човечки развој може да се измери и прикаже преку различни индикатори (Cypher & Dietz, 2009; Grabowski et al, 2007; Soubbotina, 2004; Todaro & Smith, 2009). Оттука произлегува дека туристичките економски влијанија се многу значајни за економскиот развој независно дали се однесуваат на локално, регионално или национално ниво. Така, потребно е да постои и да се имплементира стратегиски документ за развој на туризмот кој истовремено ќе претставува алатка за креирање генерална политика за сеопфатен економски развој (Frechtling, 2001; Williams & Shaw, 1991). Во овој контекст треба да се истакне дека дефинирањето развојни приоритети како основен елемент на развојната политика, претставува најтешката задача за секоја земја (Gunn, 1993; Hall, 2005). Таквиот концепт наметнува неопходност од воведување нова економска политика, во која туризмот ќе е третиран како интегрален дел на целата економија.

КРАТОК ОСВРТ НА ТУРИСТИЧКИОТ ПРИДОНЕС ВО МАКЕДОНИЈА

Македонија го има дефинирано туризмот како средство за генерирање многубројни микро и макро економски влијанија (Влада на Република Македонија, 2012). Во периодот меѓу 2002-2012 година, учеството на туризмот во креирањето БДП во просек изнесува 1,35% (Табела 1). Споредено со светскиот просек од 2,8% во 2011 година, и просекот за Останата Европа¹ од 2,4% (WTTC, 2012), упатува на заклучок од многу скроман придонес.

¹Македонија припаѓа во Останата Европа, бидејќи Европа како регион е поделена на два подрегиони (WTTC, 2012, 17):

1. Европска Унија (Австрија, Белгија, Бугарија, Кипар, Чешка, Данска, Естонија, Финска, Франција, Германија, Грција, Унгарија, Ирска, Италија, Летонија,

Од табелата 1 може да се забележи многу умерен пораст на БДП креиран во туристичката индустрија во Македонија. Во овој контекст напоменуваме дека негативната стапка на раст во голема мерка се должи на воените конфликти кои беа во Македонија и во регионот. Имено, во 2000 година се забележува екстреман пад во туристичката активност, што се појаснува со војната во Косово, како и поради бомбардирањата во Србија и бегалската криза во 1999 година. Од друга страна, постои опасност погрешно да се интерпретира неочекувано високиот раст во туризмот во 2002 година, кога всушност претходно споменатите негативни шокови сеуште имаа влијание. Така, зголемената домашна побарувачка првенствено се јавува како резултат на отсуство на домашното население за патување во странство. Истовремено, падот во БДП во 2004 година се појаснува со зголемен интерес за патување на рецепиентното население во странство, како резултат на закрепнатата економска активност на земјата и зголемената потрошувачка. Дополнително, од табелата 1 може да се види структурен пад како резултат на светската финансиска рецесија (започнувајќи од 2009 и 2010 година, и постепено подобрување од 2011 година).

Табела 1. БДП во туризмот во Македонија, 2002-2012

Година	БДП во туризам (мил. ден.)	Годишен раст (%)	Вкупен БДП	% од вкупен БДП
2002	3759	16.6	256016	1.47
2003	4121	9.6	270314	1.52
2004	4051	-1.7	282748	1.43
2005	4245	4.8	295052	1.44
2006	4309	1.5	309895	1.39
2007	4677	8.5	328951	1.42
2008	4954	5.9	345239	1.43
2009	4528	-8.6	342062	1.32
2010	4406	-2.7	351963	1.25
2011	4460	1.2	361714	1.23
2012	4579	2.7	360850	1.27
просек 2002- 2012	4372	3.4	297374	1.4

Литванија, Луксембург, Малта, Холандија, Полска, Португалија, Романија, Словачка, Словенија, Хрватска, Шпанија, Шведска и Англија);

2. Останата Европа (Албанија, Ерменија, Азербeјџан, Белорусија, Босна и Херцеговина, Исланд, Казахстан, Киргистан, Македонија, Молдавија, Црна Гора, Норвешка, Русија, Србија, Швајцарија, Турција и Украина).

Извор: Сопствени пресметки според Државен завод за статистика, Статистички годишник (различни години) и Народна Банка на Република Македонија, Годишни извештаи (различни години).

Понатаму, значењето на туризмот за Македонската економија може да се процени преку туристичките приливи, кои во 2006 година претставуваат 26% од вкупните приливи по основ на услуги и 8% од извозот на стоки во Македонија. Истовремено, туристичките приливи беа за 20% поголеми од странските директни инвестиции. Во рамки на услугите, треба да се напомене дека туристичките услуги беа втора ставка по големина (за нијанса помала споредено со приливите од транспортните услуги), што значи 1,3 пати поголема од деловните услуги и 2,4 пати поголема од приливите добиени од комуникациски услуги. Последователно, чистите приливи по основ на туризам во Македонија просечно претставуваат 1% од БДП, што претставува солидна основа за зголемување на туристичките ефекти во економската активност на Македонија.

Во оваа прилика ќе ги споменеме прогнозите за туристичкиот развој во Македонија кои се прилично оптимистички. Имено, проценките се охрабрувачки и до 2021 година се очекува директниот придонес на туризмот во БДП да достигне до 1,6% со што би се оствариле приходи од 170 милиони евра (по константни цени од 2011 година). Истовремено, се предвидува вкупниот придонес на туризмот во БДП да порасне на 6%, а инвестициите во туризмот се прогнозира да достигнат ниво од 76 милионо евра што би значело 2,8% од вкупните инвестиции. Дополнително, според проценките се очекува нагорен тренд и кај бројот на вработени кои индиректно го поддржуваат туризмот во Македонија со што во 2021 година би се достигнале 35 000 работни места, што претставува 5,4% од вкупната работна сила (WTTC, 2011).

МЕТОДОЛОГИЈА

Во истражувањето е применета регресиона анализа врз основа на податоци добиени од секундарни извори, кои се протегаат во интервалот од 1993-2012 година. Основната цел е да се открие зависноста и степенот на значајност на одредени детерминанти кои најчесто го опишуваат туристичкиот придонес. Така, применети се следните детерминанти:

- Вкупен придонес на патувањето и туризмот во БДП. Овој показател вклучува пошироки ефекти од инвестирањето, синцирот на снабдување и ги вклучува влијанијата на приходите. Поконкретно, оваа променлива ги зема предвид директните, индиректните и

индуцираните ефекти. Податоците се добиени од Светскиот Совет за Патување и Туризам (World Travel and Tourism Council – WTTC) и се изразени во евра. Оваа променлива во регресиониот модел е прикажана со TT;

○ Капитални инвестиции во туризмот. Овој показател го опфаќа трошењето на сите сектори кои се директно вклучени во туристичката индустрија. Поконкретно, оваа променлива ги зема предвид инвестициите на други индустрии кои градат различни објекти за потребите на туризмот (пример: нови објекти за сместување; опрема потребна за превоз на патниците; објекти за забава и рекреација и сл.). Податоците се добиени од WTTC и се изразени во евра. Оваа променлива во регресиониот модел е прикажана со INV;

○ Број на доаѓања на странските туристи. Овој показател ги вклучува доаѓањата на лица кои имаат место на постојано живеење надвор од Македонија, кои привремено престојуваат во Македонија и пренокуваат најмалку една ноќ во угостителски или други објекти за сместување. Податоците се добиени од Државниот завод за статистика на Република Македонија. Оваа променлива во регресиониот модел е прикажана со FOREIGN; и

○ Вкупно ноќевања. Овој показател ги вклучува ноќевањата на домашните и странските туристи во Македонија. Сепак, одреден број ноќевања се неопфатени поради непријавувањето гости, претежно туристи во приватни соби, куќи за одмор и рекреација, како и оние туристи кои престојувале кај роднини или пријатели. Податоците се добиени од Државниот завод за статистика на Република Македонија. Оваа променлива во регресиониот модел е прикажана со OVER.

Со цел да се тестираат променливите, направена е повеќекратна регресија. Така, во анализата се употребени неколку фактори со цел да се процени влијанието на секој фактор. Поконкретно, направен е обид да се квантифицира влијанието на различни влијанија врз една независна променлива. Оттука, методот кој е применет ја користи следната формула:

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + \dots + \varepsilon_{it}$$

каде:

y_{it} е зависна променлива (вкупен придонес на патувањето и туризмот во БДП);

$\beta_0 \dots \beta_n$ се регресиони коефициенти;

$x_1 \dots x_n$ се независни променливи (капитални инвестиции, број на доаѓања на странските туристи и вкупно ноќевања);

ε_{it} е случајна грешка која е нормално дистрибуирана со средна вредност нула.

Сите променливи се применети во моделот во логаритмички облик. Од една страна, тоа е вообичаен начин за порамнување на варијансата, но од друга страна, регресијата Llog-log овозможува проценка на еластичноста. Регресијата е направена преку примена на методот на најмали квадрати (Ordinary Least Squares - OLS). Овој метод спаѓа меѓу најдоверливите методи првенствено поради способноста да ги минимизира пристраноста и варијансата. Бидејќи направена е регресија со повеќе променливи, применет е F-тестот. Целта е да се провери дали една, или група независни променливи, имаат влијание врз зависната променлива, На таков начин се мери целото значење на регресијата (Gujarati, 2003).

Табелата 2 ја прикажува дескриптивната статистика за променливите кои се применети во главната регресија. Истовремено, прикажани се податоци за асиметрија (skewness) и сплоснатост (kurtosis), кои се потребни за тестирање на дистрибуцијата на нормалност т.е. за спроведување Jarque-Bera (JB) тест. Во случај на нормална дистрибуција на резидуалите, асиметријата би била нула, или би се толерирала во границите од -0,5 до 0,5. Од табелата 2 се забележува дека ова се потврдува за три променливи OVER (-0.301221), TT (0.074414) и INV (0.377265). За променливата FOREIGN, вредноста е над нула со што индицира постоење позитивна асиметрија. Што се однесува до сплоснатоста, може да се забележи дека нормално дистрибуираните резидуали треба да имаат вредност еднаква на три. Во тој поглед, само FOREIGN (2.922299) го задоволува тој услов, додека OVER (3.280707) е многу блиску. Оттука, овие променливи го задоволуваат предусловот за нормална дистрибуција. Останатите променливи имаат коефициенти далеку под три. Веројатноста за отфрлање на нултата хипотеза за нормалност, во голема мерка го надминува критичното ниво на сигнификантност, потврдувајќи дека сите променливи се нормално дистрибуирани.

Табела 2. Дескриптивна статистика

	FOREIGN	INV	OVER	TT
Средина	200369.9	20072197	2054863	188000000
Медијана	197216.0	18887097	2020217	193000000
Максимум	351359.0	40532258	2706373	372000000
Минимум	98946.00	1129032.	1254582	5258065
Стандардна девијација	65613.48	11976357	329823	121000000
Асиметрија	0.635572	0.377265	-0.301221	0.074414
Сплоснатост	2.922299	1.985153	3.280707	1.655528

Jarque-Bera (JB) тест	1.419115	1.399325	0.386517	1.601036
Веројатност	0.491862	0.496753	0.824269	0.449096
Опсервации	21	21	21	21

Забелешка: FOREIGN=Број на доаѓања на странските туристи; INV=Капитални инвестиции; OVER=Вкупно ноќевања; TT=Вкупен придонес на патувањето и туризмот во БДП.

Табела 3. Матрица на корелација

	FOREIGN	INV	OVER	TT
FOREIGN	1			
INV	0.677641	1		
OVER	0.476323	-0.078728	1	
TT	0.694646	0.947369	-0.030494	1

Од табелата 3 се добиваат интересни информации за степенот на корелација меѓу променливите. Се претпоставува дека во линеарен регресионен модел, не постои мултиколинearност помеѓу независните променливи. Во случај на висока зависност помеѓу независните, можна е проценка на регресионите коефициенти, но со големи стандардни грешки, па како последица на тоа, не може да се предвидат прецизно вредностите на коефициентите на популацијата. Така, според Kennedy (2008), мултиколинearноста е проблем кога корелацијата е над 0.80. Од табелата 3 се забележува дека тоа е случај со корелациониот коефициент меѓу INV и TT (0.947369), што може да има влијание врз регресионите резултати.

Понатаму, многу високи коефициенти на корелација се забележуваат помеѓу FOREIGN и TT (0.694646), како и помеѓу FOREIGN и INV (0.677641). Може да се каже дека овие резултати се логични и очекувани ако се знае дека потрошувачката на странските туристи има огромно влијание врз БДП и претставува солидна основа во зголемувањето капитални инвестиции. Така, според табелата 3, може да се заклучи дека зависноста меѓу променливите е силна, што најавува дека мултиколинearноста може да биде проблем.

ДИСКУСИЈА

Во табелата 4 се прикажани проценетите резултати од регресиониот модел. Вредноста на коефициентот на детерминација (приспособениот R^2) е 0.897035 што значи дека приближно 90% од варијациите на зависната променлива може да бидат објаснети со влијанието на сите независни

променливи кога се земаат заедно. Иако овој резултат не смее да се занемари, сепак, табелата 4 укажува на неколку проблеми. Така, се гледа дека само еден регресор (INV) е статистички сигнификантен при конвенционално ниво на сигнификантност. Стандардната грешка на регресијата е 0.342020. F-статистиката е 59.08030 ($p = 0.0000$), што значи дека регресијата е статистички сигнификантна. За да се обезбеди автентичност на резултатот, дополнително е пресметан Durbin-Watson тестот. Од табелата 4 се гледа дека Durbin-Watson статистиката е 0.622465, што значи дека резидуалите имаат позитивна сериска корелација, па потребно е многу внимателно да се интерпретираат резултатите. Поконкретно, фактот дека коефициентот на детерминација е поголем од вредноста на Durbin-Watson статистиката, може да се користи како „Просто правило“ (rule of thumb) за постоење привидна регресија. Овие проблеми најверојатно се поврзани со високата зависност меѓу INV и TT.

Табела 4. Резултати на регресијата

Зависна променлива: LOG(TT)				
Метод: OLS				
Број на опсервации: 21				
Променлива	Коефициент	Стандардна грешка	t-статистика	Веројатност
C	-4.026796	7.799041	-0.516319	0.6123
LOG(INV)	1.202183	0.107739	11.15829	0.0000
LOG(FOREIGN)	-0.009195	0.351421	-0.026164	0.9794
LOG(OVER)	0.201401	0.649444	0.310113	0.7602
Приспособен R ²	0.897035	F-статистика		59.08030
Ст. гр. од регресијата	0.342020	Веројатност(F-стат.)		0.000000
		Durbin-Watson стат		0.622465

Од тие причини, независната променлива INV е исклучена, бидејќи е одговорна за нарушување на резултатите, а со тоа добивање прецизна проценка на ефектите на секоја променлива во вкупниот придонес на БДП. Во табелата 5 се прикажани резултатите од прочистената регресија. Сега, по исклучување на INV, регресионите коефициенти на FOREIGN и OVER значително се променуваат, па и двете се статистички сигнификантни при 5%. Бидејќи тестовите за дијагностицирање на резидуалите укажуваат присуство на хетероскедастичност и сериска корелација, применет е методот Newey-West.

Табела 5. Резултати од прочистената регресија

Зависна променлива: LOG(TT)				
Метод: OLS				
Број на опсервации: 20				
Bartlett kernel, Newey-West fixed bandwidth = 3.0000				
		Стандардна		
Променлива	Коефициент	грешка	t-статистика	Веројатност
C	37.49819	14.54530	2.578027	0.0195
LOG(FOREIGN)	2.291352	0.534783	4.284639	0.0005
LOG(OVER)	-3.200760	1.255940	-2.548497	0.0208
Приспособен R ²	0.554077	F-статистика		12.80411
Ст. гр. од регресијата	0.525823	Веројатност(F-стат)		0.000406
		Durbin-Watson стат		0.558620

Вредноста на коефициентот на детерминација (приспособен R²) сега е помала (0.554077), стандардната грешка на регресијата е поголема (0.525823), додека F-статистиката е намалена на 12.80411. Од табелата 5 се заклучува дека двете променливи FOREIGN и OVER се истакнуваат со значајно економско влијание врз вкупниот придонес на патувањето и туризмот во БДП. Бидејќи сите променливи во регресијата се изразени во логаритмичка форма, регресионите коефициенти може да се интерпретираат како израз на еластичност. Така, 1% зголемување во бројот на доаѓања на странските туристи предизвикува повеќе од 2% зголемување во вкупниот придонес на патувањето и туризмот во БДП. Тоа значи дека туризмот во Македонија се одликува со голема еластичност кон бројот на странските туристи. Што се однесува до вкупните ноќевања, интересно е да се забележи дека се добива негативен регресионен коефициент, спротивно на очекувањата. Ова може да се објасни со следното:

- Прво, регресорот OVER се однесува на вкупните ноќевања т.е. ги вклучува ноќевањата на домашните и странските туристи, при што доминираат ноќевањата на домашните. Така на пример, во периодот 2000-2012 година, домашните ноќевања опфаќаат во просек 75% од вкупните ноќевања; и

- Второ, и поврзано со претходното, познато е дека домашните туристи трошат многу малку на вонпансионска потрошувачка, што објаснува зошто додадената вредност на туризмот останува мала и покрај зголемувањето на бројот на ноќевања.

Во овој контекст, ја истакнуваме неопходноста од идентификување мерки и активности за привлекување поголем број странски туристи кои ќе трошат повеќе на дополнителни туристички

услуги. Ова наметнува и примена на нови, интелигентни начини за туристичка промоција на Македонија (Petrevska & Koceski, 2013).

ЗАКЛУЧОК

Од ова емпириско истражување произлегоа неколку заклучоци кои се однесуваат на определувањето детерминанти на туристичкиот придонес во економскиот развој на Македонија. Податоците се однесуваат на периодот 1993-2012 година, а применет е OLS методот како еден од најпрецизните регресиони методи.

Ова истражување потврди дека бројот на доаѓања на странските туристи, и вкупниот број ноќевања, се релевантни и значајни фактори кои го определуваат туристичкиот придонес во БДП. Поконкретно, резултатите од регресијата покажаа дека овие променливи се истакнуваат со значајно економско влијание врз Македонската економија, покажувајќи висока еластичност. Оттука, во случај на зголемување на бројот на странските туристи од 1%, се очекува тоа да предизвика пораст од повеќе од 2% во вкупниот туристички придонес на БДП. Сепак, резултатите од регресијата не доведоа до сосема спротивен заклучок по однос на вкупните ноќевања, поради негативниот коефициент на регресија. Оттука, укажуваме дека неколку претпоставки би требало да се земат предвид кога се интерпретира тој резултат. Имено, оваа променлива ги опфаќа вкупните ноќевања (на домашните и странските туристи) при што апсолутна доминација имаат домашните туристи. Истовремено, треба да се напомене дека домашните туристи се многу скромни потрошувачи по однос на вонпансионската потрошувачка. Последователно, отсуствува додадената вредност на македонскиот туризам, наспроти постојаното зголемување на ноќевањата во анализираниот период.

Променливата капитални инвестиции во туризмот беше исклучена бидејќи влијаеше негативно врз резултатите и спречуваше правилна проценка на влијанијата на секоја променлива. Се чини дека и покрај инвестирањето од просечно 20 милиони евра годишно како капитални инвестиции во туризмот, сепак, тие не може да се сметаат за значаен фактор кој придонесува за развој на националната економија.

И покрај неколкуте ограничувања кои се појавија во текот на истражувањето во однос на обезбедувањето статистички податоци, може да се заклучи дека презентираниот модел е корисен и апликативен. Сепак, остануваат други прашања од оваа проблематика кои се отворени за истражување и дискусија. Дел од нив може да се однесуваат на

вклучување повеќе променливи, зголемување на примерокот, спроведување споредба со други земји и сл.

Генерално, ова истражување ги идентификува факторите кои имаат влијание врз вкупниот туристички придонес во БДП во Македонија. На крајот, трудот истакнува дека бројот на доаѓања на странските туристи како главен фактор на влијание, е круцијален за понатамошниот туристички развој, а со тоа и развој на националната економија. Оттука, трудот ја потенцира потребата од постојано следење и анализа на директните економски влијанија како значајни за зајакнување на Македонската економија.

ЛИТЕРАТУРА

- Babu, S. S., Mishra, S. & Parida, B. B. (2008). Tourism development revisited: concepts, issues and paradigms, Saga.
- Crompton, J. L. (1993). Economic impact analysis: Myths and misapplication. Trends, 30(4), 9-13.
- Cypher, M., J. & Dietz, L. J. (2009). The process of economic development, Routledge.
- Frechtling, D. C. (1994). Assessing the economic impacts of travel and tourism - Introduction to travel economic impact estimation, In: Ritchie, J. R. B. and Goeldner, C. R. (Eds), Travel, Tourism and Hospitality Research, John Wiley and Sons.
- Frechtling, D. C. (2001). Forecasting Tourism Demand: Methods and Strategies, Butterworth - Heinemann.
- Government of the Republic of Macedonia. (2012). National Strategy on Tourism Development 2011-2015, Skopje.
- Gujarati, D. N. (2003). Basic econometrics, New York: McGraw Hil.
- Huybers, T. (2007). Tourism and developing countries, Edward Elgar Publishing.
- Grabowski, R., Self, S. & Shields, P. M. (2007). Economic Development: A Regional, Institutional and Historical Approach, Sharpe Inc.

- Gunn, C. A. (1993). *Tourism Planning - Basics, Concepts, Cases*, Taylor & Francis.
- Hall, M. C. (2005). *The Future of Tourism Research*, In: Ritchie, B. (Ed.) *Tourism Research Methods: Integrating Theory with Practice*, CABI Publishing, 221-231.
- Hayami, Y. & Godo, Y. (2005). *Development Economics: from the Poverty to the Wealth of Nations*, Oxford University Press.
- Kanbur, R. (2003). *Conceptual challenges in poverty and inequality: One development economist's perspective*, Cornell University.
- Lundberg, D., Donald, E., Krishnamoorthy, M., & Stavenga, H. (1995). *Tourism Economics*, John-Wiley.
- Osberg, L. & Sharpe, A. (2003). *Human Well Being and Economic Well Being; What Values Are Implicit in Current Indices?*, Centre for the Study of Living Standards Research Report 2003/04, Ottawa: Centre for the Study of Living Standards.
- Petrevska, B. & Koceski, S. (2013). *Recommending ideal holiday at national level*, *Journal of Applied Economics and Business*, 1(1), 15-22.
- Ramos, A. D. & Jiménez, P. S. (2008). *Tourism development: economics, management and strategy*, Nova Science.
- Soubbotina, T. (2004). *Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development*, World Bank.
- Stabler, M., Papatheodorou, A. & Sinclair, T. (2010). *Economics of Tourism*, Taylor & Francis.
- State Statistical Office. (various years). *Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia*, Skopje.
- Todaro, P. M. & Smith, C. S. (2009). *Economic Development*, Pearson Education.
- Williams, A. & Shaw, G. (1991). *Tourism and Economic Development*, Belhaven Press.
- WTTC. (2011). *Travel & Tourism Economic Impact - Macedonia 2011*, London, UK.
- WTTC. (2012). *Travel & Tourism Economic Impact 2012, Other Europe*, London, UK.

**ПОТРЕБА ОД ПРЕПОЗНАВАЊЕ И ВАЛИДАЦИЈА НА
ОРГАНИЗАЦИСКОТО ПРЕТПРИМНИЧКО ДЕЛУВАЊЕ НА
ВРАБОТЕНИТЕ ВО ОРГАНИЗАЦИИТЕ**

Mimoza Serafimova PhD, Doctor of Economics sciences; Assistant Professor at Faculty of tourism and business logistic at University Goce Delcev-Stip, e-mail: [mimoza.serafimova @ ugd.edu.mk](mailto:mimoza.serafimova@ugd.edu.mk)
MSc Snezana Bardarova, PhD candidate at Economics Institute, UKIM Skopje; Assistant at Faculty of tourism and business logistic at University Goce Delcev-Stip
e-mail: [snezana.bardarova @ ugd.edu.mk](mailto:snezana.bardarova@ugd.edu.mk)

Апстракт

Организациското претприемништво (интрапретприемништво, организациско претприемништво) претставува практикување на претприемничко однесување во рамки на постојна организација, потфат или проект. Предмет на интерес на овој труд е претприемничката филозофија на делување и однесување на вработените во рамките на постојната организација, препознаено низ претприемничко размислување и делување на вработените кои не се на менаџерски позиции. Целта на овој труд е да се идентификуваат главните сегменти на проблемите во институциите, поврзани со постоењето и препознавањето на искусствено стекнатите компетенции на работното место во контекст на квалитативни работни промени, како категории поврзани со индивидуален кариерен развој, согледан низ призмата на подобрена стручност, зголемена ефективност на планирање и реализирање на работните задачи, подобрена ефикасност на работното време и тимското работење, од една страна и ставови, мислења и предлози за потреба од формално препознавање и валидирање на искусствените компетенции на вработените, од друга страна. Нашето внимание беше насочено кон истражување на:

- а) аспекти за препознавање на искусствените компетенции на вработените
- б) ставовите и мислењата на вработените за потребата и текот на процесот.

Клучни зборови: *организациско претприемништво, вработени, препознавање, валидирање, кариерен развој.*

**THE NEED OF RECOGNITION AND VALIDATION OF THE
ORGANIZATIONAL ENTREPRENEURSHIP ACT OF THE
EMPLOYEES IN THE ORGANIZATIONS**

**Mimoza Serafimova PhD, Doctor of Economics sciences; Assistant
Professor at Faculty of tourism and business logistic at University Goce
Delcev-Stip, e-mail: [mimoza.serafimova @ ugd.edu.mk](mailto:mimoza.serafimova@ugd.edu.mk)**

**Snezana Bardarova, MSc Snezana Bardarova, PhD candidate at
Economics Institute, UKIM Skopje; Assistant at Faculty of tourism and
business logistic at University Goce Delcev-Stip
e-mail: [snezana.bardarova @ ugd.edu.mk](mailto:snezana.bardarova@ugd.edu.mk)**

Abstract

The organization's entrepreneurship (intra entrepreneurship, organization entrepreneurship) represents practicing of the entrepreneur's behavior inside of a existing organization, venture, or a project. The object of interest of this paper is the entrepreneur's philosophy of act and behavior of the employees inside the existing organization, recognized through entrepreneur's thinking and acting of the employees that aren't on managing positions. The aim of this paper is to identify the main segments of the institutional problems, related with the existence and recognition of the experientially acquired competences on the work place, in context with the qualitative work changes, as categories related with individual career development, perceived through the prism of improved expertise, increased efficiency of planning and realizing the work tasks, improved efficiency of the work hours and team work, on one hand, and stands, opinions and suggestions for the need of formal recognition and validation of the experiential competences of the employees, on the other hand. Our attention was directed towards research of:

- a) Aspects for recognition of the experiential competences of the employees;
- b) Stands and opinions of the employees for the need and stream of the process.

Keywords: *organization entrepreneurship, employees, recognition, validation, career development.*

ВОВЕД

Промените во современото живеење наметнаа потреба од промена на основното значење на „договорот за вработување“, односно индиректното разбирање меѓу вработените и работодавците (*Sarasvathy, S.D. 2004:707–717*).

До неодамна, оваа терминологија подразбираше дека сè додека поединецот успешно ги извршува работните задачи и обврски, ќе се реализира активен работен однос. Во ерата на рационализација на компаниите, овие договори го загубија значењето поради што многу вработени не чувствуваат лојалност кон своите работодавци и ги користат институционалните и личните можности да започнат сопствен кариерен развој внатре во институцијата.

Тука би ја споменале и промената на основните вредности. До неодамна, за многумина доминантна тема беше сигурноста, препознаена низ редовни примања кои перманентно се зголемуваат во текот на професионалниот живот. Најновите истражувањата ја менуваат оваа слика. Според нив, сè поголем е бројот на млади стручни кадри кои претпочитаат независен животен стил кој нуди избор наместо сигурност или предвидливост (*Koen, P.A., & Baron, R.A. 2003 год.*).

Интрапретприемништвото вклучува создавање или реорганизирање на комерцијална примена на нешто ново, за што е потребно активна вклученост на вработените. Многу успешни компании поттикнуваат иновација и преземаат активни чекори за создавање средина во која би имале експресивен развој (*Sarason, Y., Dean, T., & Dillard, F. 2006:286–305*).

La Rouchefoucauld (1665) вели: „Кога се во прашање сериозни активности, пожелно е помалку да се концентрираме на создавање можности, а повеќе на профитирање од тие кои веќе постојат“.

Микро пристапите заземаат перспектива оддолу - нагоре и се обидуваат да го разберат претприемачкиот процес преку фокусирање на однесувањето и ставовите на поединци или групи. Начинот на кој се однесуваат поединците е клучен за разбирањето на претприемачкиот процес (*Baron & Shane, 2008:13*).

Претприемништвото е процес, а не настан или активност, кој минува низ повеќе поврзани развојни фази, во кои иновативноста и знаењето има централна улога (*Rauch, Wiklund, Frese, & Lumpkin, 2004 год.*).

Претприемничкиот процес започнува со *препознавање на можностите*, односно потенцијал за создавање нешто ново: производ

или услуга, нови пазари, производни процеси, нови начини на организирање постојни технологии, човечки ресурси, кои се резултат на сложена шема на променливи услови - во областа на знаењето, технологијата или во економски, политички општествени и демографски услови (*Dun & Bradstreet*, 1999 год.).

Честопати се наведува дека еден од клучните фактори кој се зема предвид при одлучувањето за вертикално поместување на вработените е *начинот на кој вработените се претставуваат себеси за време на средбите и презентациите лице в лице* - тоа е факторот што им дава поголема тежина (*Zacharakis & Mayer*, 1995:115-123).

Но би им ја нагласиле и важноста и на:

- Вештината која се однесува на *влијаење врз другите или убедување на другите* се смета за особено значајна во многу деловни контексти. (*Carter, Gartner & Reynolds*, 1996:151-166). Оваа компетенција за заснова на реализирање ефективен комуникациски процес и култура на изразување.

- *Социјалната адаптивност* - вработените кои добро се вклопуваат речиси во секаква деловна ситуација се одликуваат со висока социјална адаптивност (*Baron*, 1988:111-127). Компетенциите кои спаѓаат во групата „социјални“ можат да им помогнат на вработените ефективно да се согласуваат со колегите и корисниците и успешно да реализираат многу активности кои се потребни за придонесување за успешноста на институцијата. Неодамнешните наоди оценети од страна на компетентни стручни лица, укажуваат на тоа дека оние кои добро ја владеат социјалната компетенција всушност се поуспешни во поглед на профитабилноста на своите институции, за разлика од оние кои се послаби со вештините кои се опфатени со комуникациските и социјалните компетенции (*Baron & Markman*, 2003:41-60).

- *Ефективно работење со другите*, согледано преку *градењето доверба, знаењето да се работи заеднички и справување со неизбежните конфликтни ситуации* се вештини им помагаат на вработените да изградат социјален капитал за своите институции. Неодамнешните наоди покажуваат дека организациите со висок социјален капитал т.е. оние кои имаат високо ниво на доверба, наклонетост и заемно идентификување помеѓу соработниците и корисниците, се поефективни и поуспешни од оние кои имаат слаб социјален капитал (*Lewicki, & Wiethoff*, 2000:86-107).

ИНДИВИДУАЛНОТО ЗНАЊЕ И ИНОВАТИВНОСТА НА ВРАБОТЕНИТЕ

За утврдувањето на влијанието на индивидуалното знаење и иновативноста на вработените за нивен кариерен развој е реализирано истражување. Во анкетата беа вклучени 10 административни институции од локална самоуправа и 24 државни административни институции, во 5 града во Република Македонија (Скопје, Битола, Прилеп, Радовиш и Струмица).

Бараните мислења и предлози беа насочени кон потребата и начините за **препознавање и валидирање на претприемничкото однесување на вработените од страна на менаџерите, корисниците на административната услуга и другите вработени во институциите, во насока на забрзан кариерен развој, а како резултат на нивен иновативен однос и надградувано професионално знаење за работните задачи.**

Интрапретпримничкото делување на вработените се разгледува низ зголемените индивидуални и институционални работни резултати, согледани низ призмата на:

- индивидуалната промоција во институцијата и окружувањето
- зголемени организациски резултати
- индивидуален кариерен развој, препознаен од менаџерскиот тим и другите вработени.

Индивидуална промоција во институцијата и окружувањето

Индивидуалната промоција во институцијата и окружувањето, препознаена од страна на клиентите, т.е. корисниците на административната услуга е направена со анализа на одговорите на вработените, менаџерите и учениците на соодветните две прашања од нивните анкетни листови при што се добиени следните согледувања:

На прашањата за - *Мислењето во организацијата и окружувањето за одреден вработен битно влијае при определување на корисниците при:*

а) избирање лице за соработка

Одговор дале сите 600 корисници, сите 360 вработени и 24 менаџери

- 100% од корисници одговориле со *многу влијае*, со аритметичка средина на нивите одговори $X=3.00$;

- 100% од сите *вработени*, независно на која категорија според работното искуство припаѓаат, одговориле дека многу влијае со аритметичка средина на нивните одговори $X=3.00$;

- 100% од *менаџерите* одговориле дека мислењето за одреден вработен во организацијата и надвор од неа многу влијае. Аритметичка средина на нивните одговори е 3,00;

100% од вкупниот број одговори на *вработените* и менаџерите, одговориле дека многу влијае. Вредноста на аритметичката средина е $X=3.00$.

Вредностите на t-тестот не се определуваат кога аритметичките средини на сите групи испитаници се 3,00.

б) квалитет при изработување административни документи или проекти (одговориле 350 корисници, 210 вработени и 14 менаџери)

- 11,7% од корисници одговориле дека делумно влијае, додека 88,3% одговориле дека многу влијае, со аритметичка средина на нивите одговори $X=2,88$,

- 22,4% од вкупниот број вработени одговориле дека делумно влијае, 77,6% одговориле дека многу влијае со аритметичка средина на нивните одговори $X=2,78$

- 7,1 % од *менаџерите* одговориле дека мислењето за одреден вработен во институцијата и надвор од неа делумно влијае при определувањето на корисниците за избор на соработник при проекти или сложени административни документи, додека 92.9% од нив одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина на нивните одговори е 2,93.

- Од вкупниот број одговори од вработени и менаџери, 21,4% одговориле со делумно, 78,6% со многу влијае. Вредноста на аритметичката средина е $X=2,79$.

Вредностите на t-тестот од -0,62; 3.18; 3.00 и -1,98 последователно, не покажува дека постои статистички значајна разлика помеѓу аритметичките средини на одговорите на корисниците и одговорите на менаџерите, статистички значајна разлика постои помеѓу одговорите на корисниците и одговорите на вработените, одговорите на корисниците и одговорите на вработени и менаџерите заедно, и не е статистички значајна разликата помеѓу аритметичките средини на одговорите на менаџерите и вработените на оваа прашање, иако е блиску до границата на значајност.

в) навремено добивање дополнителни упатства и укажувања (одговориле сите 600 корисници, сите 360 вработени и 24 менаџери)

- 4,2% од корисници одговориле дека нема влијание, 17,0% одговориле со делумно влијае, додека 78,8% одговориле со многу влијае со аритметичка средина на нивите одговори $X=2,75$.

- 5,3% од вработените одговориле дека не влијае, 15,8% одговориле дека делумно влијае, 78,9% одговориле дека многу влијае со аритметичка средина на нивните одговори $X=2,74$.

- 16,7% од менаџерите одговориле дека мислењето за одреден вработен во училиштето и надвор од него делумно влијае при определувањето на корисниците за соработка со вработените, 83,3% од нив одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина на нивните одговори е 2,83.

- Од вкупниот број на одговори на вработените и менаџерите, 4,9% отпаѓаат на нема влијание, 15,9% на делумно влијае и 79,2% на многу влијае. Вредноста на аритметичката средина е $X=2,74$.

Вредностите на t-тестот од -1,08; 0,29; 0,13 и -1,17 последователно, не покажува дека постои статистички значајна разлика помеѓу аритметичките средини на одговорите на корисници и одговорите на менаџерите, одговорите на корисници и одговорите на вработените, одговорите на корисниците и одговорите на вработените и менаџерите заедно и помеѓу аритметичките средини на одговорите на менаџерите и вработените на оваа прашање.

г) соработка во вонинституционални активности

- 8% од корисниците одговориле дека не влијае, 27% одговориле дека делумно влијае, додека 65% одговориле дека многу влијае, со аритметичка средина на нивите одговори $X=2,57$,

- 7,8% од вработените одговориле со не влијае, 32,8% одговориле дека делумно влијае и 59,4% одговориле дека многу влијае со аритметичка средина на нивните одговори $X=2,52$

- 41,7% од менаџерите одговориле дека мислењето за одреден вработен во институцијата и надвор од неа делумно влијае при определувањето на корисниците за соработка во вонинституционални активности, 58,3% од нив одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина на нивните одговори е 2,58.

- Од вкупниот број на одговори на вработените и менаџерите, 7,3% искажале мислење дека не влијае, 33,3% дека

делумно влијае и 59,4% дека многу влијае. Вредноста на аритметичката средина е $X=2,52$.

- Вредностите на t-тестот од -0,13; 1,26; 1,19 и -0,62 последователно, не покажува постоење статистички значајна разлика помеѓу аритметичките средини на одговорите на корисниците и одговорите на менаџерите, одговорите на корисниците и одговорите на вработените, одговорите на корисниците и одговорите на вработените и менаџерите заедно и помеѓу аритметичките средини на одговорите на менаџерите и вработените на оваа прашање.

Од податоците добиени од одговорите на менаџерите, вработените и корисниците, односно од нивните вкупни аритметички средини, може да се заклучи дека индивидуалното професионално знаење на вработените има најголемо влијание врз одлуката на корисниците при одлучување за избор лице за соработка, со аритметички средини на сите три групи испитаници од 3,00, при избор на вработен со кој ќе соработуваат на проекти, добивање дополнителни упатства и укажувања и соработка во организирање вон организациски активности.

Т:1. Пресметување вредност на X-квадрат тест помеѓу корисници и менаџери

	f_0	f_t	$\frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$	f_0	f_t	$\frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$	f_0	f_t	$\frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$	$\Sigma \frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$
1	73	70,19	0,11	305	307,69	0,02	1772	1727,12	0,00	0,14
2	0	2,81	2,81	15	12,31	0,59	71	70,88	0,00	3,40
Σ	73	73	2,92	314	320	0,61	1843	1843	0,00	3,54

XI-КВАДРАТ=3,54 $(r-1)*(k-1)=(2-1)*(3-1)=2$

Верификација на тврдењето е направена со X-квадрат тестот, со цел да се утврди дали постои статистички значајна разлика помеѓу фреквенциите на одговорите на сите интересенти, со цел да се утврди дали постои усогласеност помеѓу нивните ставови во однос на влијанието на индивидуалното професионално знаење на вработените, врз наведените одлуки на корисниците, односно дали задоволството од квалитетот на индивидуалното професионално знаење на вработениот од страна на корисниците, иницира валидација која овозможува негова индивидуална промоција во институцијата и окружувањето.

Граничната вредност на х-квадрат тестот за сите хипотези за степен на слобода 6 и ниво на значајност 0,05 $(r-1)*(k-1)=(2-1)*(3-1)=2$ каде r -редици, k -колони е 5,991.

2. Постоење зголемени институционални резултати

Постоењето зголемени институционални резултати е утврдено со анализа на одговорите на соодветните искази на вработените и колегите заедно од анкетните листови за поединци и нивни колеги и одговорите на менаџерите на соодветните прашања од анкетниот лист за менаџери.

Со примена на Х-квадрат тестот е проверено дали постои статистичка значајна разлика помеѓу фреквенциите на одговорите вкупно на сите искази на вработените со одговорите вкупно на сите искази на менаџерите.

На прашањето (одговориле 360 вработени и 24 менаџери) – *Колку иновативноста во работењето на вработените битно влијае на зголемување на организациските резултати при:*

а) избор за водач на работна група или тим

- 10% од вработените одговориле дека делумно влијае,
- 90% одговориле дека многу влијае.

Аритметичка средина $X=2,90$

На истото прашање, 12,5% од *менаџерите* одговориле дека делумно влијае, а 87,5% одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина $X=2,88$.

Вредноста на t -тестот со кој се проверува дали постои статистичка разлика во одговорите на двете групи испитаници е 0,35 и не е статистички значаен.

б) **избор за член на Управен Одбор** (одговориле 360 вработените и 24 менаџери)

- 8.6% од вработените одговориле дека делумно влијае, 91.39% одговориле дека многу влијае со аритметичка средина на нивните одговори $X=2,91$

• На истото прашање и 8.3% од *менаџерите* одговориле дека индивидуалното професионално знаење на вработените, делумно влијае при избор за член на УО, 91,7% од нив одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина на нивните одговори е 2,92. Вредноста на t -тестот од 0,05 покажува дека не постои статистички значајна разлика во ставовите на вработените и менаџерите во однос на оваа прашање.

в) **избор за лице кое ќе посетува напредна професионална обука** (одговориле 210 вработените и 14 менаџери)

- 5,7% од вработените одговориле дека индивидуалното знаење има делумно влијание, 94,3% одговориле дека има големо влијание. Аритметичка средина на нивните одговори е 2,94.

- На истото прашање и 7,1% од менаџерите одговориле дека индивидуалното знаење на вработените, делумно влијае при избор за раководител на практична работа, 92,9 % од нив одговориле дека многу влијае.

Аритметичка средина на нивните одговори е 2,93. Вредноста на t-тестот од 0,20 покажува дека не постои статистички значајна разлика во ставовите на вработените и менаџерите во однос на оваа прашање.

г) **одредување координатор во програми или проекти** (одговориле 210 вработени и 14 менаџери)

- 7,1% од вработените одговориле дека индивидуалното знаење има делумно влијание при изборот, 92,9% одговориле дека има големо влијание.

Аритметичка средина на нивните одговори е 2,93.

- На истото прашање 7,1% од менаџерите одговориле дека индивидуалното знаење на вработените, делумно влијае при избор за координатор на **програми или проекти**, 92,9% од нив одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина на нивните одговори е 2,93. Вредноста на t-тестот од 0,00 покажува дека не постои статистички значајна разлика во ставовите на вработените и менаџерите во однос на оваа прашање.

T:2. Пресметување вредност на X-квадрат тест помеѓу фреквенциите на одговорите на менаџерите и фреквенции на одговорите на вработените

	f_0	f_1	$\frac{(f_0-f_1)^2}{f_1}$	f_0	f_1	$\frac{(f_0-f_1)^2}{f_1}$	f_0	f_1	$\frac{(f_0-f_1)^2}{f_1}$	$\Sigma \frac{(f_0-f_1)^2}{f_1}$
1	0	0,00	0,00	94	94,69	0,01	1046	1045,31	0,00	0,01
2	0	0,00	0,00	7	6,13	0,07	69	69,69	0,01	0,07
Σ	0	0,00	0,00	98	98	0,08	1118	1118	0,01	0,09

$$\text{XII-KВАДРАТ}=0,09 \quad (r-1)*(k-1)=(2-1)*(3-1)=2$$

3. На прашањето за менаџерите – *За кои од наведените активности кои Вие ги доделувате на вработените битно влијае на вашата одлука (на одлуката на директорот) нивниот иновативен пристап и знаење*, одговориле 360 вработени и 24 менаџери:

а) избор за координатор на проекти

- 8,3% од менаџери одговориле дека делумно влијае, 91,7% одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина $X=2,92$

- На истото прашање 8,3% од вработени одговориле дека делумно влијае, 91,7% одговориле дека многу влијае. Аритметичка средина $X=2,92$.

Вредноста на t-тестот со кој се проверува дали постои статистичка разлика во одговорите на двете групи испитаници е 0,00 и не е статистички значајна.

б) избор за ментор на вработени при работно воведување

- 100% од менаџерите и 100% од вработените одговориле дека многу влијае со аритметичка средина на нивните одговори $X=3,00$. Не се определува вредност на t-тестот.

в) избор за интерни обучувачи (одговориле 360 вработени и 24 менаџери)

- 8,3% од менаџерите одговориле дека индивидуалното знаење има делумно влијание, 91,7% одговориле дека има големо влијание. Аритметичка средина на нивните одговори е 2,92.

- На истото прашање 14,4% од вработените одговориле дека иновативниот пристап и знаењето на вработени, делумно влијае при избор за интерни обучувачи, 85,6% од нив одговориле дека многу влијае.

Аритметичка средина на нивните одговори е 2,86. Вредноста на t-тестот од 1,02 покажува дека не постои статистички значајна разлика во ставовите на вработени и менаџерите во однос на оваа прашање.

д) Одредување вработени за презентери на успехите на институцијата во окружувањето (одговориле 210 вработени и 14 менаџери)

- 14,3% од менаџерите одговориле дека индивидуалното знаење има делумно влијание при изборот, 85,7% одговориле дека има големо влијание.

- Аритметичка средина на нивните одговори е 2,86. На истото прашање и 13,8% од вработените одговориле дека индивидуалното знаење на вработениот, делумно влијае при избор на вработени кои ќе ги презентираат успехите на институцијата во окружувањето, 86,2% од нив одговориле дека многу влијае.

Аритметичка средина на нивните одговори е 2,86. Вредноста на t-тестот од 0,00 покажува дека не постои статистички значајна разлика во ставовите на вработените и менаџерите во однос на оваа прашање.

Табела 3: Пресметување вредност на Х-квадрат тест помеѓу фреквенциите на одговорите на менаџерите и фреквенции на одговорите на вработените.

	f_0	f_t	$\frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$	f_0	f_t	$\frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$	f_0	f_t	$\frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$	$\Sigma \frac{(f_0-f_t)^2}{f_t}$
1	27	25,31	0,11	292	288,73	0,04	1329	1333,96	0,02	0,17
2	0	1,69	1,69	16	19,27	0,56	94	89,04	0,28	2,52
Σ	27	27	1,80	308	308	0,60	1423	1423	0,30	2,69

$$\text{ХИ-КВАДРАТ}=2,69 \quad (r-1)*(k-1)=(2-1)*(3-1)=2$$

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Baron A.R. & Shane, S.A. (2008). Entrepreneurship: A Process Perspective, 2nd ed, Thomson Learning, Inc. (2008), стр. 130.
- Baron, R.A. (1988). Attributions and organizational conflict: The mediating apparent sincerity. Organizational Behavior & Human Decision Processes 41. стр. 111-127.
- Baron, R.A. & Markman, G.D. (2003). Beyond social capital: The role of entrepreneurs social competence in their financial success. Journal of Business Venturing 18. стр. 41 - 60.
- Carter, H.M. Gartner, W.B. Reynolds, P.D. (1996). Exploring start-up event sequences. Journal of Business Venturing 11. стр. 151-166.
- Koen, P.A., & Baron, R.A. (2003, June). Predictors of resource attainment among corporate entrepreneurs: Executive champion versus team commitment. Paper presented at the Babson-Kaufman Entrepreneurship Research Conference, Babson Park, MA

- Lewicki, R.J. Wiethoff, C. (2000). Trust, trust development, and trust repair. San Francisco: Jossey – Bass. стр. 86 - 107.
- Rauch, A., Wiklund, J., Frese, M., & Lumpkin, G.T. (2004). Entrepreneurial orientation and business performance: Cumulative empirical evidence. Paper presented at Babson Kauffman Entrepreneurship Research Conference, Wellesley, MA.
- Sarason, Y., Dean, T., & Dillard, F. (2006). Entrepreneurship as the nexus of individual and opportunity: A structuration view. *Journal of Business Venturing*, 21, стр. 286 – 305.
- Sarasvathy, S.D. (2004). The questions we ask and the question we care about: Reformulating some problems in entrepreneurship research. *Journal of Business Venturing*, 19. стр. 707 – 717.
- Zacharakis, A.L. & Mayer, G.D. (1995). The venture capitalis decision: Understanding process versus outcome. In Hornaday and al. *Frontiers of entrepreneurship research*. Welisley, MA: Babson Center for Entrepreneurial Research, стр. 115 -123.

ПРЕТПРИЕМНИЧКА ИНИЦИЈАТИВА, ПРЕТПРИЕМНИШТВО И МАЛИТЕ ПРЕТПРИЈАТИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

**Доц.д-р Марија Магдинчева-Шопова, Универзитет “Гоце Делчев”-
Штип-Факултет за туризам и бизнис логистика**

**Вон.проф. Неда Петроска-Ангеловска Универзитет “Св.Кирил и
Методиј”-Скопје, Економски институт Скопје**

**Вон.проф. Марија Ацковска Универзитет “Св.Кирил и Методиј”-
Скопје, Економски институт Скопје**

Апстракт

Последните години интересот за проучување на претприемништвото се повеќе се зголемува а професијата претприемач се повеќе станува посакувана професија. Претприемништвото и претприемачите се од големо значење за растот на една економија. Суштината на претприемништвото се состои во откривање на поврзаноста помеѓу можностите и иновативноста на поединците-претприемачи. Претприемништвото претставува процес на искористување на можностите а претприемачите личности кои ги откриваат и создаваат можностите, ги искористуваат и создаваат најразлични аутпути, нови производи или услуги или модифицирање, усовршување на постојните., отварање на нови пазари, користење на нови суровини и сл. Создавањето на нов успешен бизнис е тешка работа. Секој сака да ја искористи можноста и да профитира од тоа. Секаква идеја за нов производ, услуга, суровина, пазар или производствен процес која може успешно да се продаде претставува можност за претприемачите на малите претпријатија. Основна цел на овој труд е истакнувањето на важноста на претприемничката иницијатива како основа за започнување со мал бизнис како и прикажување на начините преку кои претприемачот може да започне со бизнис.

Клучни зборови: *иницијатива, претприемништво,
претприемачи, мали претпријатија*

Вовед

Последните години интересот за проучување на претприемништвото се повеќе се зголемува а професијата претприемач се повеќе станува посакувана професија. Претприемачите се од големо значење за растот на една економија. Претприемничките претпријатија придонесуваат за појава на 90 % од иновациите. Суштината на претприемништвото се состои во откривање на поврзаноста помеѓу можностите и иновативноста на поединците-претприемачи. Претприемништвото претставува процес на искористување на можностите а претприемачите личности кои ги откриваат и создаваат можностите, ги искористуваат и создаваат најразлични аутпути, нови производи или услуги или модифицирање, усовршување на постојните., отварање на нови пазари, користење на нови суровини и сл. Можност за претприемачите е состојба во која промените во технологијата или во економските, политичките, општествените и демографските услови создаваат потенцијал за создавање на нешто ново.¹

Започнувањето со претприемничка активност и создавање на нов успешен бизнис е тешка работа. Секој сака да ја искористи можноста и да профитира од тоа. Секаква идеја за нов производ, услуга, суровина, пазар или производствен процес кој може успешно да се искористи со цел да создаде економски придобивки за чинителите, се смета дека сочинува една можност.² Претприемачот не само што треба да ги искористи можностите туку тој мора да успее во глобалното конкурентно окружување. Една работа е да се има желба или идеја за започнување со бизнис а сосема друга работа е идејата да стане реалност и да се реализира во успешен бизнис. Претварањето на бизнис идејата во реален бизнис, започнувањето со претприемничка активност и искористување на можностите, претприемачот може да изврши на еден од следните три начина::

- Основање на ново претпријатие,
- Купување на постојно претпријатие и
- Франшиза или изнајмување на бизнис

¹Ardichvili Al, Cardozo R., Ray S. A theory of entrepreneurial opportunity identification and development, Journal of Business Venturing 18, 2003, pp. 105-124

²Dollinger M.J. : Entrepreneurship, Upper Saddle River, NJ : Prentice-Hall, 2003

1.1. Претприемничка иницијатива-услов за започнување со мал бизнис

Претприемничката иницијатива претставува основа за развој и успех на претприемничко однесување. Претприемничкото однесување на претпријатијата е определено од примената на иницијативноста и иновативноста во работењето. Постојаната иновативност им овозможува на малите претпријатија да се прилагодат кон промените во окружувањето и да постигнат подобри резултати во однос на конкурентните претпријатија. Иницијативноста се поврзува со процесот на воведување на нови, оригинални идеи во работењето или пак започнување на мал бизнис со воведување на нов начин на работа.

Големо значење во процесот на иницијативно размислување има окружувањето и самиот претприемачот - поединец кој всушност претставува носител на новите, креативните идеи. Во процесот на иницијативно размислување и пред донесување на конечната одлука за започнување со мал бизнис, претприемачот може да креира повеќе решенија или алтернативи за конкретна бизнис идеја. Различните начини на размислување за конкретна бизнис идеја претставува предуслов за поттикнување на креативноста. Поттикнувањето и подобрувањето на креативното размислување кај претприемачите може да се изврши со користење на поголем број на техники и методи. Бреинсторминг е техника која најмногу се користи за подобрување на условите за креативно размислување. Преку бреинстормингтехниката се поттикнува тимската работа а работата во тимови ги поттикнува членовите на тимот отворено и гласно да размислуваат и да ги изразуваат сопствените идеи но и критики за конкретни решенија. Отворената дискусија ги охрабрува членовите на тимот да го истакнат личниот потенцијал и способноста за претприемничко однесување. Креативното размислување претставува неопходен но не и единствен предуслов за создавање на нови идеи. Создавањето на нови идеи е процес кој бара време, информации и спроведување на одредени истражувања. Тоа значи дека креативноста претставува дел од процесот на претприемничка иницијативност. Резултат од процесот на претприемничка иницијативност е создавањето на идеи. Создадените идеи за да бидат реално применливи треба да бидат прилагодени на потребите. Размислувањата на потенцијалните претприемачи се насочени кон тоа како на најбрз начин сопствените идеи материјално да ги вреднуваат и претворот во пари. Во оваа насока претприемачот секогаш треба да размислува за тоа дали новите производи и услуги ќе

ги задоволат потребите на потрошувачите, дали цената е соодветна на финансиска способност на потрошувачите и да ги предвидат идните однесувања на конкурентните претпријатија како одговор на новите идеи.

Преку креативноста се раѓаат голем број нови идеи, се воведуваат нови или се модифицираат постојните производи и услуги. Вреднувањето на новите производи и услуги е тежок, макотрпен и долготраен процес. Креативноста е сложен процес посебно кога се создаваат оригинални, големи откритија. Креативните и иновативните процеси мора да бидат постојани и константни.

Поттикнувањето на претприемничката иницијатива се овозможува преку воведување на едукативни програми и образовен систем кој ќе овозможи совладување на вештините за креативно размислување, иницијативноста и зајакнување на капацитетот на претприемачите. Образовниот систем има голема важност за креативно размислување. Од една страна тоа може да претставува можност но истовремено и закана за развој на иницијативноста и креативноста бидејќи влијае на тоа како самите личности-претприемачи ги перципираат и согледуваат можностите. Поттикнувањето на претприемничката иницијатива може да биде спречено поради различни причини. Како најважни причини кои го спречуваат развојот на претприемничката иницијативност се спомнуваат : пасивноста и отсуство на енергичност и визија за работење, отсуство на информации т.н.” хоризонтално размислување” кое се состои во можноста за креирање на повеќе можни решенија за конкретен проблем.

1.2. Основање на ново претпријатие

Започнувањето со претприемничка активност или реализирање на бизнис идејата на претприемачот најчесто подразбира воведување на нови производи и услуги или освојување на нови пазари, преку создавање на сосема ново претпријатие. Основна работа во процесот на основање на ново претпријатие е препознавање на можноста. Одлуките на претприемачите за основање на нови бизниси често пати произлегуваат од верувањето дека откриле можност која никој друг ја нема пропознаено, па така тие може да заработат со тоа што први влегле

на тој пазар.³ Основањето на ново претпријатие е најчесто застапувана форма за започнување со бизнис. Причините поради што оваа форма е водечка во споредба со останатите две форми е во предностите кои истата ги нуди за претприемачите како и во поддршката од страна на државните и бизнис институции и агенции за основање на ново претпријатие. Програмите за доделување на одредени надоместоци за ново основани претпријатија не секогаш резултираат со подобрување на квалитетот за основање на нови претпријатија поради што заради искористување на бенефитите некои претпријатија се основаат со лош квалитет. Поголемиот број од новоосновани претпријатија не отвараат работни места за голем број луѓе.⁴ Поради тоа поддршката на државните и финансиските институции за отварање на нови претпријатија има големи почетни трошоци а мал аутпут-мал е бројот на поддржаните претпријатија кои се успешни на пазарот.

Од големиот број предности кои оваа форма ги нуди за претприемачите може да се издвојат следните:

- самостојно донесување на одлука за видот на претпријатието кое ќе се создава а тоа значи дека изборот на организациона форма е исклучиво право на претприемачот. Многу претприемачи сметаат дека најдобра форма за нивното претпријатие е претпријатие основано од единствен сопственик, но може да одлучат да изберат и некоја друга форма како партнерство, друштво со ограничена одговорност, корпорација,
- самостојно определување на дејноста во која ќе работи претпријатието а тоа подразбира избор на дејноста или видот на индустријата во која ќе дејствува новосонованото претпријатие. Во зависност од целта која што претприемачот сака да ја реализира а при тоа имајќи ги во предвид ресурсите со кои располага, претприемачот го определува подрачјето на работа на своето претпријатие. Една од најважните работи за претприемачите е да ја препознае дејноста која креира добра бизнис клима за нови бизниси или донесе правилна одлука за избор на дејноста во која ќе биде лоцирано новото претпријатие.

³Durand R., Coeurderoy R.: Age, order of entry, strategic orientataion, and organizational performance, Journal of Business Venturing 16, 2001, pp.471-494

⁴Storey D.J. : Should we Abandon Support to Start-up Businesses, F.Chittenden and M.Robertson, Small Firms : Recession and Recovery, Paul Chapman Publishing, London, 1993, pp.1-26

Така на пример, ако претпоставиме дека двајца претприемачи поседуваат речиси идентични знаења и вештини за работа и управување со претприемнички претпријатија, а едниот од нив своето претпријатие го лоцира во дејност која го поттикнува создавањето на нови бизниси а другиот претприемач своето претпријатие го лоцира во дејност непогодна за развој на нови, веројатноста дека новото претпријатие ќе се одржи е десет пати поголема во дејноста која има добра бизнис клима за нови бизниси во споредба со дејноста која е непогодна за нови бизниси.⁵

➤ Самостојното донесување на одлука за избор на локација на претпријатието претставува клучен елемент кој влијае на профитабилноста на претпријатието и зависи од изборот на дејноста во кое претпријатието ќе работи. Изборот на локацијата на новото претпријатие е под влијание на следните фактори : достапноста на ресурсите, достапноста на бизнисот, условите на окружувањето на бизнисот и достапноста на самото подрачје.⁶

➤ Самостојно донесување на одлука за организацијата, начинот на работа управувањето со претпријатието и потребните ресурси за работа значи дека вкупното работење на претпријатието зависи од самиот претприемач, сопственик на претпријатието.

Новите бизниси се успешни доколку носителите на истите или претприемачите поседуваат голема и комплетна база на знаење, неограничен пристап и можности за постојано информирање и се активни трагачи по нови можности.

1.3. Купување на постојно претпријатие

Основната организациона форма за започнување со бизнис - основање на ново претпријатие не значи дека е и најдобра. Еден од начините да се започне со претприемничка активност е купувањето на постојно претпријатие. Купување на претпријатие кое веќе постои може

⁵Shane S : A general theory of entrepreneurship : The individual-opportunity nexus, London, Edward Elgar Publishing, 2003

⁶Stokes D. : “ Small business management, 2nd edition, Letts Education, London, 1995, p.114

да биде побрз и полесен начин за започнување со бизнис отколку да се започне со бизнис од почеток, како ново основано претпријатие. Сепак потребно е да се вложи труд и потроши време за да се пронајде она претпријатие кое претставува вистински избор за идниот претприемач. Бизнисот кој се купува треба да биде соодветен на знаењето, вештините и начинот на живеење и размислувањата на претприемачот. Пред да започне со барање на соодветно претпријатие, претприемачот треба да знае што и како “новиот бизнис” ќе придонесе за него. Идниот претприемач треба да се познава самиот себе си, своите способности, очекувањата од аспект на нивото на профит кое очекува да го оствари, дејноста и локацијата на бизнисот. Исто така потребно е да се предвидат и трошоците кои се потребни за купување на постоечкиот бизнис. Постапката на купување на постојно претпријатие се реализира преку спроведување на анализа на екстерното и интерното окружување во кое дејствува претпријатието, анализа на правната документација, донесување одлука за купување на постојно претпријатие и активности за спроведување на промената на називот, сопственоста, управувањето во надлежните регистри и институции и запознавање на постојните вработени во новиот сопственик, претприемач. Идниот претприемач пред да одлучи да купи постојно претпријатие неопходно е да изврши анализа на работењето на претпријатието кое има намера да го купи. Анализата на работењето на претпријатието кое е предмет на купување се состои од анализа на економско-финансискотоработење и анализа на екстерното и интерно окружување во кое дејствува претпријатието.⁷Покрај спроведување на анализа на работењето на постојното претпријатие, идниот претприемач потребно е да ги познава објективните причини поради кои се продава претпријатието. Секогаш треба да се има во предвид дека постојното претпријатие не се продава само поради постоење на “добри”, позитивни причини. Треба да се предвиди секој аспект на бизнисот кој се купува. Како најчесто застапени причини поради кои се продава постојното претпријатие може да биде одлуката на сопственикот на претпријатието да се повлече од бизнисот, да го промени бизнисот или да започне сосема нов бизнис, остварени непосакувани или негативни резултати во работењето и спреченост на сопственикот за работење. Процесот или чекорите на купување на постојно претпријатие вклучува активности за проценување и вреднување на постоечкиот бизнис, обврските на постојното

⁷Hornaday W.R. : “ Thing about entrepreneurship : A fuzzy set approach, Journal of small business management, Vol 28, No.4, 1990, p.132

претпријатие и вредностите на човечките ресурси. Постојат неколку методи на вреднување на вредноста на претпријатието. Вреднувањето на претпријатието најдобро може да го извршат квалификувани институции кои со своите совети може само да му помогнат на идниот претприемач. На пример, доколку некое претпријатие се продава поради остварување на негативен резултат или намалување на профитот, претпријатието треба да се вреднува пониско а потенцијалниот купувач треба да биде информиран за тоа. Вообичаено, вреднувањето на нематеријалните средства кои се содржани во угледот на претпријатието, екстерните и интерните односи со добавувачите и купувачите, лиценците, патентите, интелектуалната сопственост, умешноста во привлекување и мотивирање на квалитетни вработени тешко се спроведува. Како иден сопственик на постоечки бизнис, претприемачот треба да ја познава купната сегашната вредност (материјални и нематеријални средства) на бизнисот кој се купува и идните перспективи. Вообичаено оние кои го продаваат претпријатието тешко успеваат да го видат “претпријатието во целост “. Тие обично сметаат дека претпријатието има повисока вредност и поголем потенцијал за иднина отколку што е реално а тоа може да ја попречи продажбата. Постојат неколку групи потенцијални купувачи. За да се надмине оваа состојба се пристапува кон внимателно определување на вредноста на претпријатието со примена на различни методи за вреднување.

1.4. Франшиза-изнајмување на бизнис

Започнувањето со бизнис вообично е мултиплицирана задача за сопственикот на претпријатието. Тој треба да знае се : да ги научи оперативните аспекти на бизнисот, да поседува знаење, да ја определи локацијата на бизнисот, да го идентификува пазарот и конкуренцијата, да умее да продава на пазарите, да издава фактури, да ги наплати фактурите и да пронајде време да ја заврши самата работа. На прв поглед се чини дека тоа е премногу. Преку франшизата претприемачите добиваат најдобар можен почеток за бизнисот бидејќи најголем дел од наведените задачи се завршени.⁸

Франшизата претставува начин, докажан модел за започнување со мал бизнис во кој примателот на франшизата “учи да работи” и се обидува да го пронајде вистинскиот начин за започнување со нов бизнис

⁸FranchiseMagazine, 1997, p. 7

а давателот на франшизата се согласува да му го отстапи и пренесе вкупниот деловен процес на работа. Франшизирањето претставува систем на дистрибуција каде правно независни сопственици на бизниси (приматели на франшиза) плаќаат паричен надомест и ројалити на матичната компанија (давател на франшиза), а во замена добиваат право да ги користат нејзиниот заштитен знак, и често пати да користат готови деловни модели и системи.⁹Примателот на франшизата вложува труд, плаќа одреден надомест на давателот на франшизата или сопственик и постојано ги следи деловните процеси кои тој ги применува. Франшизирањето се поврзува со започнувањето со претприемничка активност или нов бизнис. Но од деловната форма основање на ново претпријатие франшизирањето многу се разликува. Кај франшизирањето голем дел од активностите кои се својствени за ново основаните претпријатија како на пример, креирање на идеи, откривање на можностите, подготвителни истражувања и сл., се непотребни бидејќи тоа веќе е познато. Кај франшизирањето голем дел од работа за идниот претприемач веќе е завршена и од овој аспект франшизирањето како деловен начин за работа е многу понапред. Откако ќе ја научат тајната за успешен бизнис и самите ќе се еоценат дека веќе знаат доволно сами да работат, примателот на франшизата не може да работи како сака туку и во иднина треба да ги почитува упатставата и методите за работа. Доследноста во следењето на деловните процеси на работа од страна на примателот на франшизата или корисник обезбедува брз успех во споредба со претприемачите кои нема од кого да учат за бизнисот кој го работат туку самите за подолго време се обидуваат да го пронајдат начинот или деловниот модел кој би бил успешен.. Франшизирањето е популарна форма на деловна сопственост. Во САД има повеќе од 5000 сопственици-даватели на франшизи кои заедно управуваат со повеќе од 650.000 одделни аутлети (продавници, ресторани, хотели и сл.)¹⁰Со стекнувањето на франшиза претприемачот добива одредени предности и слабости. Тој се стекнува со познат бренд, база на соработници, деловен начин на работа. Како противвредност за она што го добива, претприемачот треба да плати одреден надомест и да биде подготвен да ги следи насоките и упатствата за работа со што се откажува делумно од својата независност.

⁹Baron R. and Shein S.: “ Entrepreneurship : A process perspective “, South-Western Thomson, 2005, p.199

¹⁰Buss D.D. : “ New dynamics for a new era ”, Nation’s Business, juni 1999,pp.45-48

1.5 Малите претпријатија во Република Македонија

Започнувањето со претприемничка активност е комплексна работа која бара извршување на повеќе активности и одговор на повеќе прашања меѓу кои и прашањето за причините за започнување со претприемничка активност. Во постапката за започнување со претприемничка активност самиот претприемач ја дефинира деловната политика, обезбедува почетен капитал и донесува одлуки за натамошно дејствување. Како доминантни причини за започнување со претприемничка активност се истакнуваат следните: можноста за вработување, можноста за самостојно одлучување, можноста за заработување повеќе пари, флексибилно работно време, можноста за самостојна работа, можноста за самостоен избор на лицата кои ќе работат во претпријатието, можноста за себедокажување, желбата да се биде претприемач и сл. Покрај причините кои го поттикнуваат претприемачот да започне со активност, големо значење има изборот на начинот за започнување со претприемничка активност. Поради тоа во периодот од јануари-јуни 2014 година спроведено е практично истражување со цел откривање на причините и посакуваниот начин за започнување со претприемничка активност. Во применетиот дел од овој труд преку методата на анкетен прашалник¹¹ кој се состои од две прашања беа анкетирани 150 невработени лица во Република Македонија кои покажаа интерес за потполнување на анкетниот прашалник. Исто така невработените лица беа анкетирани и со прашањеза начините за започнување со претприемничка активност.

Според резултатите од спроведеното истражување може да се констатира дека на прашањето: *Дали сакате да бидете претприемач?*, 127 лица или 84,7% од анкетираниите потенцијалните претприемачи се изјасниле позитивно а 23 лица или 15,3% се изјасниле дека не сакаат да бидат претприемачи.

Со второто и третото прашање од анкетниот прашалник анкетирани се само лицата кои позитивно одговорија на првото прашање односно оние лица кои се изјасниле дека сакаат да бидат претприемачи.

На прашањето: *Која причина е одлучувачка за Вас за да започнете со претприемничка активност?*, од вкупно 127 анкетирани невработени лица, кои го потполниле прашалникот или вкупно 82 потенцијални претприемачи или за 59,9% од анкетираниите одлучувачка

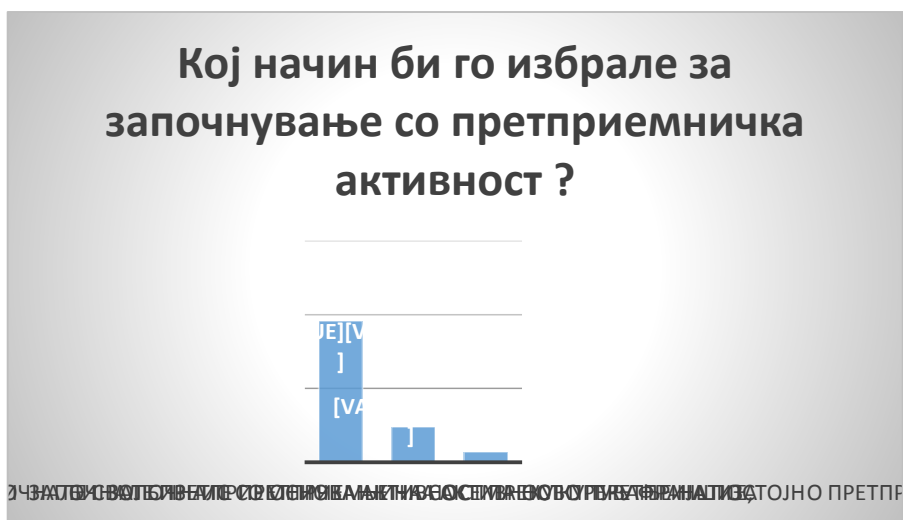
¹¹ Анкетниот прашалник е ставен во прилог 1.

причина за започнување со претприемничка активност претставува
можноста за заработување повеќе пари.

28 невработени лица односно 22 % би започнале претприемничка активност поради можноста за вработување, 5 невработени лица или 3,9 % сакаат да бидат претприемачи поради можноста за самостојно одлучување а 10 лица или 7,8 % би започнале претприемничка активност поради можноста за самостојна работа. Само 2 или 1,5 % од потенцијалните претприемачи се изјасниле дека би биле претприемачи затоа што имаат можност да вработат членови од фамилијата. Сигурноста на работното место и желбата да се биде претприемач не претставуваат одлучувачка причина за започнување со бизнис за ниту еден претприемач.

На прашањето : *Кој начин би го избрале за започнување со претприемничка активност ?*, од анкетирани 127 лица, 96 лица или 75,6 % се изјасниле дека би започнале свој бизнис со основање на сосема ново претпријатие, 24 потенцијални претприемачи или 18,9 % би започнале претприемничка активност преку франшиза и 7 потенцијални претприемачи или 5,5 % би започнале претприемничка активност преку купување на постојно претпријатие.

Добиените податоци од истражувањето се прикажани графички.

Заклучок

Претприемништвото и претприемачите се од големо значење за растот на современите економии. И покрај тоа што процесот на основање и развој на нови, претприемнички бизниси се реализира на долг рок, малите, претприемнички претпријатија придонесуваат за појава на 90 % од иновациите. Претприемничката иницијатива директно влијае на зголемувањето на бројот на малите претпријатија. Искористувањето на можностите во окружувањето и оние кои ги создаваат самите претприемачи придонесуваат за создавање на нови вредности. Идниот претприемач сам одлучува за видот на организациската форма на своето претпријатие. Тој може да одлучи претприемничката активност да ја реализира преку сосема ново основано претпријатие, да купува постојно претпријатие или идејата да ја реализира како франшиза. Секое претприемничко претпријатие или секој нов бизнис претставува оригинален случај, бидејќи не постојат однапред одредени предуслови за работа и успех. Тоа значи дека оригиналноста и иницијативноста својствени за претприемачите создаваат нови претприемнички претпријатија. Резултатите од спроведените истражувања покажуваат дека доминантни причини поради кои идните претприемачи донесуваат одлука за започнување со мал бизнис претставува можноста за заработување повеќе пари и можноста за вработување. Идните претприемачи како начин за започнување со деловна активност би ја избрале формата на основање на ново претпријатие.

РЕФЕРЕНЦИ

- Ardichvili Al, Cardozo R., Ray S.: A theory of entrepreneurial opportunity identification and development, *Journal of Business Venturing* 18, 2003
- Baron R. and Shein S.: “ Entrepreneurship : A process perspective “, South-Western Thomson, 2005
- Buss D.D. : “ New dynamics for a new era ”, *Nation’s Business*, juni 1999
- Dollinger M.J. : *Entrepreneurship*, Upper Saddle River, NJ : Prentice-Hall, 2003
- Durand R., Coeurderoy R.: Age, order of entry, strategic orientataion, and organizational performance, *Journal of Business Venturing* 16, 2001

- Hornaday W.R. : “ Thing about entrepreneurship : A fuzzy set approach,
Journal of small business management, Vol 28, No.4, 1990
- Storey D.J. : Should we Abandon Support to Start-up Businesses,
F.Chittenden and M.Robertson, Small Firms : Recession and Recovery,
Paul Chapman Publishing, London, 1993
- Shane S : A general theory of entrepreneurship : The individual-opportunity
nexus, London, Edward Elgar Publishing, 2003
- Stokes D. : “ Small business management, 2nd edition, Letts Education,
London, 1995

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК БРОЈ 1

1. Дали сакате да бидете претприемач ?
 - а) Да
 - б) Не

 2. Која причина е одлучувачка за Вас за да започнете со претпреимничка активност ?
 - а) можноста за вработување
 - б) можноста за вработување на членови во фамилијата
 - в) можноста за самостојно одлучување
 - г) можноста за заработување повеќе пари
 - д) можноста за замостојна работа
 - ѓ) можноста за самодокажување
 - е) желбата да се биде претприемач
 - ж) сигурност на работното место
 - з) да се биде сопственик

 3. Кој начин би го избрале за започнување со претприемничка активност ?
 - а) основање на ново претпријатие
 - б) купување на постојно претпријатие
 - в) франшиза
- (невработеното лице прашалникот се потполнува со заокружување на една од дадените опции)

338.124.4:336.7 (485)

338.124.4:336.7 (497.5)

FINANCIAL CRISIS IN SWEDEN AND CROATIA IN PERSPECTIVE OF EMU - THE BANKING UNION

**Assistant Professor, Ivana Bajakić, Faculty of Law, University of
Zagreb, e-mail: ivana.bajakic@pravo.hr**

**Assistant Professor, Faculty of Law, Ozren Pilipović, University of
Zagreb, e-mail: opilipovic@pravo.hr**

**Assistant Professor, Nenad Rančić, Faculty of Law, University of
Zagreb, e-mail: nenadrancic@yahoo.com**

Abstract

Sweden is an example of highly developed and internationally competitive economy, which, for many years has been able to generously fund one of the most developed welfare states. Considering the consequences of the current global financial crisis on the Swedish economy and society, we find it rather resistant, because of relatively high degree of independence of monetary policy outside of the EMU, and the stability of financial sector, which largely did not succumb to neo-liberal demands for deregulation, nor is left at the mercy of foreign investors / owners. Valuable experience from the past in Swedish case offers possible strategies to prevent further deepening of the current global crisis and possible way out of the recession.

In the short Croatian history as an independent country, the financial system suffered from several banking crises costing the economy around 31% of annual GDP. First crisis occurred in the early 90-ies, second at the turn of the century. Since 2000 a number of banks collapsed in Croatia but the total costs to the government was only reputational as a strong Croatian central bank leadership and state agency for deposit insurance solved all problems with the internal financial industry cash flow and no additional cost to the taxpayers.

As response to the global financial crisis which emerged in 2008, the European Union namely the European Commission proposed certain initiatives which include stronger prudential requirements for banks, improved depositor protection and rules for managing

failing banks in order to create a safer and sounder financial sector for the single market. In order to avoid future crisis it was agreed to establish a Single Supervisory Mechanism and a Single Resolution Mechanism for banks. Banking Union applies to countries in the euro-area. Non-euro-area countries can also join in. Croatia will eventually be under the jurisdiction of rules of Banking Union when it joins euro-zone (which is mandatory for it) while Sweden has the choice to join the banking Union or to stay out of it due to its opt out clause for introduction of Euro which Sweden has.

Keywords: *financial crisis, Sweden, Croatia, Banking*

1. INTRODUCTION

Financial crisis is probably one of the most feared words in the economic vocabulary since it means that there will be recession and downturn of economic activity. Sweden and Croatia each faced its own financial crisis during the 1990s with different causes and different resolutions. During almost a quarter of century of Croatian independence, banking crises occurred several times. The major difference was a shift from the restructuring process that in the first period was mainly covered by the government, but in the second period it was organized by private sector and prudent central bank measures. The first banking crisis in early 1990s was a result of breakdown of Yugoslavia and creation of independent states merged with the inadequate asset structure of asset allocation in Croatian banks. The second crisis hit the whole banking system in the 1997-1999 with the imprudent investments and asset allocation joined with the inherited privatisation problems. Since 2000 there were only sporadic and individual collapses of Croatian banks where small to medium size banks could not find investors to recapitalize its evaporating equity caused by the bad managerial decisions. It must also be noted that the prudent Croatian National Bank (CNB) measures since 2000 helped banking system to avert possible foreign influence on the quality of the bank portfolios. One of the most widespread financial crises in Europe was and still is European sovereign debt crisis which has been present since 2009. European sovereign debt crisis triggered the introduction of reforms in the regulation and especially the supervision of banking sector. Its greatest achievement is the introduction of single supervisory institution namely the ECB which will supervise all the banks in euroarea.

2. THE CRISIS OF THE SWEDISH MODEL?

The period since the end of World War II until the end of the 1970s in Europe is considered the major period of economic development in which they have achieved relatively high growth rates, and made the foundations of today's industrial structure. The dominant economic doctrine of that time certainly was Keynesianism, while the production structure dominated by concentrated industrial mass production of so-called "Fordism". During this period Sweden also achieved high growth rates, which do not depart significantly from those obtained in the previous period, in which it positioned itself as a leader of developed European countries

Certain disadvantages of the Swedish model for long term development and growth began to show after external shocks during 1970s, especially the oil crisis that caused a crisis on the supply side, and growing production costs, inflationary pressures, and declining international trade, that reflected negatively on the demand for Swedish exports, which led to rising unemployment creating additional pressures on public expenditure and the growing budget deficit. The problem was in application of Keynesian methodology that was useful in the large economies, stimulating domestic demand and consumption, but has proven much more difficult for relatively small, open economy, in which most of the market does not coincide with national boundaries. The crisis has opened the problem and sort of trade-off between equality and efficiency, which stems from the relatively small differences in wages and high tax burdens that discourage additional work. Also, due to the implementation of economic policy measures in the fiscal sphere and the wage policy, there was an even stronger capital concentration in the national economy (eg. the group of companies controlled by the Wallenberg family had, in the mid 1990s, the control block of shares in approximately 40% of companies listed in the Stockholm stock exchange quotation (Landes, 2006: 298)).

In the sphere of monetary policy at the beginning of the 1980s another devaluation of the Swedish crown followed, after the previous four, which sought to increase the price competitiveness of Swedish exports. This marked the beginning of implementation of the "middle way" policy between restrictive monetarism and expansive Keynesianism, which resulted in restrictions on the domestic market (reduction of personal and public spending due to falling real wages and an increase in interest rates), and the expansion of exports due to lower prices of domestic products and services, increasing corporate profits of exporters. In the 1985 financial markets were further deregulated, and in 1989 deregulation of the foreign exchange market followed, that caused credit expansion and encouraged the flourishing of real estate market and the securities market to which all major export-oriented companies actively participated by investing part of their growing profits. This trend continued until the beginning of the crisis in the first half of 1990s.

2.1. The crisis of 1990s

The economic crisis of 1991 marked the end of Sweden's policy of full employment, which was one of the foundations of social democratic politics and social values which they advocated for, as opposed to neo-liberal, monetarist stance that full employment is not an end in itself, but the

relationship of unemployment (changes in supply and demand in the labor market) and inflation. The unemployment rate rose from 3% in 1989, at 12% 1993 (Pierson, 1996, p. 171). Decrease in employment occurred due to layoffs in the public sector where it was motivated by reduced range of its services, and the private sector caused by substantial decline in the competitiveness of Swedish exports, which, after the reform of financial markets could no longer count on government intervention and periodical devaluations. Also, after the collapse of collective bargaining process, there was no other viable way of limiting trade union demands for higher wages - an additional upward pressure on production costs. In the period since 1990 to 1993 Swedish GDP declined by 5%, while industrial production fell by 13%. Precipitous decline in industrial production with loss of 200 000 jobs over the same period, according to The Economist was between 17% and 18% which is comparable with that during The Great Depression six decades before, when, as in the early nineties share of manufacturing sector in GDP was about 19% (The Economist, 1994). At the same time the government had problem with demands for increased funding by the army of unemployed and constantly falling tax revenues, and, at the same time, reduced tax base. In 1993 the state expenditures amounted to 73% of GDP (Pierson, 1996, p. 171).

The main causes of the crisis (Bäckström, 1997) can be found in cumulative impact of several main factors:

-Relatively weak economic growth since the beginning of the 1970s coupled with the collapse of the Bretton Woods system made microeconomic conditions rather unstable;

-Credit market deregulation in 1985 marked the beginning of more expansive monetary policy with higher inflation expectations, still remaining exchange controls restrained investment in foreign assets, and tax system favoured borrowing;

-Real economic demand increased, and private saving turned negative;

-Overheating of the Swedish economy was accompanied by rising inflation, and significant current account deficits and capital outflows ensued since removing the exchange controls in the late 1980s

-Competitiveness of exports weakened due to overvalued domestic currency, so fixed exchange rate policy was under strong pressure.

„In the course of only five years the GDP ratio for private sector debt moved up from 85 to 135 per cent. The credit boom coincided with rising share and real estate prices. During the second half of the 1980s real aggregate asset prices increased by total of over 125 per cent. A speculative bubble has been generated. “(Bäckström, 1997, p. 2) Swedish economy became more vulnerable to external shocks, by being in the position of entering both banking and currency crisis. The rate of inflation started to decline in the 1990, and inflation expectations followed that course in 1991. Major tax reform introduced at that time favoured savings and dissimulated borrowing. Long years of artificially low interest rates resulted in overinvestment, so households and business sector finally changed their behaviour by reducing consumption and increasing savings. The crisis was inevitable. „Asset prices began to fall and economic activity turned downwards. Between the summers of 1990 and 1993 GDP dropped by a total of 6 per cent. Aggregate unemployment shot up from 3 to 12 per cent of the labour force and the public sector deficit worsened to as much as 12 per cent of GDP. A tidal wave of bankruptcies was a heavy blow to the banking sector, which in this period had to make provisions for loan losses totalling the equivalent of 12 per cent of annual GDP.“ (Bäckström, 1997, p. 2-3).

The outbreak of currency crises in 1992 have affected many European countries (Finland, Ireland, Italy, Spain, Portugal, Great Britain, etc.), and they devalued national currencies. Swedish central bank first raised the marginal rate from 16% to 500%, while at the same time government expenditure on social policies were further reduced, in order to defend fixed exchange rate regime. Aggregate demand fell even further, as well as employment rate. „The rapid increase in real interest rates undermined the financial system, triggering a banking crisis. In September 1992, the government intervened to prevent a major financial collapse by announcing a blanket guarantee for the liabilities of the banking system. A bank support authority was set up a few months later, and two banks, Nordbanken and Gotabanken, ended up under government control. Domestic developments—a growing financial crisis, falling industrial output and rising unemployment—undermined the credibility of the pegged krona rate. The authorities were trapped in a situation where external conditions (the currency crisis) required contractionary measures, while domestic considerations (the banking crisis) demanded an expansionary policy. The more the Riksbank tried to defend the pegged krona rate by raising interest rates, the deeper the domestic crisis became. “(Jonung, 2009, p. 9) finally, the monetary policy yielded to pressures from exporters and re-introduced free-floating exchange rate of Swedish crown that first day, November 19th,

1992 fell by 25%, which may indicate its overvaluation in the previous period in which it entered into a fixed exchange rate regime.

2.2 Resolution of the Crisis

For timely and successful resolution of the crisis government intervention was necessary to preserve financial system and to maintain stability of national economy. The most important measures were:

-Political consensus about the necessity and the main principles of government intervention – following long Swedish tradition of consensual cooperation across the party lines, especially in such a systemic crisis in which seven largest banks, with market share of 90% suffered heavy losses to the equivalent of 12% of annual GDP ;

-Blanket guarantee for all bank liabilities – was announced jointly by the Government and Opposition in September 1992, and formally approved by Parliament in December without any specific restrictions regarding the total costs and specific policy measures that will be undertaken, necessitating further close cooperation across the party lines. It provided necessary protection from losses for all creditors except shareholders that have to provide additional capital and/or suffer losses of their ownership during recapitalization, thus restoring the trust and the sense of fair play in the national banking system;

Adequate institutional framework – was composed of certain existing (Central Bank, Ministry of Finance, Financial Supervisory Authority) and ad hoc created institutions (Bank Support Authority - Bankstödsnämnd), all working together and cooperating with other parts of Government. At the beginning of that intervention the dominant role was given to the Central bank to decide how much liquidity is necessary to keep banks solvent, without any limitations regarding the quantity or collateral. „Banks applying for support had their assets valued by the Bank Support Authority, using uniform criteria. The banks were then divided into categories, depending on whether they were judged to have only temporary problems as opposed to no prospect of becoming viable.“ (Bäckström, 1997, p. 5);

Full transparency of the whole process – was essential part of restoring the confidence in the national banking system. „From the very start, the Bankstödsnämnd sought to obtain a clear picture of the financial

problems facing the financial institutions through due diligence. Even before it began its work, and in its early stages, it tried to draw—whenever appropriate—on the available expertise for dealing with ailing banks by consulting and using external experts, many of whom were recruited from abroad. Banks that turned to the Bankstödsnämnd with requests for support were obliged to give full disclosure of all their financial positions, opening their books completely to scrutiny. This requirement facilitated the resolution policy, as well as making it acceptable in the eyes of the public.“(Jonung, 2009, p. 14). That strategy reduced possible conflicts of interests and made possible to swiftly adjust value of assets and liquidate bad debts.

Adequate macro-economic policy – gave much needed support for resolution of the crisis. Introduction of a flexible exchange rate policy, and lowering interest rates were the main features in the sphere of monetary policy. „In the early stages of the crisis, monetary policy was directed to maintain the fixed exchange rate. This line had broad support among the general public as well as in the political system. The aim was to establish a low inflation policy once and for all. But in spite of major efforts, both political and economic, the international currency unrest in November 1992 meant that the fixed exchange rate had to be abandoned. It was replaced by a flexible exchange rate and an explicit inflation target. This resulted in a considerable depreciation of Sweden’s currency, but during 1993, the continued fall in international bond rates meant that Swedish interest rates also moved down to levels that were comparatively low. Together with the Riksbank’s reduction of its instrumental rate, this gave the monetary conditions a stimulatory turn. It also helped to stabilize both the economy and the banking system. Lower market rates eased the fall in asset prices, lightened the burden of servicing private sector debt, and mitigated the negative impact on the financial system.“ (Bäckström, 1997, p. 3) „Fiscal policies were supportive too. The government allowed huge deficits to develop during the crisis, mainly as a result of the workings of automatic stabilizers. The bank support policy contributed to the rise in the deficit. Viewed in an international context, the Swedish budget deficit grew exceptionally rapidly. “ ... „The best estimate available, at least so far, suggests that the fiscal outlays for supporting the banking sector were recovered.“ (Jonung, 2009, p. 15-16).

3. CROATIAN BANKING CRISIS

At the dawn of the breakdown of Yugoslavia, Croatia had 28 operating commercial banks of which 13 were insolvent. In addition, in 1991 the war for independence started in Croatia which caused a collapse of the whole economy with the spill-over effect in the financial system. Technically, the whole banking system was insolvent. It was also time of the high inflation, high unemployment, high expenditures for the war, over 500,000 refugees and occupation of the third of the territory. In order to prop up the economic system, Croatian government stepped in with two major decisions: firstly, the issue of restructuring bonds which were exchanged with the non performing assets in the banking sector and secondly, conversion of the so called old foreign currency deposits into a public debt (Škreb, 1998; Jankov, 2000). The first banking crisis in early 1990s in Croatia was a result of a first stage of transition combined with warlike breakdown of Yugoslavia. The second crisis hit Croatian banking system combining imprudent investments and asset allocation with privatisation problems within inadequate institutional and legal framework (Šonje, Vujčić, 1999; Škreb, Kraft, 200x).

The total fiscal expenditures for the rehabilitation of the Croatian banking system amounted around 31% of the annual GDP (Jankov, 2000, p. 7). Družić's analysis of Croatian banking system and cost of rehabilitation aimed to explain and measure a total cost for the Croatian government in order to keep Croatian banking system liquid and solvent. "For financial recovery it was made internal public debt of the Republic of Croatia of 5,5 milliard of USD (the final amount of financial recovery costs when interests and taken over external debt are added will be much higher, probably about 13 milliard of USD), 3,2 milliard of which accounts to "old foreign exchange savings", or means which banks spent a long ago through their investments, and to which they regularly charged interests and capital, or transformed them into shares in firms later." (Družić, 2001, p. 313).

Until 2000 majority of banks were held by Croatian private and legal entities, with the exception of the Raiffeisenbank Austria, the only foreign start up which built significant presence. After the rehabilitation process, major Croatian banks had shift ownership to mainly foreign owners when the first big wave of banking privatisation took place. In 1998, ten foreign owned banks held 6,7% of total banking assets, increasing to 13 banks and 40,2% of banking assets in 1999 with the major privatisation of 2000 increasing to 20 foreign owned banks and 83,7% ownership of total banking

assets (CNB, 2001, p. 85-86). In the year 2002 the total banking assets held by the foreign ownership increased to over 90% (CNB, 2003, p. 84).

Since 2000 a mixture of prudent foreign ownership of the banking system, prudent CNB measures to „cool down“ banks desire for asset expansion and overall economic growth helped Croatian banking system to override international and domestic economic challenges. However, since 2008 international crisis a major increase in non performing loans on the overall banking system is evident and a new recapitalisation of the banking system will take place in the near future. The other possibility is that deleveraging will occur with the negative impact to the Croatian economy.

3.1. Croatian banking rehabilitation process and central bank's prudent measures

Along with the Declaration of independence, Croatia had in 1991 separated its banking business from the joint National Bank of Yugoslavia (NBY). This created a large gap as all foreign currency deposits were held by the NBY and domestic banks received in return domestic currency. Croatian banks had outstanding foreign currency receivables from the NBY with the liabilities towards Croatian citizens. In order to stabilise banking system, Croatian government recognized all deposits as of April 27, 1991 as public debt. This created a total public debt of DEM 5,034bn (EUR 2,575bn). In order to sterilise such huge amount of public debt, Croatian government allowed Croatian citizens to purchase real estate (mainly flats) in which they had a residence and to purchase equity in the privatisation process. For the total amount used, the government sterilised bonds and as a counterbalance a liabilities in the bank for citizen deposits. As a result at the end of 1996 the total outstanding amount of outstanding bonds replacing old foreign currency deposits was at DEM 2,383 (EUR 1,219bn) or 47,3% of the issued debt (Ministry of Finance, 1998, p. 62). At the end of 2000, the total outstanding debt amounted HRK 4,848bn (EUR 637m, Ministry of Finance, 2001, p. 78).

During 1995 Croatia settled debt inherited from the breakup of Yugoslavia. The total amount consisted of all direct debt owned by Croatian legal entities and 28,49% of Yugoslavian outstanding debt which could not be attributed to legal entities. The Paris Club deal involved only government or government guaranteed debt to members of the Paris Club. The total amount outstanding and agreed between parties was US\$ 1,086b as of March

21, 1995. The total amount set to be paid in equal instalments biannually until July 31, 2009. In addition bilateral agreements with 13 out of 15 members of the Paris Club were reached and signed (Ministry of Finance, 1998, p. 70-72).

London Club debt covered a part of total Yugoslav debt which could not be attributed to the state and consisted of the agreed percentage of the total Yugoslav debt towards commercial banks. The total amount issued towards commercial banks as members of the London Club was US\$ 1,462bn. There were two tranches; the first issued on July 31, 1996 in the amount of US\$ 858m amortising with the maturity 2010, and the rest issued in the amount US\$ 604m amortising with the final maturity 2006. Both bonds were amortised and repaid in full (Ministry of Finance, 2011, p. 91). Both the London and the Paris Club liabilities were accounted as a rehabilitation cost for the government due to the fact that in the process of rehabilitation of major Croatian banks in late 1990s, the State Agency for Deposit Insurance and Bank Rehabilitation (DAB) took over a liability towards Paris and London Club in the principal amount of HRK 7.751.467.972,00 (app. € 1bn, The State Audit Office, 2014 p. 10).

As a result of insolvent and illiquid private sector, due to the inherited bad performance and war for independence, Croatian government decided to help the economy by recapitalising companies through the debt issue which banks converted for their loans. This simple accounting measure increased Croatian debt by DEM 1,55bn (€793m) in 1991. In total 20 banks exchanged their loans for the government bonds with the 20 years semi-annual amortising annuities. The innovative concept of inflation linked principal adjustment was used to protect banks. In 1996, big bonds were converted into four tranches due to the rehabilitation process of three banks which held initial big bonds (Riječka, Splitska and Privredna). The last instalment was repaid in 2012 (Ministry of Finance, 2013, p. 66).

A number of Croatian large banks generated huge losses in the first half of 1990s. The war and economic downturn brought them to insolvency and liquidity problem. In order to stabilise financial system, Croatian government started a rehabilitation process. It included establishment of the Croatian State Agency for Deposit Insurance and Bank Rehabilitation (DAB) and issuance of rehabilitation bonds. Three banks were included in the process: Privredna banka Zagreb (PBZ, second largest Croatian bank at that time), Splitska banka and Riječka banka (third and fourth largest banks). It was only a question of time when other banks will follow the rehabilitation

pattern. The next largest rehabilitation occurred in 1998 with the sixth largest bank – Dubrovačka banka d.d. with the total of HRK 2,6bn (EUR 342m) rehabilitation plan (see Table 1).

A newly established DAB took over a rehabilitation of the banking sector, replacing the direct government debt. For the purpose of estimating the cost of banking crises in the period of 1991 to 2000 in Croatia (see Table 1), the bonds issued by DAB in 2000 (for the purpose of recapitalising three banks: Croatia, Istarska and Cibalia bank in the amount of EUR 330m with the maturity 2003 and 2005) will be included. Both bonds were repaid in full.

Table 1 - Costs of the bank rehabilitation in the period 1991-2000

Description	Principal Amount currency	Principal Amount (m €)	Year issued	Published Official Gazette (OG)
Old foreign currency	DEM 5,034bn	2.575	1991	OG 7/91, 3/92, 12/92, 58/93, 103/93
Paris Club	US\$ 1,087bn	797 ¹	1995	OG 34/96
London Club	US\$ 1,462bn	1.125 ²	1996	OG 87/96
Big bonds	DEM 1,550bn	793	1991	OG 27/91, 65/91
Rehabilitation bonds (DAB) – Riječka banka	HRK 552m	72	1996/98	OG 31/96, 20/98
Rehabilitation bonds (DAB)– Splitska banka	HRK 765m	100	1996/98	OG 31/96, 22/98
Rehabilitation bonds (DAB)- PBZ ³	HRK 1,464m	193	1996	OG 106/96

¹ <http://fx.sauder.ubc.ca/etc/USDpages.pdf>, Exchange rate DEM/US\$/1,955 in 1995.

² <http://fx.sauder.ubc.ca/etc/USDpages.pdf>, Exchange rate US\$/DEM/1,955 in 1996.

Rehabilitation bonds (DAB) – Dubrovačka banka	HRK	342	1998	OG 11/1998,
	2,602m			56/98
DAB bonds	HRK	330	2000	
	2,484m			
TOTAL		6,327		

Source: Ministry of Finance of the Government of Croatia.

In the dawn of the 2008 worldwide financial crisis Croatia had already established and functioning the State Agency for Deposit Insurance and Bank Rehabilitation (DAB). Created in 1994 and fully operational in 1997, it started collecting insurance premiums from the banking sector in order to insure individual deposits from the bank collapses. The main goal of DAB was twofold. Firstly, in order to rehabilitate banks that went into a bankruptcy it used state money to takeover and recapitalise bankrupt banks. The total cost of rehabilitation of banking sector through DAB in the period of 1996 to 1999 was estimated at around EUR 2,5bn. In the period from 1998 to 2002 all banks except Croatia banka d.d. were sold for the total amount of app. EUR 650m. In addition, the sale of inherited assets from the recapitalisation process, DAB received proceeds of app. EUR 250m bringing total proceeds from the operation in the amount of app. EUR 900m. The shortage of 11.926.939.942,00 kn (€ 1,35b) is partially covered by the non performing assets of dubious quality on DAB's balance sheet in the amount of app. EUR 450m (The State Audit Office, 2014 p. 23). In order to prevent further influence on the budget in May 2000, Croatian Parliament declared null and void the Restructuring and Rehabilitation Act (OG 52/2000). The only surviving Act was about the DAB turning the institution into deposit insurance agency as a primary goal.

The second goal of DAB was to collect insurance premiums from the banking sector to insure deposits up to the certain amount which could be repaid to private person in the case of bank bankruptcies (Faulend, Kraft,

³ Privredna banka Zagreb (PBZ) rehabilitation bonds were issued in three tranches DAB II (denominated in DEM)– DEM 84,334m (HRK 300m), DAB III HRK 744m, DAB IV HRK 420m.

2004, p. 128-129). In the first period 1997-98, deposits were 100% insured up to the amount of HRK 30,000 and up to 75% for the deposits between HRK 30,001 and HRK 50,000. In the second period between 1998 and 2008 deposits were insured up to HRK 100,000 and during the world banking crisis in 2008 the amount was increased to HRK 400,000. As of July 1, 2013 when Croatia joined the EU, the amount was once again increased to the total amount of EUR 100,000. In addition to insured deposits of individuals up to the above mentioned amounts in the 2010, amendments also included certain insurances of small businesses and non-profit institutions. Banks were forced to pay annual premium as a percentage of the total insured deposits on their balance sheets. Between 1997 and 2004 the premium was set at 0,8%, during the period 2005-2008 at 0,5%, in 2009 at 0,4% and finally in 2010 at 0,32% (DAB, 2014). The following Table 2 shows a total inflows and outflows from DAB. Since its establishment it collected premiums and paid out depositors in failing banks. Total surplus outstanding at the end of 2012 was app. 3 bn HRK, which can be used in the future.

Table 2 - Total inflows and outflows of DAB, 1997 – 2012

(mil HRK)	Insurance premium	Budget transfers, other income	Total Inflows	Payment of insured deposits	Other payments	Total outflows	Difference
1997	152,5	0	152,5	0	0	0	+152,5
1998	122,8	0	122,8	19,1	0	19,1	+103,7
1999	193,6	485,0	678,6	676,4	0	676,4	+2,2
2000	208,9	2.694,0	2.902,9	1.959,6	38,8	1.998,4	+904,5
2001	258,4	0	258,4	926,2	200,2	1.126,4	-868,0
2002	359,1	83,9	443,0	63,9	437,3	501,2	-58,2
2003	375,9	36,6	412,5	52,0	387,5	439,5	-27,0
2004	394,4	26,0	420,4	162,2	363,8	526,0	-105,6

FIRST INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE: SOCIAL CHANGE IN THE
GLOBAL WORLD, Shtip. September 11-13 2014

4							
200	291,6	11,8	303,4	1,5	384,8	386,3	-82,9
5							
200	313,1	20,9	334,0	1,4	7,4	8,8	+325,2
6							
200	334,4	28,4	362,8	0,5	21,4	21,9	+340,9
7							
200	353,4	442,2	795,7	0,7	192,1	192,8	+602,9
8							
200	434,8	243,1	677,9	0,2	20,4	20,6	+657,3
9							
201	396,9	116,0	512,9	0,1	6,9	6,9	+506,0
0							
201	428,0	114,5	542,5	390,3	4,2	394,5	+148,0
1							
201	445,5	117,2	562,7	76,1	5,9	82,0	+480,7
2							
						TOTAL SURPL US	3.082,1

Source: DAB.

Besides several largest banks which were recapitalized and resold in the period of 1996-1999 (Privredna banka d.d., Splitska banka d.d., Riječka banka d.d., Slavonska banka d.d.) with the total loss for the state in the amount of € 1,35bn (as stated above), a number of small banks went to bankruptcies forcing DAB to repay insured deposits (see Table 3).

Table 3 - A list of liquidated Croatian banks since 1999

Year	Number of banks	Bankruptcy	Croatian banks

1999 ⁴	53	7	Ilirija banka d.d. Glumina banka d.d. Gradska banka d.d. Komercijalna banka d.d. Županjska banka d.d. Neretvansko gospodarska banka d.d. Promdei banka d.d.
2000	44 ⁵	4	Hrvatska gospodarska banka d.d. Agroobrtnička banka d.d. Cibalia banka d.d. Trgovačko turistička banka d.d.
2002	46 ⁶	0	
2003	41 ⁷	1	Convest banka d.d.
2004	37 ⁸	1	Primus banka d.d.
2005	34 ⁹	1	Križevačka banka d.d.
2006	33 ¹⁰	0	

⁴ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/1999/h-g-bank-sus-1999.pdf>, p. 85.

⁵ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2000/h-g-bank-sus-2000.pdf>, p. 84. Also, there were four acquisitions: Zagrebačka banka d.d. acquired Pomorska banka d.d., Bjelovarska banka d.d. acquired Čakovečka banka d.d. and Trgovačka banka d.d., Privredna banka Zagreb d.d. acquired Krapinsko Zagorska banka d.d. A banking licence for Alpe Jadran banka d.d. was revoked by the CNB.

⁶ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2002/h-bankovni-sustav.pdf>, p. 83. Istarska banka d.d. and Sisačka banka were acquired by Dalmatinska banka (which changed name into Nova banka d.d.), Prva obrtnička banka d.d. merged with Hypobanka d.d. creating Primus banka d.d.. In addition, seven savings banks were converted to commercial banks increasing the number of banks. Bayerische Hypo Vereinsbank closed its activities.

⁷ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2003/h-bankovni-sustav.pdf>, p. 117. Four acquisitions took place: Zagrebačka banka d.d. acquired Casa di Risparmio Trieste banka d.d., Splitska banka d.d. acquired HVB banka d.d., Samoborska banka d.d. acquired zagorska banka d.d., Erste Steiermaerkische d.d. acquired Riječka banka d.d.

⁸ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2004/h-bankarski-sektor.pdf>, p. 109. Three acquisitions: Privredna banka d.d. acquired Riadria banka d.d., Zagrebačka banka acquired Varaždinska banka d.d., Nova banka d.d. acquired Dubrovačka banka d.d.

⁹ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2005/h-bankarski-sektor.pdf>, p. 105. Two acquisitions: Privredna banka d.d. acquired Laguna banka d.d., Zagrebačka banka d.d. acquired Dresdner banka Croatia d.d.

2009	32 ¹¹	0	
2011	31	1	Credo banka d.d.
2012 ¹²	30	0	
2013	29	1	Centar banka d.d.
2014 ¹³	28	1	Nava banka d.d.
TOTAL	28	17	

Source: CNB.

In order to prevent a possibility of new financial institution breakdown, the CNB started implementing macro-prudent measures together with countercyclical policy (Jankov, 2009; Galac, 2010). Croatian financial system is small and volatile in case of high foreign exchange inflows. In order to circumvent higher risks arising from the inflows and subsequent conversion into a domestic currency, CNB took a very active administrative policies to prevent volatility. As Croatia had an underdeveloped credit market at the beginning of 2000, banks increased their credit supply both to public and private sector. The major source of credit expansion was stipulated by the incremental group financing from abroad. Seeing a high increase in banks balance sheets, CNB introduced so called „speed limit“ to bank lending to 16% annual growth in 2003 with high penalties for exceeding this limit (Galac, 2010). This measure was abandoned in 2004 and reintroduced in 2008.

Nevertheless, foreign owned banks with depleted earnings potential in their domestic markets increased their foreign liabilities (mainly deposits or loans from mother companies). Therefore, CNB introduced in 2004 the marginal reserve requirement of 24% and increased it to 55%. That measure required banks to deposit with the CNB the percentage of its foreign liabilities that were higher than recorded at the end of 2004, thus lowering disposable credit potential to bank clients (Jankov, 2009). CNB also introduced in 2008 a so called „linked measure“, whereby capital adequacy was in correlation to bank balance sheet growth. As the world financial crisis

¹⁰ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2006/h-bankarski-sektor-2006.pdf>, p. 103. Podravska banka d.d. acquired Požeška banka d.d.

¹¹ <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2009/h-god-2009.pdf>, p. 63; Hypo Alpe Adria banka d.d. acquired Slavonska banka d.d.

¹² <http://www.hnb.hr/publikac/godisnje/2012/h-god-2012.pdf>, p. 53. Privredna banka d.d. acquired Međimurska banka d.d.

¹³ At the beginning of July 2014, CNB started a bankruptcy procedure for Nava banka d.d.

occurred, CNB tightened the supervisory role and insisted in their audits to higher provisioning in banks loan portfolios. All this measures helped Croatia to have a highly capitalized banking sector and no major financial crisis during that period.

4. EUROPEAN SOVEREIGN DEBT CRISIS OF 2010

The Eurozone crisis has been on-going since early 2009 when a group of ten Central and Eastern European Banks asked for a bailout (FT: "Banks ask for crisis funds for eastern Europe" 22 Jan 2009.). Then in 2010 financial crisis hit Europe but unlike the USA financial crisis of 2007-2008 the source of the crisis were not loans for home owners but a bad loans which were granted to irresponsible governments.

Euro was from the begging a political project. In order for Euro to succeed as a truly common European currency it was necessary for Eurozone members to withstand macroeconomic shocks that they could face when the times were bad (Lane, 2012, p. 49). As Lane points out "the elimination of national currencies meant that national fiscal policies gained additional weight as a tool for a countercyclical macroeconomic policy (ibid, p. 49)". But there was a catch to this. Banking regulations reminded a national prerogative which meant that individual governments continued to carry the risks of the banking crisis both in the direct costs (bailout of banks) and in indirect costs since GDP and government revenue will remain low during the time after the banking crisis (Lane, 2012).

Why was Eurozone facing this crisis? There are several reasons for this. First of all banks in the Eurozone were undercapitalised and have faced liquidity and debt performance problems (Black, Correa, Huang, Zhou, 2013). Next in line was the Globalisation of finance which created a World financial market where from 2002 to 2008 easy credit conditions were prevailing which encouraged high-risk lending and borrowing practices¹⁴. Then the USA financial crisis of 2007–08 which was felt around the globe. Some members of Eurozone were faced with international trade imbalances (their imports greatly exceeded their exports) and finally different fiscal policy choices which governments have made. The problems arose when it became obvious in some countries like Greece that public debt went to finance public consumption which could not been sustained at the present

¹⁴ The roots of 2000s financial craze can be tracked to deregulation of the US financial markets in the 1990s

level of economic development and was not invested in providing basis for the future economic growth which could lead to debt repayment.

Eurozone members that were the most affected by sovereign debt crisis were Greece, Spain, Portugal, Ireland, Italy with Slovenia and Cyprus being affected with it a few years latter. The crisis had different causes in almost all of these countries. Some like Portugal and Greece had a high current account deficit others like Slovenia had a huge public debt¹⁵

Under the Maastricht criteria the Stability and growth pact provided these demands for members of EU which wanted to enter the monetary union.

1. Maintain inflation rates within one percentage point of the average of the three lowest inflations within the EU;
2. Maintain the interest rates within one percentage point of the average of the lowest rates of interest on long-term government bonds within the EU;
3. Maintain the exchange rate of national currency within +/-15% of parity with the euro for at least two years;
4. Maintain a government deficit equivalent to less than 3% of GDP;
5. Maintain a ratio of government debt to GDP of less than 60 %¹⁶ (Neal, 2007, pp. 9-10).

The provisions on the limits of government deficit were negotiated with regarded to the irresponsible fiscal spending of the governments of the “Southern” states namely Italy, Greece, Spain and Portugal. It was basically agreement between France and Germany by which Germany was prepared to support the deeper integration within the EC and then the EU, but France had to give German Bundesbank free hand in the creation of monetary union. It is by no coincidence that the seat of the newly formed European

¹⁵ Slovenian public debt was quite small when Slovenia entered EU and it was at 27 % of GDP. In 2013 the public debt was at around 79 % of GDP (source Eurostat).

¹⁶ According to Alavesu and Afonsu there were three main reasons for this : to maintain a policy instrument that could be used at national level and, at the same time, to prevent excessive public deficits from being created and maintained (through restrictive rules) and to promote some coherence among the various national fiscal policies and between these and the single monetary policy (through a coordination mechanism) (Alaves, Afonso, in Ferreiro, Fontana, Serrano (eds), 2008, p. 12)

Central Bank is in Frankfurt Germany. The European Central Bank is the first supra national central bank in the history of the World¹⁷.

The European System of Central Banks (ESCB) is the framework within which the ECB acts. The ESCB is made of the representatives of the national central banks of the member states, and the European Central Bank. The European Central Bank Governing Council is the decisions making body, while National Central Banks participate in the debating, preparing and implementing of decisions. Those of the National Central Banks, which are not members of Euro zone, do not participate in the making of the decisions which deal with the euro zone policy. The European Central Bank was founded on 1 June 1998 and then replaced the European Monetary Institute which had been working since 1994. It started issuing Euro, from 1 January 1999 with the introduction of the third stage of Economic and

¹⁷ There were many critics of the SGP among them the most prominent were Nobel Prize winner Joseph Stieglitz and Romano Prodi former Italian prime minister and head of the EU Commission. Lane for example offers the following criticism pointing that “By switching off the option for national currency devaluations, a traditional adjustment mechanism between national economies was eliminated. Moreover, the euro area did not match the design of the “dollar union” of the United States in key respects, since the monetary union was not accompanied by a significant degree of banking union or fiscal union. Rather, it was deemed feasible to retain national responsibility for financial regulation and fiscal policy (Lane, 2012, p. 49) The main points of “general” SGP criticism were:

- 1) In case of economic crisis, governments of member states would have to implement a restrictive monetary policy, which could cause more damage than good to the economy.
- 2) In case of a long-term economic stagnation fiscal policy, under the provisions of the SGP, could not be used as an instrument of boosting economic activity.
- 3) The period in which the fiscal deficit must be brought unto control is probably too short.
- 4). in making of the SGP it was not taken into account that 12 EU member states in 1992 were not on the same level of economic development, and were not especially so after enlargement in 2004 and 2007. Some had only about 50% of the average EU GDP per capita and were in need of more expansive fiscal and more aggressive industrial policy in order to reach the 75 % of the EU 15 average which was seen as a point of economic convergence between developed and less developed members of EU.

Monetary Union. The ECB was to be the institution responsible for monetary union.

Euro, as we have already pointed out, was in itself a political project and as such did not have the necessary economic and institutional infrastructure to go with it and prevent future crisis. Economic Union without the fiscal and banking Union was just inviting financial and economic crisis. It was deemed that all of the problems of Euro would have been solved by introducing a common Central Bank and subordinating fiscal policy to monetary policy through SGP. According to Ferrerio et al. there were two reasons which explain the downgrading of fiscal policy and its consequential subordination to monetary policy: "The first reason is a practical one, namely, the need to reduce the high levels of public deficit and debt, fiscal imbalances generated by the mix of increases in public spending and cuts in taxation and a tight monetary policy leading to high real interest rates. The second reason is related to the dominance of neoclassical theories, which maintain that both fiscal imbalances and the large size of public revenues and expenditures have a negative impact on economic activity and growth in the short and long term" (.Ferreiro et al, 2008, p. 1)

Lane, for example, points out that there were three phases in relationship between Euro and European sovereign debt crisis: "First, the initial institutional design of the euro plausibly increased fiscal risks during the pre-crisis period. Second, once the crisis occurred, these design flaws amplified the fiscal impact of the crisis dynamics through multiple channels. Third, the restrictions imposed by monetary union also shape the duration and tempo of the anticipated post-crisis recovery period, along with Europe's chaotic political response and failure to have institutions in place for crisis management" (Lane, 2012, p. 50).

In 2009 the Euro sovereign debt crisis started in earnest. In Greece it was discovered that government statistics were forged and that fiscal deficit was 12, 7 % of GDP instead of the 6 % as it was thought before. Spain and Ireland experienced construction bust and were thus collecting lower tax revenues which caused their fiscal deficits to rise. Greece was the first country that was shut out of the bond market in May 2010 and which asked for a bailout followed by Ireland in November 2010, Portugal in April 2011, and Cyprus in April 2013. In each of the bailouts joint EU/IMF programmes were established and countries were asked to introduce necessary reforms in order to make their economies more competitive and their fiscal deficits and public debts more manageable. A temporary European Financial Stability

Facility was set up which could issue bonds on the basis of guarantees from the member states in order to provide official funding in case of a future sovereign debt crisis.

4.1. A road to Banking Union

As we have seen a first step towards banking and a fiscal union was taken by EU members in establishing a common European Financial Stability Facility. Then in January 2011 three European supervisory authorities (ESAs) were established on 1 January 2011 to introduce a supervisory architecture in financial matters: the European Banking Authority (EBA), which deals with bank supervision, including the supervision of the recapitalisation of banks the European Securities and Markets Authority (ESMA), which deals with the supervision of capital markets and carries out direct supervision with regard to credit rating agencies and trade repositories and the European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA), which deals with insurance supervision (MEMO/10/434). European commission made a good point by stating that regulation in itself is not enough to resolve the current financial crisis and to prevent future banking crisis from coming into being. Then EU member's states agreed on a new TREATY ON STABILITY, COORDINATION AND GOVERNANCE IN THE ECONOMIC AND MONETARY UNION which came into effect on January 1 2013. The treaty strengthened the SGP and now asked all of the member countries general budgets to be in surplus or balanced (Art. 3 of the Treaty)¹⁸ and European Commission was given strong mandated in order to supervise member states fiscal policies. All the EU member states are now obliged to

¹⁸ But it also took economic cycles into consideration by pointing out „annual structural balance of the general government" refers to the annual cyclically-adjusted balance net of one-off and temporary measures(Art. 3 of the Treaty) and by allowing economic policy deviations in case of "exceptional circumstances" refers to the case of an unusual event outside the control of the Contracting Party concerned which has a major impact on the financial position of the general government or to periods of severe economic downturn as set out in the revised Stability and Growth Pact, provided that the temporary deviation of the Contracting Party concerned does not endanger fiscal sustainability in the medium-term (Art. 3 of the treaty).

submit *ex ante* their fiscal forecasts for the following year and for the medium run. The Commission has at its disposals many instruments by which it can compel member states to introduce deficit reduction measures.

In 2012 EU Commission released a short communication in which it called for the establishment of the banking union in which it stated that completing the reform of the EU regulatory framework is essential but will not be sufficient to successfully address significant threats to financial stability across the Economic and Monetary Union. And it called for “Further steps are needed to tackle the specific risks within the Euro Area, where pooled monetary responsibilities have spurred close economic and financial integration and increased the possibility of cross-border spill-over effects in the event of bank crises, and to break the link between sovereign debt and bank debt and the vicious circle which has led to over €4, 5 trillion of tax payers money being used to rescue banks in the EU” (COM/2012/0510 final). The 4,5 trillion Euros which was spent from the tax payers money on bailing out private banks which through bond market channelled money to member states felt like privatization of earnings in case that these debts were repayed and socialization of loss in the opposite case that borrowers were no longer able to service their debts which happened especially to Greece. In case of Cypriot bailout plan the concerned parties namely the IMF/ECB/Eurogroup/EC and Cypriot government agreed on the following measures

1. Recapitalisation of the entire financial sector while accepting a closure of the Laiki bank,
2. Implementation of the anti-money laundering framework in Cypriot financial institutions
3. Fiscal consolidation to help bring down the Cypriot governmental budget deficit,
4. Structural reforms to restore competitiveness and macroeconomic imbalances,
5. Privatization programme (on this see more in European Economy occasional paper 149, 2013, pp.39-64).

EU and euro zone in particular would no longer bail out member countries with financial sector problems but instead called on them to do their part of banking sector loss financing. This deal cost EUR 9 billion to EU taxpayers.

The Cypriot financial crisis only highlighted the fact that in words of EC communication “Coordination between supervisors is vital but the crisis has shown that mere coordination is not enough, in particular in the context of a single currency and that there is a need for common decision-making. It is also important to curtail the increasing risk of fragmentation of EU banking markets, which significantly undermines the single market for financial services and impairs the effective transmission of monetary policy to the real economy throughout the Euro Area” (COM/2012/0510 final). Banking union was to solve the problems of supervision, coordination and decision making in financial sector and particularly in banking sector.

In order to break the vicious cycle between banks and sovereign debt crises and to prevent other potential financial crisis the leaders of EU decided to introduce banking union first stage of which will take place on 6th November. 2014. When Single Supervisory Mechanism starts being operational. The Single Supervisory Mechanism conferred new supervision powers on the ECB for the banks of the euro area: the authorization of all banks in Europe and the coherent and consistent application of the single rulebook in the euro area, the direct supervision of banks significant banks, including all banks having assets of more than €30 billion or constituting at least 20% of their home country's GDP (around 130 banks), the monitoring of the supervision exerted by national supervisors on less significant banks (http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-244_en.htm). Furthermore the ECB may at any moment decide to directly supervise one or more of these credit institutions to ensure consistent application of high supervisory standards (ibid).

The main role of the ECB will be to ensure the coherent and consistent application of the single rulebook¹⁹ in the euro area. The good

¹⁹ The rulebook is a body of legislative texts covering all financial actors and products: banks have to comply with one single set of rules across the Single Market (http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-244_en.htm). It consists of Capital Requirements Directive IV (CRD IV; Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013; Regulation (EU) No 575/2013 of the European Parliament and Council, 26 June 2013) which implements the Basel III capital requirements for banks; Deposit Guarantee Scheme Directive (DGSD; Directive 2014/49/EU of the European Parliament and of the Council, 16 April 2014) which regulates how to handle deposit insurance in case of a bank's inability to pay its debts and Bank Recovery and Resolution Directive (BRRD; Directive 2014/59/EU of the European Parliament and of the Council, 15 May 2014) which establishes set of

news for non-euro area EU Member states is that the Single Supervisory Mechanism is open to them which means that they participate in it and thus not only lowering the possibility of them falling into another financial crisis but also to facilitate their eventual road to euroarea membership. Although the ECB will supervise all of the banks in euroarea in this it will be helped by national supervisory especially in the case of smaller banks but the ECB has authority to supervise even them. Due to all of this the governance structure of the ECB will be a slightly changed one. It will consist of a separate Supervisory Board, which will be supported by a steering committee, the ECB Governing Council, which will have the right to object to Supervisory Decisions from the Board, and a mediation panel. All of these will enable clear separation between the ECB's monetary tasks and supervisory tasks (ibid).

According to European Commission the Banking Union will have three beneficial effects on banking sector and on the economy as whole:

1) Banks will be stronger and more immune to shocks- this will happen because common supervision of banks in eurozone will force them to be more prudential in their business decision by requiring them to keep sufficient capital reserves and to be more liquid (CRD IV; Directive 2013/36/).

2) Failing banks will be resolved without taxpayers' money limiting negative effects on governments' fiscal positions. In case of bankruptcy or failing banks rescue will burden its shareholders and creditors and by resolution fund financed by industry (Directive 2014/49/EU). Banks should not be bailed out by governments but the option remains open in some very specific cases which still need to be worked out due to the importance of some banks for the national economy.

3) Banks will no longer be European in life but national in death since they will all be supervised by single supervisor namely ECB which will happen in November 2014.

rules for the recovery and resolution of credit institutions and investment firms in case that they are in danger of failing (<http://eur-lex.europa.eu/homepage.html>).

All of this done the only thing left for EU is to implement Banking Union and to make a road map to fiscal union which will further strengthen EU integration.

5. CONCLUSION

At the first sight the Swedish banking crisis, Croatian banking crisis and EU sovereign debt crisis do not have anything in common. But if we take a closer look we can see that they have one important common feature: the banks were bailed out by using taxpayers' money for which taxpayers were never properly compensated. It was the typical story of privatization of profits and socialization of losses on behalf of the banking sector. Not to mention that banks could behave irresponsibly because they were aware that, after all, there was someone (e.g. national government by using taxpayers money) to bail them out.

Sweden is an example of highly developed and internationally competitive economy that has reached a high degree of income and gender equality, which, for many years, has been able to generously fund one of the most developed welfare states in the world. Unique institutional infrastructure known as - social corporatism or "Swedish model" composed of social - democratic political ideology and corporatist relations between labour and capital, under arbitrage and supervision of the state- to a large extent contributed to the development of a range of social and industrial relations in Sweden, catalyzing a compromise between the conflicting interests of labor (the distribution of equity, equality, participation in decision making), capital (profit maximization, competitiveness) and state (social dialogue and peace), by developing a very distinctive political concept of Swedish social democracy. However, before the largest expansion of the public sector, public expenditure and the welfare state, in the late sixties and early seventies of the last century, public spending was only about 30% of GDP. It is important to note that Sweden first accumulated wealth and built its export-oriented economy, rising to third place in the world at the height of GDP per capita and only afterwards started with upgrading and expanding scope of the welfare state. The economic crisis and social changes that started in the 1970s and intensified during the 1990s, affected Swedish society and economy in disturbing way, compromising its former stability, and emphasizing certain, previously not so obvious, disadvantages of the "Swedish model" whose institutions are created and adapted to function in different economic and social

environment. However, the trend of slowing down during the late 1970s and during the 1980s, as well as during recent financial turmoil does not necessarily represent the end of a successful, nearly two centuries old, period of growth and development in Sweden. It was a period which was used to carry out necessary structural and institutional reforms, which, with a certain time gap, created the preconditions for achieving high growth rates during the last decades of the twentieth century and the early years of the new millennium.

What can we learn from the Swedish experience? There are some obvious similarities between the crisis in Sweden during the first half of the 1990s and present day global economic crisis that started in 2007. According to Jonung: „The causes of the two crises are similar. The impulse driving the boom that preceded the crisis can be traced to financial liberalization and financial innovations, setting off a credit boom that fuelled rapid increases in asset prices, particularly house prices. The boom was supported by lax monetary and fiscal policies. The private sector, households, firms and financial institutions ended up overindebted. Financial supervision and regulations were inadequate to prevent the boom and the emergence of large financial imbalances. Eventually, boom turned into bust—with a declining volume of credit, deleveraging, falling asset prices, and distress in the financial system bringing the threat of bankruptcy of major financial institutions, and triggering heavy government intervention to support the banking system. The financial crisis impacted on the real economy, initiating a deep recession“ (Jonung, 2009, p. 16). Also, it is important to notice certain considerable differences between those two crises. In Swedish case it was smaller, more local, and to a certain extent regional (Nordic) crisis. Due to abolishing fixed exchange rate policy in Sweden it was possible to use the tool of unilateral depreciation, which is inaccessible to those who participate in monetary unions. The confidence in domestic institutions and government policies was rather high; their activities were broadly accepted and transparent. Also, the size, sophistication and interconnectedness with other regional and global actors matters.

Successful resolution of the crisis in Sweden emphasizes the importance of several factors that greatly contributed to that favorable outcome;

-It is important to react swiftly to curb further destruction of capital and to restore macroeconomic stability and prevent banking system to implode,

-It is easier to intervene in the economic relations if you have accumulated resources during the „good“ part of economic cycle, so you do not depend on any external capital sources,

-Broad political consensus and full transparency about scope of crisis and measures of intervention is very important in restoring confidence and cooperation of general public and business community at home and abroad,

-Monetary policy can be used rather aggressively to provide and maintain liquidity in the banking system, and flexible exchange rate is important.

-If government bail-out of banking sector is necessary, bankers and shareholders should be made responsible for their actions and suffer appropriate losses, to gain approval of spending public funds and to prevent future hazardous behavior.

Again, the importance of strategically planned and well measured intervention was proven to be essential in swift and effective dealing with the crisis and restructuring of national economy, as it was in the beginning of its modern economic growth in building, developing and maintaining optimal physical (roads, railways, ports) and institutional (legislative, public administration, judiciary, science, education, social security) infrastructure.

Croatian case is the example of spending the taxpayers' money on bank bailout and then privatizing the banks for a lesser sum than the cost of the bailout. Since the breakdown of Yugoslavia and creation of a sovereign and independent state, Croatia banking system went through several developmental phases. As young independent state it had to bear the cost of war, reconstruction, transition, and depleted foreign currency reserves. Croatia introduced a few measures including a guarantee for all bank deposits denominated in foreign currency with the possibility to exchange deposits for shares in privatization and purchase of other state owned assets (mainly public flats). During that first decade and before the turn of the century, five out of six largest banks went into a liquidity and insolvency problem and needed to be rescued by the state intervention. At that time, less than 10% of the banking sector was in foreign hands. In a few years after recapitalization of failed banks, the government sold all large banks increasing the total of foreign owned financial institutions to over 90% by 2004.

The creation of DAB triggered a new approach from the government towards security in the financial sector. DAB insured all deposits in banks up to a certain amount and its balance sheet is used for recapitalization of several insolvent banks. This step moved responsibility for bank rehabilitation from the public sector to private. In addition, CNB developed its prudent measures for the financial sector which is highly eurized. Measures like speed limit for the credit expansion for banks, higher risk provisioning for non performing loans and higher capital adequacy ratio than required by the law helped Croatian financial system to safely run through the financial storm of 2008. However, a stagnation of the economy in the last five years and number of quarters of GDP fall created a new challenge for the financial authorities. The issue of nonperforming loan portfolio in Croatian banking system is a well debated and scrutinized by the CNB. Whether Croatia, with its increasing public debt and lack of public sector reforms, will keep its financial sector intact is yet to be seen.

The nascent EU banking union should erase most of these problems. First of all it requires banks to keep sufficient capital reserves which will make their business less risky²⁰. Second the governments will no longer be able to bail out the falling banks. Banks in the euroarea are now under supervision of ECB but by prohibiting government bailouts and by declaring that rescue burden will be placed primarily on the shoulders of banks shareholders the EU is also reducing the moral hazard in banking sector. The primarily case of moral hazard reduction will come in the form of the banks' supervisory boards and general assembly which will have to supervise the banks executive board more closely since they will be the ones to bear the financial burdens of bank rescue. The ECB will be the single supervisory body of banking sector. This is probably the greatest advantage of banking union because for the first time in history there is a unified supervisor of banks from single institution. But some like Dullien see some weaknesses in the banking union. He fears that "the planned Single Resolution Fund (SRF) will prove insufficient in the case of a major crisis, despite banks' higher capital requirements. Second, the fact that the rules allow single member states to use "extraordinary public financial support" under certain circumstances means that banking crises could still be dealt with differently

²⁰ Since majority of business in European countries is financed by banking loans this decision could hamper the financing of small business and startup programmes. But EU as a whole and most of the member countries offer a wide range and varieties of start up and small business financing

in different countries”²¹. The SRF is seen by many as the weakest link in the Banking Union since it will consist of approximately 55 billion Euros while the major banks in Europe have assets exceeding 1 trillion of Euros (http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-14-119_en.htm). The good thing is that SRF will be funded by the banks of the members states and is able to borrow on the financial markets if need arises.

Yet as with all innovations - so it is with the banking union; theory is one thing and practice another. We can only hope it will work as well in practice as in theoretical framework which helped build it.

REFERENCES

- Arestis, P.: Post-Keynesian Economic Policies: The Case of Sweden, *Journal of Economic Issues*, 20(3), 1986.
- Bäckström, U.: What Lessons Can Be Learned from Recent Financial Crises? The Swedish Experience, Federal Reserve Symposium „Maintaining Financial Stability in a global Economy“ Jackson Hole, WA, August 29, 1997.
- Black, L., Correa, R., Huang, X., Zhou, H., The Systemic Risk of European Banks during the Financial and Sovereign Debt Crises, in Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers Number 1083, July 2013.
- COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL A Roadmap towards a Banking Union (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012DC0510>).
- Croatian National Bank: Annual Report for 2012, Zagreb, 2013.
- Croatian National Bank: Annual Report for 2009, Zagreb, 2010.
- Croatian National Bank: Annual Report for 2006, Zagreb, 2007.
- Croatian National Bank: Annual Report for 2005, Zagreb, 2006.
- Croatian National Bank: Annual Report for 2004, Zagreb, 2005.

21

http://www.ecfr.eu/publications/summary/how_to_complete_europes_banking_union
313

- Croatian National Bank: Annual Report for 2003, Zagreb, 2004.
- Croatian National Bank: Annual Report for 2002, Zagreb, 2003.
- Croatian National Bank: Annual Report for 2000, Zagreb, 2001.
- Croatian National Bank: Annual Report for 1999, Zagreb, 2000.
- DAB, www.dab.hr, visited in July 2014.
- Družić, G.: Banking system, *Ekonomski pregled* 52(3-4), p. 293-313.
- Economifakta, <http://www.ekonomifakta.se/en/>
- The Economist: Survey of the Nordic Countries, November 1994.
- Erixon, L.: A Swedish Economic Policy -The Theory, Application and Validity of the Rehn-Meidner Model, Department of Economics, Stockholm University, Stockholm, 2000.
- Espnig-Andersen, G.: Politics Against Markets, Princeton, Princeton University Press, 1985.
- europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-14-119_en.htm
- European Economy occasional paper 149, 2013.
- European Commission - MEMO/14/244 28/03/2014
- Eurostat.com
- eur-lex.europa.eu/homepage.html
- Faulend, M., Kraft, E., The Croatian Deposits Security System: Should it be changed, and if so, what is to be changed and when?, *Financijska teorija i praksa* 28(1), p. 121-139.
- Ferreiro, J., Fonta, G., Serrano, F., Fiscal Policy in the European Union. Palgrave Macmillan, 2005.
- FT: "Banks ask for crisis funds for eastern Europe" 22 Jan 2009
- Galac, T.: The Central Bank as Crisis-Manager in Croatia – A Counterfactual Analysis, Croatian National Bank, Working Papers W-27, December 2010.

- Henrekson, M., Jonung, L., Stymne, J.: Economic growth and the Swedish model, in: N. Crafts, G. Toniolo: Economic growth in Europe since 1945., Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Jankov, Lj.: Spillovers of the Crisis: How Different Is Croatia?, in Recent Developments in the Baltic Countries – What Are the Lessons for Southeastern Europe? - Proceedings of OeNB, Eurosystem, No. 15., 2009, p. 125-134.
- Jankov, Lj.: Banking Sector Problems: Causes, Solutions and Consequences, Zagreb, Croatian National Bank, March 2000.
- Jonung, L.: Financial Crisis and Crisis Management in Sweden, ADBI Working Paper Series, No 165, Nov. 2009.
- Landes, D.: Dynasties – Fortune and Misfortune in the World’s Great Family Businesses, New York, Penguin books, 2006.
- Lane, P, R., The European Sovereign Debt Crisis, Journal of Economic Perspectives—Volume 26, Number 3—Summer 2012—pp. 49–68.
- Ljunggren, S.: Undermining the welfare state, 2005., <http://www.econpapers.lib.tk/ljunggren/5043/pdf>, posjećeno 05.01.2006
- Ministry of Finance of the Republic of Croatia: Annual Report of the Ministry of Finance for 2012, Zagreb, 2013.
- Ministry of Finance of the Republic of Croatia: Annual Report of the Ministry of Finance for 2010, Zagreb, 2011.
- Ministry of Finance of the Republic of Croatia: Annual Report of the Ministry of Finance for 2000, Zagreb, 2001.
- Ministry of Finance of the Republic of Croatia: Annual Report of the Ministry of Finance 1994 – 1997, Zagreb, 1998.
- Martin, A.: Trade Unions in Sweden: Strategic Responses to Change and Crisis, in: Gourevitch et al. eds., Unions and Economic Crisis: Britain, West Germany and Sweden, Boston, Allen and Unwin, 1984.
- Permfors, R.: The Swedish Model and Public Sector Reform, u: J. Lane ur.: Understanding the Swedish Model, London, Frank Cass & Co. Ltd., 1991.
- Pierson, P.: Dismantling the Welfare State, World Politics, 48, 1996.

- Stein, P.: Sweden: From Capitalist Success to Welfare-State Sclerosis, <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-160.html>, 19.11.2007.
- Škreb, M.: Croatian Transition Experience: View from Within, Croatian National Bank, Pregledi, Zagreb, 1998.
- Škreb, M., Kraft, E.: Financial Crises in South East Europe – Causes, Features and Lessons Learned, Bank of Albania Working Paper, 200x.
- Šonje, V., Vujčić, B.: Croatia In the Second Stage of Transition 1994 – 1999, Croatian National Bank, Working Papers, Zagreb, 1999.
- The State Audit Office: Audit Report of the State Agency for Deposit Insurance and Bank Rehabilitation for 2012, Zagreb, 201

РЕЈТИНГ СИСТЕМИТЕ ВО ФУНКЦИЈА НА УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК ВО БАНКИТЕ

Д-р Марија Сребренова Трендова

Комерцијална банка АД Скопје,

e-mail: marija.srebrenova@kb.com.mk

Апстракт

Прашањето кое се истражува во трудот е улогата на рејтинг системите во банките во процесот на управување со кредитниот ризик. Се дава опис на екстерните и интерните системи за оценка и квантификација на кредитната способноста на клиентите. Се разработуваат критериумите и елементите кои се составен дел на интерните рејтинзи, особено за клиентите од корпоративниот сектор. Посебно значење има поврзаноста на интерните рејтинзи со веројатноста за ненаплата, како една од главните компоненти на интерните пристапи на Новата Базелска Капитална Спогодба (Базел II) за оценка и мерење на капиталот на банките. Истовремено се врши анализа на третманот на рејтинзите во регулативата на Народната банка на Република Македонија. Целта на трудот е преку емпириските сознанија и широката литература од оваа област да се опише значењето и природата на рејтинг системите во банките и нивната улога од аспект на овозможување на систем за рано предупредување и идентификување на кредитниот ризик. Резултатот од процесот на рангирањето е менаџерска алатка која им служи на стратегиските нивоа за донесување деловни одлуки, управување со банкарското портфолио и одржување на неговиот квалитет. Од рејтинг системите произлегуваат техники, оценки и предвидувања кои се во насока на зачувување на капиталната основа на банкарскиот систем и крајно одржување на довербата и сигурноста во банкарскиот систем во економијата.

Клучни зборови: рејтинг системи, кредитен ризик, веројатност за ненаплата

Вовед

Главната улога на финансискиот систем на една економијата е насочување на средствата од економските субјекти кои ги имаат вишок кон оние на кои им недостасуваат за реализирање на продуктивни инвестициски проекти. Но, за успешно извршување на оваа задача помеѓу позајмителот и позајмувачот на средства стои препрека наречена "информациона асиметрија" (повеќе за примената на концептот кај Akerlof, 1970; Spence, 1973; Stiglitz and Weiss 1981).

Со цел успешно надминување на оваа препрека, банките и останатите финансиски институции вршат оценка и рангирање на кредитоспособноста на клиентите, односно рангирање на клиентите и трансакциите според кредитниот ризик.

Кредитниот ризик како ризик од загуба за банката, поради неможноста клиентот да ги измирува своите обврски, во договорениот износ и во договорените рокови е особено значаен и материјален за клиентите од корпоративниот сектор. Неговата проценка е сложена со вградени несигурности и потреба од голем број податоци. На пример: менаџмент (образованието и искуството), дејност, пазарното учество на компанијата, финансиските податоци (актива, нето приход, задолженост, готовински тек и сл.), ризик на земја и слично. За таа цел се развиени повеќе математички или конзервативни приоди. Еден од приодите базира на проценка на кредитниот ризик во рамките на системот за рангирање, односно рејтинг системот.

Рејтинг системот е начин на организирање и систематизирање на сите наведени податоци и претставува воспоставување на процедури со цел квантифицирање на ранг на рејтинг скалата кој е кредибилен, основан и споредлив (Crouhy, M.; Galai, D.; Mark, R. 2006 стр. 232). Добро структурираниот систем за оцена на клиентот претставува важна алатка во диференцирањето на степенот на кредитен ризик на различните изложености, определување на карактеристиките на портфолиото, пресметката на веројатноста за ненаплата и крајно овозможува соодветност при определување на исправките на вредноста односно резервите (BCBS; 2006b, стр 5 и 6). Претставуваат примарен извор за идентификација и мерење на кредитниот ризик зашто како мерка на квалитетот на активата го сведуваат процесот на поефикасен и побрз, обезбедуваат концептуална рамка за кредитниот ризик на трансакциите и производите преку сумирање на ризиците и мерење на веројатноста за ненаплата и како алатка за следење на портфолиото можат да се користат за мерење на концентрацијата, алоцирање на резервации поради ненаплата и управување со капиталните барања (Colquitt, 2007, 287-291).

Рејтинзите најпрво се воведени на пазарот на обврзници и тоа со цел разликување помеѓу инвестициски и неинвестициски ранг на самите обврзници. Задачата била обезбедување на мерка за ненаплата и очекувана загуба на хартијата од вредност со која се тргува. Во современата пракса, кредитните рејтинзи се мерка и на ризикот од ненаплата на должникот (издавачот на инструментот) и на ризикот од загуба од издадениот инструмент. Се мери веројатноста од ненаплата на издавачот и стапката на загуба од инструментот во кој се вложува.

Значењето на рејтинг индустријата во процесот на управување со кредитниот ризик се зголемува со воведување на меѓународната регулаторната рамка за исполнување на капитални барања на банките преку документот *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*, т.н.Базел II (BCBS; 2006a). Според него директно се признава рејтингот на екстерните кредитни институции, такашто нивното влијание сега е поголемо отколку во минатото. Иако кредитните агенции издаваат рејтинзи кои покриваат широки географски подрачја, дејности и издавачи, сепак во банкарските книги има огромен број нерангирани должници. Од тие причини, Базел II го мотивира користењето на интерните рејтинг системи за пресметка на капиталните барања.

Во првиот дел од трудот се опишуваат екстерните рејтинзи, нивната примена и критериумите за рангирање на двете најпознати меѓународни рејтинг агенции *Standard & Poor's (S&P)* и *Moody's*. Вториот дел ги разработува интерните рејтинг системи, компонентите на ризик, критериумите за интерно рангирање на клиентите со нагласување на значењето на финансиските извештаи за оценка на кредитоспособноста. Посебно се анализира поврзаноста на интерните рејтинзи на должникот со веројатноста за ненаплата со цел пресметката на очекуваната загуба. Третиот дел се однесува на примената на рејтинзите во регулативата на Народната банка на Република Македонија (НБРМ).

1. Екстерни рејтинзи

"Кредитен рејтинг" значи мислење за кредитната способност на лице, долг или финансиска обврска, должнички инструмент, преференцијална акција или друг финансиски инструмент, или на издавачот на таквиот долг или финансиската обврска, должнички инструмент, преференцијална акција или на самиот финансискиот инструмент, издаден преку користење на етаблиран и дефиниран рејтинг систем за рејтинг категории (*Official Journal of European Union*, 2009, L 302/1, Article, 3 (1) (a)).

"Рејтинг категорија" значи рејтинг симбол, како буква или нумерички симбол кој би можел да биде придружен со додавање на идентификувани карактери, кои се користат во кредитниот рејтинг за да се обезбеди релативна мерка на ризик за разликување на различните ризични карактеристики на видовите на рангираните лица, издавачи и финансиски инструменти или други средства О. J. of European Union, 2009, L 302/1, Article, 3 (1) (h).;

Инструментите рангирани во четирите најдобри рејтинг категории според S&P (AAA, AA, A и BBB) и Moody's (Aaa, Aa, A и Baa) се сметаат дека имаат инвестициски ранг. Оние рангирани со BB,Б, ЦЦЦ,ЦЦ од S&P и Ба, Б, Цаа, Ца и Ц од Moody's се сметаат дека имаат спекулативни карактеристики. S&P користат плус и минус (+,-) знаци кон буквите за дообјаснување на рангот (A+), додека Moody's додава нумерички модификатори (A1).

Рејтинзите се поставени на ординарната скала која покажува дека на пример обврзницата на Deutsche Bank AG според S&P е рангирана со А, а обврзницата на Turkiye IS Bankasi A.S е BBB. Ова значи дека првата е проценета со подобар квалитет од втората, но не и дека разликата во квалитетот од А до BBB е иста со разликата од BBB до BB.

Ординарната скала значи дека рејтинзите го рангираат ризикот, но не го вреднуваат (тој се вреднува преку веројатноста за ненаплата). Ова е најзначајната разлика меѓу рејтинзите и веројатноста за ненаплаќање, втората е квантификација на можноста за неплаќање на издавачот на долгот (Bessis, J. 2006, стр. 444).

Двата типа екстерни кредитни рејтинзи, на издавачот и на инструментот издаден од издавачот се резултат на длабока фундаментална анализа базирана на долгиот рок и на циклусот во кој се наоѓа економијата. Методологијата за рангирање на корпорациите, односно на издавачите на финансискиот инструмент на рејтинг агенцијата S&P се состои од аналитички процес кој опфаќа вреднување на квалитативни и квантитативни фактори. Најпрво се врши рангирање на деловниот профил на клиентот (прикажано во табела бр.1 и табела бр.2), потоа на профилот на финансискиот ризик, двата рејтинга се комбинираат за добивање на рејтинг, т.н. "сидро"(прикажано во табела бр.3). Како последна фаза се анализираат шест фактори кои потенцијално можат да ја модифицираат "сидро" (види во:Corporate Methodology, S&P 2013).

Рангирањето на деловниот профил се состои од оценка на: ризикот на земја, ризикот на дејноста на која припаѓа клиентот и ризикот на конкурентската позиција, кои се главно квалитативни критериуми.

Табела бр. 1 Определување на ризик на дејност и ризик на земја (Corporate Industry and Country Risk Assessment - CICRA)

Проценка на ризик на дејност	Проценка на ризик на земја					
	1(многу низок ризик)	2(низок ризик)	3(среден ризик)	4(умерено висок ризик)	5 (висок ризик)	6(многу висок ризик)
1(многу низок ризик)	1	1	1	2	4	5
2(низок ризик)	2	2	2	3	4	5
3(среден ризик)	3	3	3	3	4	6
4(умерено висок ризик)	4	4	4	4	5	6
5 (висок ризик)	5	5	5	5	5	6
6(многу висок ризик)	6	6	6	6	6	6

Извор: Standard & Poor's 2013

На пример, доколку ризикот на дејноста на одредена компанија е оценет со со 3(среден ризик), ризикот на земја со 2 (низок ризик), тогаш Ризикот на дејност и ризикот на земја (CICRA) е оценет со 3 (среден ризик).

Табела бр. 2 Определување на ризик на деловниот профил

Проценка на ризикот на дејност и ризикот на земја (CICRA)						
Проценка на ризикот на конкурентската позиција	1	2	3	4	5	6
1(одлична)	1	1	1	2	3	5
2(силна)	1	2	2*	3	4	5
3(задоволителна)	2	3	3	3	4	6
4(фер)	3	4	4	4	5	6
5 (слаба)	4	5	5	5	5	6
6(ранлива)	5	6	6	6	6	6

Извор: Standard & Poor's 2013

Доколку конкурентската позиција е оценета со 2, тогаш Ризикот на деловниот профил на компанијата е 2.

Основа за оцена на профилот на финансискиот ризик на клиентот претставува анализата на готовинскиот тек во однос на задолженост како квантитативен фактор. Оваа техника опфаќа различни коефициенти кои базираат на готовинските текови и кои комплементираат едни со други преку фокусирање на различните нивоа на текови во однос на обврските на компанијата. Двата основни коефициенти се: Средства од оперативни активности во однос на долгот (Funds from operations (FFO) to debt), и долгот во однос на профит пред камата, даноци, депрецијација и апрецијација (debt to EBITDA (earnings before interest, taxes, depreciation and amortization)). Се врши пресметка и на дополнителни коефициенти во функција на потврдување или прилагодување на оцената (види во: Corporate Methodology: Ratios and adjustments, Nov 19, 2013.). Оцените за финансиските коефициенти се определуваат со помош на референтни вредности определени од страна на рејтинг агенцијата.

Како нареден чекор се врши спој на оцените на деловниот и финансискиот ризик во една оцена, наречена "сидро" (прикажано во табела бр.3), која потоа се модифицира со оцена на дополнителни фактори (најголем дел квалитативни) како: ефект на диверзификација, структурата на капиталот, финансиска политика, ликвидност, менаџмент и управување.

Табела бр. 3 Комбинирање на ризикот на деловниот профил и финансискиот ризик за определување на "сидро"

Профил на финансискиот ризик						
Профил на деловниот ризик	1	2	3	4	5	6
1(одлична)	aaa/aa+	aa	a+/a	a-	bbb	bbb- /bb+
2(силна)	aa/aa-	a+/a	a-/bbb+	bbb	ab+	bb
3(задоволителна)	a/a-	bbb+	bbb/bbb-	bbb- /bb+	bb	b+
4(фер)	bbb/bbb-	bbb-	bb+	bb	bb-	b
5 (слаба)	bb+	bb+	bb	bb-	b+	b/b-
6(ранлива)	bb-	bb-	bb-/b+	b+	b	b-

Извор: Standard & Poor's 2013

Во примерот, оцената на профилот на деловниот ризик на компанијата е 2, доколку оценката за профилот на финансискиот ризик е 4, тогаш се добива "сидро" bbb. Во понатамошната постапка за добивање на конечна оцена се врши анализа на диверзификација/портфолио ефектот, структурата на капиталот, финансиската политика, ликвидноста, менаџментот и управувањето, што може да резултира во намалување или

зголемување на оцената, но не пониско од b-(види во: Criteria For Assigning "CCC+", "CCC", "CCC-", And "CC" Ratings, Oct 1, 2012).

Методологијата на рангирање на корпорациите на другата позната агенција за кредитен рејтинг Moody's опфаќа анализа и оценка на следниве во најголем дел квантитативни фактори (Moody's 2014):

1. Обем на работење;
2. Деловен профил;
3. Профитабилност и ефикасност;
4. Ливериџ и покриеност со готовински текови и
5. Финансиска политика

Освен овие генерални фактори за некои дејности постојат и специфични фактори како патенти и лиценци за фармацевтската дејност и пазарно учество за автомобилската индустрија.

Секој од наведените фактори учествува со посебен пондер во вкупната оценка, во зависност од дејноста на која припаѓа корпорацијата. На пример: пондерите за корпорациите од рударската индустрија се : обем на работење 20%; деловен профил 20%; профитабилност и ефикасност 15%; задолженост и покриеност со готовински текови 35%; финансиска политика 10% (Rating Methodology, Global mining industry, Moody's investor service, August 8, 2014). Пондерите за корпорациите од преработувачката индустрија се : обем на работење 20%; деловен профил 20%; профитабилност и ефикасност 20%; задолженост и покриеност со готовински текови 40%; финансиска политика 10% (Rating Methodology, Global Manufacturing companies, Moody's investor service, July 31, 2014).

Пондерите за секој од факторите го покажуваат релативното значење на факторот, односно на критериумот при определување на конечниот рејтинг. При анализа на пондерите на факторите за различните дејности кои Moody's ги користи во рејтинг методологијата се констатира значајно влијание на критериумот за финансиски ливериџ и покриеност на обврските со готовински текови во вкупната оценка како што е прикажано во табела бр.4.

Табела бр. 4 Учество на критериумот финансиски ливериџ и покриеност во вкупната оценка за поделни дејности според Moody's

дејност	Пондер во вкупната оценка на критериумот ливериџ и покриеност
Глобална рударска дејност	35%

Глобална преработувачка дејност	40%
Интегриран гас и нафтена дејност	25%
Глобална индустрија за поморски превоз	30%
Глобална хемиска дејност	30%
Глобална фармацевтска дејност	24%
Глобална градежна дејност	25%
Глобална софтверска дејност	30%
Глобална издавачка дејност	47,5%
Глобална прехранбена дејност	40%
Трајни добра	32%

Извор: Moody's

Позади овој критериум стојат подкритериуми добиени главно со пресметка на следниве коефициенти: 1.Профит пред камата, даноци, депрецијација и апрецијација/трошоци за камата; 2. Долгот/Профит пред камата, даноци, депрецијација и апрецијација; 3. Долг/Вкупен капитал; 4. (Готовински тек од оперативни активности-Дивиденда)/ Долг и други коефициенти.

Големото значењето на оваа група коефициенти и кај двете агенции, се состои во тоа што финансискиот ливериџ и покриеноста со готовински текови го покажуваат нивото на финансиски ризик, односно ризикот поврзан со финансирање на активностите на компанијата. Доколку корпорацијата се финансира преку задолжување, тогаш има обврска за враќање на долгот и каматата и со тоа го зголемува финансискиот притисок. Колку е поголемо учеството на долгот во изворите на средства, толку е повисока и можноста една компанија да се соочи со неможност за плаќање.

При пресметка на различните основни и дополнителни коефициенти, кредитните агенции ги користат официјалните финансиски извештаи на компаниите. Притоа, во зависност од временскиот хоризонт за анализа, рејтинзите се дефинирани како краткорочни, среднорочни и долгорочни, но по потреба агенциите вршат промена и на периодична основа или поради влијание на некој настан како спојувања или превземања и сл. Врз основ на сопствени податоци кредитните рејтинг агенции имаат развиено методологии за пресметка на веројатност за ненаплата и загуба поради ненаплата. Фактички, самите рејтинзи ја мерат веројатноста за ненаплата кај S&P и заедничкиот ефект на веројатноста за ненаплата и загуба поради ненаплата кај Moody's (види во Jorion P.2009, 453-455).

2. Интерни рејтинг системи

Екстерните рејтинг агенции нудат корисна проценка на кредитниот ризик за широката публика, од несофистицирани инвеститори до корпорации и банки. Сепак, банките работат со голем број различни позајмувачи кои не се оценуваат преку екстерни рејтинг агенции и нивните податоци за анализа можат да бидат недоволни и со слаб квалитет, што крајно би довело до проблемот на негативна селекција. Затоа, банките пристапуваат кон сопствено рангирање на клиентите и креираат сопствени системи за рангирање. Интерните рејтинг системи не се јавни и се прилагодени на потребите на секоја банка. Но, поради регулативата поврзана со капиталните барања постои силна тенденција насочена кон нивна хармонизација, односно банкарската индустрија во врска со оваа проблематика има потреба од заеднички референтни критериуми (Bessis, J. 2006 стр. 444).

Интерните рејтинг системи во контекст на Пристапот за Интерно Рангирање, основен и напреден (англ. Internal Rating Based Approach -IRB) на Базел II се потпираат на сопствени интерни проценки на компонентите на ризик при утврдување на капиталните барања. Компонентите на ризик вклучуваат мерење на веројатноста за ненаплата (англ. Probability of default - PD), загуба поради ненаплата (англ. Loss given default - LGD), изложеност при ненаплата (англ. Exposure at default - EAD) и ефективна достасаност (англ. effective maturity – M).

Ненаплата (англ. default) се смета дека настанува кога за одреден должник се случени двата или еден од следниве настани (BCBS, 2006a, paragraph 452-454):

- Банката смета дека има мала веројатност должникот да ги измири обврските во целост, без прибегнување кон активирање на обезбедувањето и/или
- Должникот доцни при измирување на обврските над 90 дена.

Веројатноста за ненаплата (ВН) е повеќегодишен просек на годишни стапки на ненаплата за должниците во рамките на рангот (BCBS, 2006a, paragraph 447, 461-467). Во најопшта смисла, ВН е предвидување напред на веројатноста дека одреден должник нема да плати во рамките на фиксен временски период, најчесто една година (BCBS, 2005, стр 12.).

Загуба поради ненаплата (ЗПН) се дефинира како процент од изложеноста на ризик која не се очекува да се наплати во случај клиентот да добиен статус на ненаплата. ЗПН се пресметува за трансакцијата односно, производот и претставува повеќегодишен просек кој во идеални услови опфаќа еден економски циклус и се однесува на економската

загуба (се земаат во предвид сите материјални директни и индиректни трошоци поврзани со наплатата на изложеноста) (BCBS, 2006a, paragraph 460, 468-473) (За начините на пресметка на ЗПН повеќе во BCBS, 2005, стр 60-93).

Изложеноста при ненаплата (англ. Exposure at default-EAD) за билансна или вонбилансна ставка се дефинира како очекувана бруто изложеност за производот (трансакцијата) во времето на ненаплата на клиентот (BCBS, 2006a, paragraph 474-477).

Ефективната рачност на изложеноста на кредитен ризик се мери и се третира на повеќе начини (BCBS, 2006a, paragraph 318-325), но во основа се сведува на максимум преостанатото време (во години) кое на должникот му е дозволено за потполно измирување на долгот (главница, камата и провизии) според условите во договорот за кредит. Вака дефинираната достасаност секако кореспондира со номиналната достасаност на инструментот.

Во регулативата на НБРМ, ненаплата, односно нефункционалност се смета секој поединечен договор за кредитната изложеност по која било основа (главница, камата, други некаमतни приходи) не е наплатен подолго од 90 дена сметано од денот на достасувањето (НБРМ 2013, точка 2.4).

Компонентите на ризик ВН и ЗПН во регулативата на НБМ се среќаваат во Одлуката за управување со кредитен ризик од 2013 година каде за прв пат се дефинирани и се однесуваат на проблематиката за детерминирање на исправка на вредност на групна основа на портфолио на мали кредити. "Стапка на очекувана загуба (англ. expected loss) за одредено портфолио на кредити претставува производ на веројатноста за ненаплата и стапката на загуба заради ненаплата на изложеностите од портфолиото на кредити.

Веројатност за ненаплата (англ. probability of default) на изложености од портфолиото на кредити ја претставува веројатноста дека изложености од портфолиото на кредити ќе добијат нефункционален статус во период од дванаесет месеци и се утврдува како повеќегодишен просек на годишни стапки на ненаплата. Годишните стапки на ненаплата се добиваат како однос помеѓу бројот на изложености коишто во периодот од дванаесет месеци добиле нефункционален статус и бројот на сите изложености во тоа портфолио на почетокот на тој период.

Стапката на загуба заради ненаплата (англ. loss given default) ја претставува просечната загуба којашто ја остварила банката за

нефункционални и отпишани побарувања со слични карактеристики како портфолиото на кое се однесува стапката на загуба заради ненаплата, во период од најмногу три години. Како загуба се смета ненаплатениот дел од нефункционалните побарувања и од отпишаните побарувања. "

Пресметката на наведените компоненти е многу значајна заради добивање на износот на очекувана загуба (O3).

Очекувана загуба (O3)=Веројатност за ненаплата (ВН)* Загуба поради ненаплата (ЗПН)

ВН се добива преку оценка на клиентот на рејтинг скалата (на пример: од 1 до 6), а ЗПН се пресметува за конкретна трансакција.

Посериозна употреба на интерните рејтинзи на корпорациите во банките во Р.Македонија почнува од 2009 година. Имено, регулативата поставена од страна на НБРМ во 2008 претставуваше пресврт во банкарскиот систем на Р.Македонија од аспект на начинот на дефинирање на категоријата на ризик на пласманите, потребните елементи за оценка на кредитоспособноста на клиентот и проценката на можноста за враќање на пласманите преку издвојување на исправка на вредност за билансните ставки и посебната резерва за вонбилансните ставки како сметководствени категории (Srebrenova, Trendova M.2014).

2.1.Карактеристики на интерните рејтинг системи

Во документот International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards (BCBS 2006a) кој се однесува на пресметка на минималните капитални барања, во контекст на IRB пристапот (основниот и напредниот) се дадени насоки за стандардите, структурата и критериуми што треба да се имаат во предвид при дизајнирање на интерен рејтинг систем во банките. Според овој документ терминот рејтинг систем се состои од сите методи, процеси, контроли и податоци и информативно технолошки системи кои ја подржуваат проценката на кредитниот ризик, улогата на интерните рејтинзи и квантификацијата на проценките за веројатност од ненаплата и загуба при ненаплата (BCBS, 2006a, paragraph 394-432).

Системот за рангирање мора да ги земе во предвид ризичните димензии и на должникот и на трансакцијата (производот). Првата димензија мора да биде насочена кон ризикот од неисполнување на обврските на должникот. Рејтинг категоријата на должникот претставува категоријата на рејтинг скалата за која се пресметуваат проценки на ВН, а на која должниците се распоредуваат врз основ на јасно дефинирани

рејтинг критериуми. Рејтинг категоријата на трансакцијата претставува категоријата на рејтинг скалата за која се пресметуваат проценки на ЗПН, а на која трансакциите се распоредуваат врз основ на јасно дефинирани рејтинг критериуми.

Рејтинг скалата за должникот треба да има најмалку седум категории за должници кои не се во статус на неисполнување на обврските и една категорија за должници со статус на неисполнување на обврски. Рангот е дефиниран како проценка на ризикот на должникот врз основ на специфичен и јасен сет на критериуми, од кој понатаму се определува ВН. Банките го определуваат и документираат односот помеѓу поединечни рејтинг категории на должникот кои го означуваат нивото на ризикот од ненаплаќање и критериумите кои се користат за разликување на нивото на веројатноста за ненаплаќање. Понатаму, користат + или – модификатори или алфабетски и други нумерички знаци за посуптилно допрецизирање на ризикот и вршат посебна квантификација на ВН за овие модифицирани рангови (BCBS, 2006a, paragraph 403-408).

Рејтинг скалата за производи нема определен минимален број на рангови, но сепак банката треба да формира доволен број на рангови за ЗПН со цел да се избегне групирање, односно концентрирање на широк опсег на ЗПН во еден ранг. Критериумите за дефинирање на рангови за производи се базираат на емпириски искуства.

2.2. Критериуми за интерно рангирање на клиентот

Екстерните и интерните рејтинзи се оцени кои го рангираат ризикот на ординарна скала, но интерните го изолираат ризикот на должникот од ризикот на инструментот (трансакцијата/производот за кој се оценува ЗПН). Критериумите за интерно и екстерно рангирање на должникот (поврзани со оценка на ВН) се состојат од проценка на квалитативни и квантитативни индикатори.

Квалитативни критериуми според академската литература и емпиријата се истите кои се имаат во предвид при екстерното рангирање од страна на кредитните агенции. Главно се сведуваат на оценка на менаџментот, дејноста и конкурентската позиција на должникот. Најважните фактори за здравјето на компанијата се дејноста, олигополистичка или со неколку конкуренти, уделот на пазарот, квалитетот на производите, бариери за влез. Останатите критериуми се однесуваат на менаџментот и неговите постигнувања, деловниот ризик-измерен преку нивото на продажби или нивото на фиксни трошоци во

однос на варијабилните (Bessis J., 447). Според (Crouhy, M.; Galai, D.; Mark, R. 2006 249-252), влијанието на менаџментот како квалитативен фактор се оценува според навременоста и квалитетот на финансиските извештаи, исполнувањето на финансиските проекции, но и според менаџерските вештини да одговорат на обемот на активноста, природот кон ризиците, брзината на донесување одлуки и др. Во рамките на дејноста можат да се оценуваат поодделно повеќе подкритериуми како: конкурентност, трговско окружување, законска рамка, реструктурирања, технолошки промени, финансиски перформанси, долгорочна побарувачка и чувствителност на макроекономскиот амбиент.

Во ONB и FMA (2004), критериумите за рангирање на сегментот корпоративни клиенти се поделени во зависност од тоа во кој од следните подсегменти припаѓа клиентот: Капитално пазарно ориентирани / меѓународни компании; Други компании кои подготвуваат биланси; Деловни и независни компании (кои не подготвуваат биланси); Мали бизниси; Новоосновани компании (Start-ups) и Непрофитни организации. Првите четири подсегменти се однесуваат на фирми кои излегле на пазарот, се разликуваат според големината и според достапноста на податоците. Во случај на новооснованите клиенти, достапноста на податоци ќе зависи од фазата на развој на фирмата, додека за непрофитните организации се има во предвид нивниот непрофитен карактер. Квалитативните податоци најмногу се ориентирани на севкупниот менаџмент (но и на професионалните карактеристики на сопствениците, како и на дејноста на која припаѓаат компаниите.

Квантитативните критериуми потекнуваат од финансиските извештаи на корпорациите и се однесуваат на коефициентите добиени од билансот на состојба и билансот на успех. Коефициентите вообичаено се користат за предвидување на ненаплатата и се значајни детерминанти за проценка на кредитната способност и кредитниот квалитет. Коефициентите на ликвидност, добивка / вкупна актива и продажби/вкупна актива според истражувањата имаат позитивна корелација со кредитните рејтинзи, додека коефициентот на задолженост негативна. (повеќе во: Matthies B.A, 2013). Коефициентите изведени од финансиските извештаи можат да послужат во моделите за предвидување на банкротство на компаниите. На пример, користејќи ги финансиските податоци на Чешките компании е конструиран скоринг модел за предвидување на банкротството и ризикот на корпоративниот сектор во период од една година. Коефициентите за задолженост, покриеност на камата, бруто профитна маржа, обрт на залихи, обрт на готовина и поврат на капитал имаат значење за предвидување на банкротство (Jakubic, P.; Terply, P., 2011). Во табелата бр.5 се сумирани најважните финансиски

коэффициенти поделени во четири пошироки категории (активност, ликвидност, солвентност и профитабилност).

Табела бр. 5 Најзначајни финансиски индикатори за квантитативна оценка на компаниите

Категорија на финансиски индикатор	коэффициент		Опис
активност	Обрт на побарувањата од купувачите	Приходи од продажба/ Просечни побарувања од купувачи	Коефициентите на активност се мерка за тоа колку ефикасно една компанија ги извршува секојдневните активности, како на пример наплата на побарувањата од купувачите и измирување на обврските кон добавувачите
	Обрт на обврските кон добавувачите	Цена на чинење/ Просечни обврски кон добавувачите	
	Обрт на залихи	Цена на чинење/ Просечно ниво на залихи	
	Обрт на работниот капитал	Приходи од продажба/ Просечен обртен капитал	
	Обрт на фиксна актива	Приходи од продажба/ Просечен износ на фиксни средства	
	Обрт на вкупна актива	Приходи од продажба/ Просечна вкупна актива	
Ликвидност	Тековна ликвидност	Тековни средства/Тековни обврски	Коефициентите на ликвидност се мерка за способноста на компанијата да одговори на
	Брза ликвидност	Готовина +Побарувања од купувачи/Тековни обврски	

	Циклус на конверзија во готовина	Денови на врзување во залихи + денови на врзување во обврски – Денови на врзување на побарувањата	краткорочните обврски
Солвентност (ливериц и покриеност)	Вкупен долг	Вкупен долг/Вкупна актива	Коефициентите на солвентност се мерка за способноста на компанијата да одговори на долгорочните обврски. Дел од овие коефициенти се познати како мерка за финансискиот ливериц
	Долг во однос на капиталот	Вкупен долг/Вкупен долг +вкупен капитал	
	Финансиски ливериц	Просечна вкупна актива/Просено вкупни сопствени средства	
	Покриеност на камата	Профит пред камата и даноци/Трошоци за камата	
	Покриеност со слободен готовински тек од оперативни активности	Готовински тек од оперативни активности – капитални трошоци/вкупен долг	
Профитабилност	Бруто профитна маржа	Бруто профит/Приход од продажба	Коефициентите на профитабилност се мерка за способноста на компанијата да генерира профит од изворите на средства
	Оперативна профитна маржа	Оперативен профит/Приход од продажба	
	Нето профитна маржа	Нето профит/Приход од продажба	
	Поврат на актива	Нето профит/Просечна вкупна актива	
	Поврат на капитал	Нето профит/Просечна вкупен капитал	

Извор: Коефициентите се избор на авторот

2.3. Поврзаност на интерните системи со веројатноста за ненаплата

Најголемиот број од клиентите во банките се нерангирани, такашто стандардизираниот пристап не нуди доволна сензитивност на ризикот. При преминот на банките кон пристапот за интерно рангирање, интерните рејтинзи стануваат основа за пресметка на веројатностите за ненаплата. Според него, банката мора најпрво да ги распредели должниците во ризични кошници. Сите должници распоредени во кошницата треба да го делат истиот кредитен квалитет проценет преку интерниот рејтинг систем на Банката. За секоја кошница се пресметува ВН изразена во проценти (повеќе за поврзаноста на рејтинзите и ВН во: BCBS, 2005, стр 28 – 59). При пресметка на просечна стапка на ВН банките можат да ги користат следните три техники (BCBS, 2006a, paragraph 461-463): интерно искуство за ненаплата, мапирање со податоци од екстерните рејтинзи и статистички модели за ненаплата .

Наједноставната техника за пресметка на веројатноста на ненаплата се состои од мапирање на интерните рејтинзи со екстерните рејтинзи и користење на поврзаноста помеѓу екстерните рејтинзи и ВН при добивање на врската која недостасува помеѓу интерните рејтинзи и ВН како во примерот на Nordea Group во табела бр.6 и табела бр.7.

Табела бр. 6 Индикативно мапирање меѓу интерните рејтинзи и S&P рејтинг скалата кај Nordea Group

Рејтинг	S&P
6+, 6, 6-	од AAA до AA
5+, 5, 5-	од A+ до A
4+, 4, 4-	од BBB до BBB-
3+, 3, 3-	од BB+ до BB-
2+, 2, 2-, 1+	од B+ до B-
1, 1-	CCC
0+, 0, 0-	D

Извор: Nordea Group 2012

Табела бр. 7 Поврзување на рејтингот со ВН кај Nordea Group

Рејтинг	ВН скала (во проценти)
6+,6	0,03
6-	0,05

5+	0,07
5	0,10
5-	0,16
4+	0,24
4-	0,35
3+	0,81
3	1,19
3-	2,06
2+	4,35
2	6,32
2-	9,86
1+	14,79
1	20,71
1-	26,93

Извор: Nordea Group 2012

Главната претпоставка на оваа техника е правилното мапирање на интерните со екстерните рејтинзи и правилно доделување на веројатности за ненаплата од страна на рејтинг агенциите.

Друг начин за пресметка на веројатност на ненаплата е можноста банките да користат податоци од сопственото искуство за ненаплаќање на клиентите. Притоа, анализите мора да докажат дека проценките на веројатностите кои се изведени од искуството се реална рефлексија на тековниот рејтинг систем.

Третата техника опфаќа користење на едноставен просек од проценките на веројатноста за ненаплата на должниците во рамките на определен ранг, каде што проценките се извлечени од статистички модели за предвидување (BCBS, 2006a, paragraph 417).

Како што беше опишано во претходниот текст, најчесто банките доделуваат два вида интерни рејтинзи, рејтинг на должникот кој се поврзува со веројатноста за ненаплата на должникот и рејтинг на секој одделен производ (транзакција), кој го идентификува ризикот од загуба од изложеноста во случај на ненаплата на должникот. Двата вида рејтинзи служат за пресметка на очекуваната загуба од пласираните средства.

Имено, пресметката на веројатноста за ненаплата на клиентот добиена од некој од наведените три начини се комбинира со стапката на загуба при ненаплата за трансакцијата/производот со цел пресметка на очекувана загуба за банката.

Очекуваната загуба е производ од веројатноста за ненаплата на должникот и загубата поради неплаќање на видот на изложеност. На пример, очекуваната загуба од одреден кредит е производ од изложеноста на кредитот (100.000. МКД), веројатноста за ненаплата на клиентот – должникот (2%) и стапката на загуба поради ненаплата (30%) за конкретниот кредит. Очекуваната загуба од пласираниот кредит за банката е $100.000 \text{ МКД} \cdot 2\% \cdot 30\% = 600 \text{ МКД}$.

3. Регулаторниот аспект на рејтинзите и користење на рејтинзите во управување со ризикот од страна на Народната банка на Р.Македонија

Уште од раните триесети години регулаторите на осигурителните компании се потпилале на рејтинзите како помош при одредување на капиталот кој треба да биде ставен како резерва за државните хартии од вредност. Во 1951 година, National Association of Insurance Commissioners (NAIC) воведува систем на интерни категории на квалитет, според кои класификацијата за врвен квалитет би одговарала на БББ рејтинзите или подобро, со што ефективно дефиницијата "инвестициски квалитет" кај банките и осигурителните компании станува еднообразна. Најчесто како праг за исклучување на квалитетот регулаторите го користеле БББ рејтингот, но со текот на времето и потребите го прошириле и на подобрите рејтинзи (повеќе во: Teslic LJ., 2001, стр.27-36).

Во САД во 1975 година, Securities and Exchange Commission (SEC) дозволува користење на рејтинзите од Nationally Recognized Statistical Organizations (NRSRO) за одредени регулаторни барања. Главната цел е дефинирање на "сигурни хартии од вредност" – хартии со доволно високи рејтинзи во кои може да биде инвестиран капиталот на банките. Критериумите за подобни рејтинзи во рамките на Базел II, главно се базираат на критериумите кои ги воспоставил SEC (Gestel T.V.; Baesens V.-2009, стр.157).

Банкарската регулатива резултира во широка употреба на екстерните рејтинзи при пресметка на капиталните барања согласно Базел II. Во документот експлицитно се дефинираат критериумите што една кредитна агенција треба да ги исполнува со цел примена на нејзините рејтинзи за пресметка на ризично пондерираната актива според стандардизираниот пристап.

Со IRB пристапот (основниот и напредниот) на Базел II јасно дефинирано се промовира употребата на интерните рејтинзи за управување со ризикот и пресметка на капиталните барања. Преку

интерниот ранг на должникот се определува неговата веројатност за ненаплаќање која понатаму се комбинира со загубата при ненаплата на одредениот производ и се пресметува очекуваната загуба.

Употребата на екстерните рејтнзи за регулаторни цели при управување со кредитниот ризик во банките од страна на Народната банка на Р.Македонија се појавува во Одлуката за класификација на активните билансни и вонбилансни ставки на банките и штедилниците според степенот на нивната ризичност од 2002 (НБРМ 2002, точка 14) , каде првокласна банка се смета онаа банка која согласно кредитниот рејтинг систем на една од следните агенции: Moody's, S&P, Fitch IBCA и Thompson Bank Watch е оценета најмалку со БББ(согласно рејтингот на S&P, Fitch IBCA и Thompson Bank Watch) или со Баа3 (согласно рејтингот на Moody's).

Потоа според Одлуката за управување со кредитен ризик од 2008(Сл.весник на Р.М. бр 17/2008, точка 18 и 20) рејтинзите се појавуваат за целите на признавање на обезбедувањето во пресметка на сегашна вредност на побарувањето и за дефинирање на првокласна банка. При утврдување на сегашна вредност на очекувани идни парични текови, банката ја зема во предвид вредноста на обезбедувањето, доколку претставува безусловна неотповиклива гаранција од небанкарска финансиска и нефинансиска институција оценета најмалку со А- (согласно со рејтингот на S&P), со А3 (согласно со рејтингот на Moody's) или со соодветен рејтинг од друга реномирана меѓународна институција за кредитен рејтинг.

Како првокласна банка се смета секоја банка која е оценета најмалку со А- (согласно рејтингот на S&P), со А3 (согласно рејтингот на Moody's) или со соодветен рејтинг од друга реномирана меѓународна институција за кредитен рејтинг.

Во Одлуката за лимити на изложеност од 2011 година (Сл. Весник на Р.М. 91/2011, точка 18), при утврдување и следење на лимитите на изложеност, банката може да ги исклучи позициите кои претставуваат изложеност кон земји со кредитен рејтинг од најмалку БББ-(согласно со рејтингот на S&P) и Баа3(согласно рејтингот на Moody's).

Значајна е регулаторната употребата на рејтинзите при утврдување на исправка на вредност, односно посебна резерва на побарувањата на банката. Имено, со промена на Одлуката за управување со кредитен ризик во 2012 (Сл.весник на Р.М. бр 127/2012, точка 12), се дефинира класификација на побарувањата во ризична категорија В или Г, согласно на рејтингот на клиентот или државата.

На пример: изложеноста се класифицира во ризична категорија Г, доколку 1) клиентот (вклучувајќи ги и владите и централните банки) е со кредитен рејтинг еднаков или понизок од ЦЦЦ+ (согласно рејтингот на S&P или Fitch) или Цaa1 (согласно рејтингот на Moody's); 2) - клиентот е со кредитен рејтинг повисок од рејтингот од точка 1, но е со седиште во земја чијшто кредитен рејтинг е еднаков или понизок од ЦЦЦ+ (согласно рејтингот на S&P или „Фич“) или Цaa1 (согласно со рејтингот на Moody's), или 3) клиентот нема кредитен рејтинг, но е со седиште во земја чијшто кредитен рејтинг е еднаков или понизок од Б- (согласно рејтингот на S&P или Fitch) или Б3 (согласно рејтингот на Moody's) или е со седиште во земја за која не е утврден кредитен рејтинг.

Примената на екстерните рејтинзи за пресметка на капиталните барања е децидно дефинирана во Одлуката за методологијата за утврдување на адекватноста на капиталот (Сл. весник на Р.М. 47/2012). Под призната надворешна институција за кредитен рејтинг се подразбираат институциите Fitch, Moody's и S&P. Утврдувањето на пондерите за ризичност за изложеностите се врши врз основ на степенот на кредитен квалитет кој зависи од рејтингот доделен од признатата агенција. Со оваа Одлука, НБРМ ги исполнува барањата според првиот столб на Базел II.

Системите за интерно рангирање кои ги имаат развиено банките во Р.Македонија, служат за целите на утврдување на исправка на вредност, односно посебна резерва на активните билансни и вонбилансни позиции. За целите на капиталните барања се користат екстерните рејтинзи, IRB пристапот според Базел II, не е опција во македонската регулатива.

Заклучок

Рејтинг системот е еден од начините за решавање на проблемот на "информативна асиметрија" меѓу должникот и банките. Влијанието и значењето на рејтинзите е зголемено со воведување на меѓународната рамка за капитални барања преку т.н. Базел II документот.

Преку анализа на критериумите за рангирање на клиентите (нефинансиски правни лица) од страна на агенциите S&P и Moody's, литературата за интерно рангирање, како и емпириското искуство, се заклучува дека методологијата за рангирање на рејтинг агенциите и банките се сложени и генерално базираат на исти типови квалитативни и квантитативни податоци. Квалитативните се насочуваат кон оценка на менаџментот, дејноста и пазарот, а квантитативните потекнуваат од

финансиските извештаи на компаниите. Високо значење од финансиските показатели имаат финансискиот ливериџ и готовинските текови.

Вистинската смисла на рејтингот одреден бројчано (на пример на скала од 1 до 9) е во неговото поврзување со веројатноста за ненаплата од клиентот (од 0% до 100%). Целта е пресметка на очекувана загуба за банката доколку настане состојба на несолвентност на клиентот. Оваа веројатност менаџментот на банката ја вградува како ранопредупредувачки индикатор за идентификување на потенцијално лоши пласмани.

Самиот начин на пресметка на веројатноста за ненаплата и очекуваната загуба овозможува формирање на база на податоци и развивање на алатки кои на менаџментот на банките му служат во секојдневното управување со ризиците и донесување на стратемиски одлуки. Во тој контекст е и препораката за банките во Р.Македонија за развивање на техники за поврзување на интерните рангови со веројатноста за ненаплата на клиентите. НБРМ регулаторно и законски ја наметнува употребата на екстерните рејтинзи, но преку последните документи го охрабрува и развојот на методи за пресметка на веројатноста за ненаплата, загуба поради ненаплата и очекуваната загуба.

Библиографија

- Akerlof, A.G. (1970). The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. The Quarterly Journal of Economics, The MIT Press, Vol 84. Issue 3.:488-500. Available at: <http://links.jstor.org/sici?sici=0033-5533%28197008%2984%3A3%3C488%3ATMF%22QU%3E2.0.CO%3B2-6>.
- Bessis, J. 2006. Risk Management in Banking, John Wiley & Sons (England):444.
- Basel Committee on Banking Supervision, A revised document. June 2006a. Basel II: International convergence of capital measurement and capital standards (Basel:Bank for International Settlements): Available at: <http://www.bis.org/publ/bcbs128.pdf>.
- Basel Committee on Banking Supervision. 2005. Studies on the Validation of Internal Rating Systems, Working Paper No. 14, (Basel:Bank for

- International Settlements): 12, 28-59,60-93. Available at:
http://www.bis.org/publ/bcbs_wp14.pdf.
- Basel Committee on Banking Supervision. 2006b. Sound credit risk assessment and valuation for loans (Basel:Bank for International Settlements):5-6. Available at www.bis.org/publ/bcbs126.pdf.
- Capital and Risk Management Report (Pillar 3) Report. 2012. Nordea Group: 25. Available at:
http://www.nordea.com/sitemod/upload/root/www.nordea.com%20-%20uk/Investorrelations/reports/risk/group/Nordea_Group_Capital_Risk_Management_Report_2012.pdf.
- Colquitt J. 2007. Credit Risk Management, How to Avoid Lending Disasters and Maximize Earnings, Third Edition, McGraw-Hill.
- Crouhy, M.; Galai, D.; Mark, R. (2006). The Essential of Risk Management. McGraw-hill: 232, 249-252.
- Gestel T.V.; Baesens B. 2009. Credit Risk Management, Basic concepts: financial risk components, rating analysis, models, economic and regulatory capital. Oxford University Press: 157
<https://www.moodys.com/researchandratings/methodology/003006001/ratingmethodologies/methodology/003006001/4294966628/4294966848/-1/0/-/0/-/en/global/rr>.
- Jakubik, P. and Teply, P. (2011). The JT Index as an indicator of financial stability of emerging markets. Economic Papers 2, University of Economics, Prague. Available at: <http://www.vse.cz/pep/394>.
- Jorion P. 2009. Financial Risk Manager, Handbook, fifth edition. GARP. John Wiley & Sons, Inc.: 453-455.
- Matthies, B.A. (2013). Empirical Research on Corporate Credit Ratings: A literature Review. SFB 649 Economic Risk Humbolt-Universitat zu Berlin: 9-16. Available at: <http://sfb649.wiwi.hu-berlin.de/papers/pdf/SFB649DP2013-003.pdf>.
- Oesterreichische Nationalbank (OeNB) in cooperation with the Financial Market Authority (FMA). 2004. Rating models and validation, Guidelines on credit risk management. Available at: www.oenb.at/en/img/rating_models_tcm16-22933.pdf.
- REGULATION (EC) No 1060/2009 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 16 September 2009 on credit rating agencies Official Journal of the European Union L 302/1 Article, 3 (1)

- (a) and Article, 3 (1) (h). Available at:
http://www.esma.europa.eu/system/files/L_302_1.pdf.
- Spence, M. (1973). Job Market Signaling. The Quarterly Journal of Economics, The MIT Press, Vol 87. Issue3.:355-375. Available at:
<https://www2.bc.edu/~chemmanu/phdfincorp/MF891%20papers/Spence%201973.pdf>.
- Srebrenova, Trendova M, 2014, Proceedings of the 2-nd International OFEL Conference on Governance, Management and Entrepreneurship, Inside and Outside of Managerial Mind 4th 5th April 2014, Dubrovnik, Croatia, p.200-2015.
- Standard and Poor's Corporate rating criteria: Corporate Methodology, Nov.2013. Available at:
<http://www.standardandpoors.com/prot/ratings/articles/en/us/?articleType=HTML&assetID=1245374251879>.
- Standard and Poor's Criteria/Corporates/General: Corporate Methodology: Ratios and adjustments, Nov 2013 Available at:
<http://www.standardandpoors.com/prot/ratings/articles/en/us/?articleType=HTML&assetID=1245374250078>.
- Standard and Poor's General Criteria: Criteria For Assigning "CCC+", "CCC", "CCC-", And "CC" Ratings, Oct 2012. Available at:
<http://www.standardandpoors.com/prot/ratings/articles/en/us/?articleType=HTML&assetID=1245373803342>.
- Stiglitz.J.E. and Weiss A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. The American Economic Review, American Economic Association Vol 71. Issue 3.:393-410. Available at:
<http://socsocsci2.ucsd.edu/~aronatas/project/academic/Stiglitz%20credit.pdf>.
- Teslic LJ.2001. Kreditni Rejting, Jedna hrestomatija. Intercom, Novi Sad:27-36.
- Народна Банка на Република Македонија (НБРМ). 2002. Одлука за класификација на активните билансни и онбилансни ставки на банките и штедилниците според степенот на нивната ризичност (Сл.весник на Р.М. 21/2002).
- Народна Банка на Република Македонија (НБРМ). 2008. Одлука за управување со кредитен ризик (Сл.весник на Р.М. 17/2008).
- Народна Банка на Република Македонија (НБРМ). 2008. Одлука за управување со кредитен ризик (Сл.весник на Р.М. 50/2013).

Народна Банка на Република Македонија (НБРМ). 2011. Одлука за измена на Одлуката на лимити за изложеност (Сл.весник на Р.М. 91/2011).

Народна Банка на Република Македонија (НБРМ). 2012. Одлука за измена на Одлуката на лимити за изложеност (Сл.весник на Р.М. 127/2012).

Народна Банка на Република Македонија (НБРМ). 2012. Одлуката за методологијата за утврдување на адекватноста на капиталот (Сл. весник на Р.М. 47/2012).

FINANCE SYSTEM LOCAL GOVERNMENTS

**PhD Marijana Ljubić, Assistant professor, Megatrend University
Belgrade, Serbia, e-mail: mljubic@megatrend.edu.rs**

**PhD Stevica Dedanski, Assistant professor, Megatrend University
Belgrade, Serbia, e-mail: sdedjanki@megatrend.edu.rs**

**PhD Milica Gavrilović, Assistant professor, Megatrend University
Belgrade, Serbia, e-mail: mgavrilovic@megatrend.edu.rs**

Abstract

The system of local government is regulated by the Constitution of the Republic and the Law on Local Self-Government, and a number of other laws. The Constitution prescribes the basis of local government system and provides types of local governments. The Law on Local Self-government is the main legal text on local government and specifically on regulating business, organization and financing of local government. Responsibilities of all levels of government are financed from taxes and other revenues established by law, and the funds for the same purpose can provide through borrowing (debt). Each of the levels belonging to certain types of taxes and other public revenues as their own revenues, in addition to such assets, operations of local governments are financed from the budget of the Republic of Serbia, the execution control of the State Audit Institution. The funding system original and delegated responsibility of local governments is designed as a mixed model and includes three types of income: the source of public resources, the shared public revenues and transfer funds from the state budget. An author of the paper studies the system of local government, on the basis of current experiences and makes recommendations for their improvement.

Keywords: *financial systems, local government, budget, sources of funding.*

Introduction

Local government is organized differently in different European countries. It is believed that the system of local government must meet at least the following four requirements : that there is established range of activities carried out by the local government as its own affairs without interference by public authority; that local authorities are elected in free elections and to respond to their constituents ; that local governments enjoy legal protection and have the status of legal person, as well as to enjoy some financial autonomy, which includes the right to their own income .

The system of local government in the Republic of Serbia is regulated by the Constitution of the Republic of Serbia and the Law on Local Self-Government, and a number of other laws. The Constitution prescribes the basis of local government system and provides types of local governments. The Law on Local Self-government is the main legal text on local government and specifically on regulating business, organization and financing of local government.

Revenues of local governments are closely regulated by the Public Revenues and Expenditures of the Republic of Serbia is the only tax law for the imposition of public revenue. The Law on Local Self-Government shall specify their concrete forms and especially them, to share the source, seconded and income from transfers from the state budget, defined as sources of funding source and assigned public tasks performed at this level. Implementation of these laws follows the enactment of a special law regulating the distribution of transfer of funds from the state budget and the participation of municipalities in Income Tax (Law on the Budget System) . The purpose of this law is that for one budget year to local governments determine the amount of resources that will receive the name transfers from the state budget, which is where the " offset " their " turn off " the division of revenues from the realization of value added tax to the central level of government, and to determine the rate of participation in the profits realized by its territory. This law is an important instrument through which establishes horizontal, and vertical financial equalization between the central and local governments.

One of the most important laws to ensure the autonomy of local governments is the Law on Local self- government.

1. The main experiences and problems the local government budget

1.1. Sources of Funding

Assets of local governments provided from source and shared revenues, transfers, income from borrowing and other income and benefits provided by the law. The local government belong to the source revenues in its territory, as follows:

1. tax to property other than the property transfer tax law and tax, inheritance and gift

2. local administrative fees,

3. local utility Tax, (can be introduced in highlighting the company premises, displaying and printing company outside of office space in buildings and areas owned by the local government, keeping road motor vehicles and trailers, except for agricultural vehicles and machinery, pets and exotic animals, the use of public space or in front of the premises, the use of billboards, the use of space for parking of passenger vehicles and trailers on groomed and marked places, occupation of public areas of construction material)

4. tourist fee

5. tax land use,

6. tax land development,

7. tax for the protection and improvement of the environment,

8. revenues of concession fees for the provision of utility services and other revenues from the concessionary Affairs

9. cash sentence imposed in misdemeanor proceedings for offenses prescribed by the council of local governments, and confiscated in the process,

10. revenues from renting or the use of state property used local governments and indirect beneficiaries of its budget,

11. revenues from the sale of movable property used by local governments and indirect beneficiaries of its budget,

12. revenues interest in funding the local government budget,

13. revenues on a grant to the local authority,

14. revenues based on voluntary ,

15. other income determined by law.

Rate revenues , as well as the method and criteria for determining the amount of local taxes and fees determined by the assembly of the local self-government in its decision in accordance with law.

The local government on the state level includes:

- shared revenues ,
- transfers .

The local government belong to the following taxes generated on its territory - the revenues from shared taxes :

1. income tax (and the income of agriculture and forestry, self-employment , real estate, leasing of movable property, personal insurance , 80 % of the income tax payable under the employee's residence , other income in accordance with the law)

2. tax on inheritance and gift

3. tax the transfer.

Republic gives the local government revenue from fees collected in the territory of the local government , in accordance with the law , as follows:

1. year fee for motor vehicles, tractors and trailers,

2. Fees environmental pollution ,

3. tax for use of mineral resources ,

4. tax of material extracted from rivers ,

5. tax forest use ,

6. tax water use

7. tax for change of use of agricultural land ,

8. tax to use natural healing factor ,

9 .tourists fees ,

10. other fees in accordance with the law.

Special funds for municipalities to expect from privatization. The Law on Privatization was adopted on 29 June 2001th provides in Art. 61 to 5% of the cash proceeds of the sale of capital allocated to the financing of municipal infrastructure to the location of the Company .

According to the Law on the Budget System , local governments can not borrow except in the area of capital investment. Short-term budget deficits can be financed only by borrowing from the Republic of Serbia . A loan from the state budget , however , must be returned by 30 November of the same year , and the amount of debt does not exceed 20 % of total revenues of the local government in the previous year. Will means that municipalities will collect on the basis of these powers will be sufficient for independent work , it remains to be seen in the future, but a significant improvement was made by the sum over the total volume of funds collected from taxes on goods and services are now distributed differently .

2. Results of local government finance in the municipality of X

Local public revenues represent revenues from local authorities which, according to pre-determined rules, finance their activities. Local governments must have access to the volume that will be sufficient to finance the performance of, any of its functions. In this regard, it is important to balance the relationship between the expenditure side, which stems from the Constitution and the law established authority, and based on this derivative, public affairs, and the revenue side of the balance their budgets. Natural and quite justifiable that the local government has a property that can establish institutions and public companies and they “draw “a financial strength. The existence of certain types of property, in the sense that it can serve as a form of guarantee, provides a basis or opportunity for the use of public borrowing, as a type of income that you , too, can be used as a source of financing . Using the original income strengthens the financial strength of the local authorities.

If you look at the Public Revenue of regular periods in which they occur, then they can be related to the need to meet public expenditure and the need to also irregular , emergency local authority shall , or shall provide coverage for expenses resulting from a sudden , and this cover provides exceptional income . Extra income can be achieved by increasing the rates of

existing or introduction of new forms of fiscal and public debt , sale of assets or other irregular manner providing the missing funds. Regular income , in contrast to the irregular , constant in nature. Of them cover regular and ongoing needs and local expenditure .

The comparative analysis of the income shown in Table 1 notice a slight increase in the 2014th compared to 2013. 7.83 % a year . A slight increase was primarily due to increases in taxes on income and profits. This indicates that during the 2014th The population and economy were exposed to a slightly higher fiscal burden of local government than in the transitional period. Please note that the transfers were approximate percentage in both years .

Total revenues of the municipality X in 2005 amounted to 112 971 060 dinars , while the total budget revenues in 2006 amounted to 121 814 707 . This implies index is 107.83 and the budget in 2014 is 7.83 % higher than in 2013 .

Table no. 1. Budget revenues of the municipality X 2013th and 2014th year

FIRST INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE: SOCIAL CHANGE IN THE
GLOBAL WORLD, Shtip. September 11-13 2014

Red. No.	NAME revenue	achieved in 2005	%	achieved in 2006	%	Actual Index: 2005/2006
1.	Taxes on income, profits	34.077.530	30,16	44.634.176	36,64	130,97
2.	Property Tax	14.855.129	13,15	12.217.685	10,03	82,25
3.	Taxes on goods and services	2.203.315	1,95	3.113.932	2,56	141,33
4.	other taxes	1.617.420	1,43	2.513.036	2,06	155,37
5.	Transfers from other levels of government	47.432.833	41,99	49.431.475	40,58	104,21
6.	Income from property	2.353.810	2,08	2.128.613	1,75	90,43
7.	Revenue from sale of goods and services fines	680.027	0,6	1.111.675	0,91	163,48
8.	Voluntary transfers	39.500	0,04	5.700	0,001	14,43
9.	Other income memorandum items	3.080.000	2,73	3.000.000	2,46	97,40
10.	A benefit of domestic	3.137.736	2,78	3.385.659	2,78	107,90
	TOTAL	112.971.060	100	121.814.707	100	107,83

2.1. Gross savings (the result of operation)

By this term we mean the difference between revenues and expenditures functioning operation.

Table 2. Gross savings

Municipality X	2013.	2014.
Income functioning	112.971.060	121.814.707
Expenditure function	108.904.155	110.429.755
Difference	4.066.905	11.384.952

In 2005, the saving in the operation of income in the amount of 4,066,905 dinars, these funds were transferred in 2006 and utilized. Total revenue in 2006, the revenue performance, although the budget plan for 2006 was planned amount of 50 million dinars for investment, based on borrowing from commercial banks. The above assignment is completed in 2006. Thus, the part of income operation in 2006 in the amount of 11,384,952 dinars used in the investment part of the budget for the construction of the building and conceptual designs sewage X.

Conclusion

Public finance and local government revenues are strictly defined by the Law on the Budget System , but are dissatisfied with the determination of the municipality transfers from the national level . Municipalities argue that there are no clear criteria for returning the proceeds to which they feel they belong (VAT and other taxes) . Municipalities are still not sufficiently aware of the possibilities for increasing local revenues that the law allows them . Not yet sufficiently developed partnerships between the private , governmental and non-governmental sector , which would be a strong mechanism for

strengthening financial management. Efforts are only initial steps to citizens through public hearings, citizen's forums, citizens' initiatives and referenda exercise greater rights granted to the Law on Local Self-Government. Local governments must have access to certain sources and amount of funds that will be sufficient to fund the exercise of related tasks and functions. From all the foregoing it can be concluded that the local government has the right to their own sources of funding which, in the framework of its powers, may dispose of their own. In the system of financing local governments, through certain procedures and measures of financial equalization, provided a mechanism to protect the economically weaker local governments, in order to rectify the consequences of the unequal distribution of funding, and the financial burden of government. Assets transferred to the local government units usually do not have a dedicated character. Local government may be financed by taking loans or borrowing.

New source income would be generated from fees for planning and land use fees from the leasing of land by the local government fees earned in carrying out its activities. In addition, the activity of the Agency for Real Estate Cadastre should be returned to the local level because in this part of the major generate income. It should add to the rationalization of local government and all direct and indirect budget users could achieve significant savings, and these funds focus on investment part of the budget.

Literature

Standing Conference of Towns and Municipalities (www.skgo.org)

The Ministry of Public Administration and Local Government, Public Administration Reform Strategy in the Republic of Serbia, Belgrade, 2005,

The Budget System Law (Official Gazette of RS No. 9/2002, 87/2002, 66/2005 and 85/2006 and 86/2006)

The Law on Local Self-Government (Official Gazette 62/2006)

The Public Revenues and Expenditures of Serbia (Official Gazette no. 76/91 to 33/2004)

ВЛИЈАНИЕТО НА МЕРКИТЕ НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВРЗ ВРАБОТЕНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

**Елизабета Цамбаска, Доцент/Научен соработник, Универзитет “Св.
Кирил и Методиј”, Скопје, Економски институт-Скопје,
Македонија**

e-mail: beti@ek-inst.ukim.edu.mk

Апстракт

Економскиот раст е резултат на порастот на остварениот БДП во економијата. Колку една економија ќе произведе зависи, пред сè, од факторите на производство кои се вклучени во процесот на производство како и од производната функција која покажува на кој начин факторите на производство се претвораат во аутпут. Основни фактори на производство се трудот и капиталот, кои преку примената на технолошките знаења се вклучуваат во производството, при што со зголемената продуктивност на факторите на производство се реализира поголемо вкупно производство. Во трудот се анализираат ефектите кои фискалната политика ги предизвикува врз трудот како фактор на производство. Целта на трудот е да се утврди дали и како со примена на мерките на фискалната политика (оданочувањето и структурата на јавните расходи) се влијае на вработеноста. Конкретно предмет на истражување се превземените фискални мерки во Република Македонија. Прво преку сметководство на економскиот раст, се детерминираат изворите на растот и придонесите на секој фактор на производство (трудот, капиталот и технолошкиот развој) во Република Македонија за период од 1993 до 2012 година. По утврдувањето на просечно остварената стапка на економски раст за специфицирани периоди 1996-2003, 2003-2010 и 2006-2012 година, придонесите на поделните фактори на производство се пресметани според Кооб Дагласовата производна функција. Резултатите покажуваат најголем придонес на вработеноста во просечната стапка на економски раст во анализираниите периоди. Од овде произлегува и поставената хипотеза на ова истражување – дека мерките на фискалната политика, вклучувајќи ги оданочувањето и политиката на јавните расходи се моќен инструмент во рацете на државата со кои можат да се остварат поставените економски цели како

што е зголемувањето на вработеноста. Еден аспект на анализата е влијанието на оданочувањето на трудот со сите видови давачки пропишани според даночниот систем, додека друг аспект се промените во вработеноста како резултат на структурата и обемот на јавните расходи.

***Клучни зборови:** економски раст, вработеност, фискална политика, оданочување на трудот, јавни расходи*

Вовед

Годинава Република Македонија прослави 23 години независност. Осамостојувањето на Република Македонија во 1991 година беше проследено не само со предвидените економски реформи, туку и со етнички тензии и меѓународни проблеми на државата (ембарго од страна на Грција и забрана за користење на името Република Македонија). Албанското малцинство во Република Македонија и независноста на соседот Косово претставуваа извор на етнички конфликти. Тензиите се интензивираа во февруари 2001 година кога етничките конфликти меѓу Македонците и Албанците ескалираа во северозападниот дел на земјата, блиску до границата со Албанија и Косово.

Погледнато од економска перспектива Македонија ја либерализира и ја отвори економијата и започна да применува сложени пазарно ориентирани структурни реформи.

Целта на трудот е да се утврди дали и како со примена на мерките на фискалната политика (оданочувањето и структурата на јавните расходи) се влијае на вработеноста. Конкретно предмет на истражување се превземените фискални мерки во Република Македонија. Основната хипотеза е дека со оданочувањето и структурата на јавните расходи може да се влијае на вработеноста во економијата и индиректно на економскиот раст.

Овој труд е значаен според неколку работи. Пред сè пресликувањето на макроекономската состојба во годините на осамостојување дава реална слика за економијата на Република Македонија. Во трудот преку сметководството на растот се утврдуваат изворите на растот. Понатаму, специфика на истражувањето е анализата на фискалните мерки со кои преку вработеноста се влијае на поттикнување на економскиот раст. На крај заклучните согледувања се основа за извлекување препораки за креаторите на макроекономската

политика при креирањето на фискалните мерки со кои може да се придонесе за поттикнување на економскиот раст.

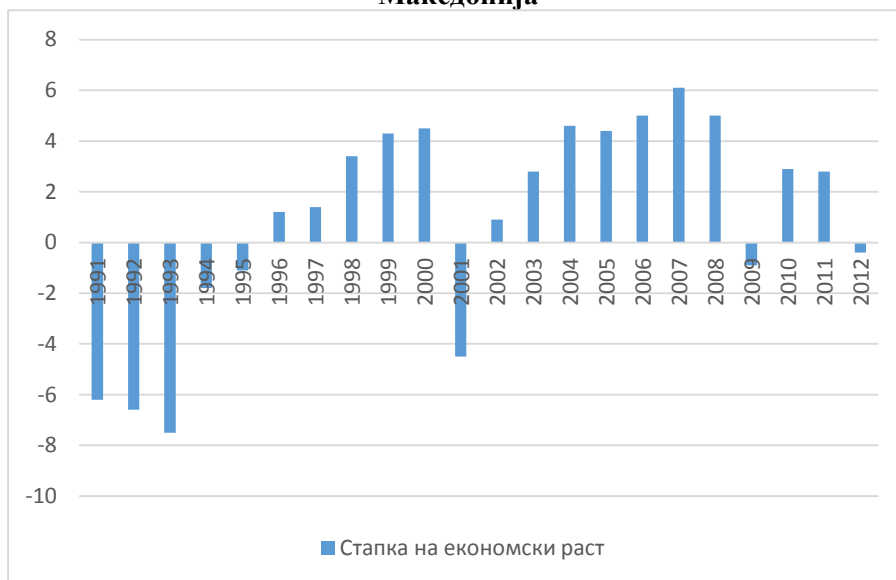
Трудот е поделен на три дела. Првиот дел се однесува на преглед на основните макроекономски показатели во Република Македонија, вториот дел е сметководството на растот и анализата на изворите на раст во определени временски периоди 1996-2003, 2003-2010 и 2006-2012 година, третиот дел се однесува на теоретското објаснување на ефектите на фискалната политика врз вработеноста. На крај се изнесени заклучните согледувања и препораките кои произлегуваат од извршената анализа.

Република Македонија во текот на 1990 година и по осамостојувањето доживеа голем пад на БДП. Таквата состојба беше карактеристична за сите економии во транзиција: „Само Унгарија многу брзо се извлекла од депресијата и БДП во 1998 година го достигнал нивото од 1990 година. Од друга страна, Македонија, Бугарија, Хрватска и Романија искусија длабока и подолготрајна депресија. Иако сите четири земји имаат различни БДП трендови во 1998 година, нивните БДП се движеа околу 20% под нивото од 1990 година“.¹ Анализата на трендот на движење на БДП е основа за утврдување на изворите на економскиот раст.

На графиконот бр. 1 се прикажани стапките на економскиот раст во Република Македонија од 1990 до 2012 година. Сè до 1995 година, македонската економија бележеше негативни стапки на раст на БДП. Во 1996 година, за првпат по осамостојувањето, беше остварена позитивна стапка на раст и таквиот тренд на позитивни стапки на раст продолжи до 2001 година, кога поради воениот конфликт дојде до опаѓање на економската активност и негативна стапка на раст од -4,5%. Трендот на раст на БДП се јавува од 2002 година и се одвива со бавно темпо, при што во 2007 година ја достигнува највисоката вредност од 6,1% која е забележана во изминативе 23 години од постоењето на државата.

¹ Maja Micevska, Dimitar Eftimoski and Tatjana Petkovska Mircevska, „Economic Growth of the Republic of Macedonia: Experiences and Policy Recommendations”, World Bank Global Research Project, may 2002, p. 10

**Графикон 1 Стапки на економски раст на БДП во Република
Македонија**

Извор: Државен завод за статистика, Статистички годишник 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2009, 2011 година, Соопштение бр. 3.1.5.06, Статистички преглед, Национална економија и финансии 3.4.11.01 677

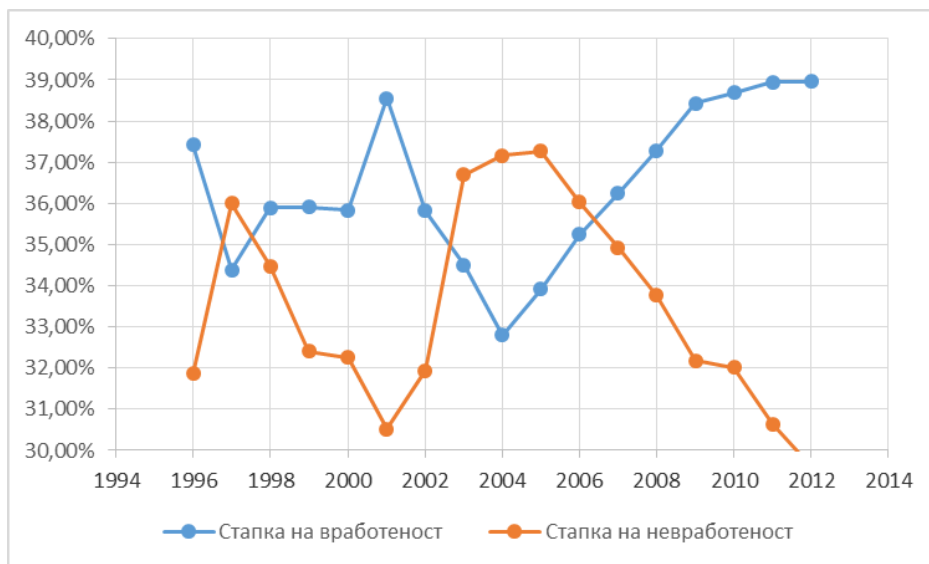
Нагорниот тренд на раст доживеа драстично намалување во 2009 година при што од стапка на раст 5% во 2008 падна на негативна -0,9% во 2009 година. Ова намалување беше последица на големата, светска, финансиска и економска криза која започна во 2008 година во САД и набрзо се прошири во земјите од Европската Унија, а реперкусии почувствуваа скоро сите економии во светот.

Податоците покажуваат дека во периодот по 1995 година, остварувањето позитивни стапки на економски раст не е проследено со соодветен пораст на вработеноста. Во овој период вработеноста оствари намалување за 1,6 процентни поени (1996 - 37,4%; 2000 - 35,8%). Повисоките остварени стапки на раст во 1999 година од 4,1% и во 2000 година од 4,5% резултираа со пораст на вработеноста во 2001 година на 38,6%, но падот на економската активност во 2001 година (-4,5%) ја врати стапката на вработеност за 2002 година на претходното ниво од 35,8%. Трендот на благ пораст на нивото на вработеност започнува од 2004 година. Највисоко ниво на вработеност во изминативе години, според методологијата на Анкетата на работна сила што ја спроведува Државниот завод за статистика, е остварено во 2013 година од 40,59 %.

Ваквата состојба со нивото на вработеност е очекувана. Од една страна поради трендот на благ раст на стапката на раст на БДП во Република Македонија, но пред сè и поради институционалните и законски измени кои се направија во овие години. Така, измените во Законот за вработување, воведувањето на концептот на бруто-плати, мерките на фискалната политика и активните програми на државата за самовработување, овозможија намалување на бројот на невработените лица. Овие измени овозможија состојбата со невработените лица реално да се претстави. Пред се сè евидентираа лицата кои активно се вклучени на пазарот на работна сила, но работат непријавени (на црно). Резултатот е пораст на стапката на вработеност од 2007 до 2013 година.

Графикон 2 Стапки на вработеност и невработеност во проценти (%)

во Република Македонија

Извор: Државен завод за статистика, Анкета на работна сила, статистички преглед бр. 2.4.06 (1999), бр. 2.4.1.03 (2000), бр. 2.4.2.08/410 (2002), бр. 2.4.3.13/453 (2003), бр. 2.4.5.02/494 (2004), бр. 2.4.6.07/531 (2005), бр. 2.4.8. 06 (2007), бр. 2.4.9.12/632 (2008), бр. 2.4.10.04/651 (2009), бр.2.4.11.09/692 (2010), бр. 2.4.12.11/727 (2011) и бр. 2.4.10.04/651 (2013) ,Статистички годишник 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 и 2010 година; *Стапката на вработеност е пресметана според методологијата на ИЛО, со што стапката на вработеност го покажува учеството на вработените

лица во вкупното работоспособно население кое има 15 и повеќе години до 79 години старост.

Либерализацијата на цените на надворешната трговија, веднаш по декларирањето на независноста во 1991 година, како и недостигот од контрола на монетарните агрегати, предизвикаа процес на хиперинфлација, која на крајот на 1992 година изнесуваше околу 1500%. Во графиконот бр.3 прикажани се годишните стапки на инфлација пресметани според CPI (Consumer Price Index - трошоци за живот).

Воспоставувањето монетарен ред и спроведувањето стабилизациски програми се случуваше во многу неповолна околина. Воените конфликти помеѓу некои од Југословенските републики, како и настојувањата на Република Македонија за меѓународно признавање и членство во ООН, без кое не е возможна никаква помош од меѓународните финансиски институции (ММФ, Светската банка), претставуваа отежнати околности за спроведувањето на стабилизациските програми. Основна цел на стабилизациската политика беше намалување на двоцифрената месечна стапка на инфлација на едноцифрена стапка на инфлација.

Графикон 3 Стапка на инфлација во Република Македонија (според трошоците на живот 1990-2013)

Извор: Министерство за финансии, Билтени на Министерството за финансии бр. 9/10 2002 година, бр. 4-6 2004 година, бр. 3-4 2006 година, Народна Банка на РМ, Квартален Билтен бр. I/2014

Македонскиот денар претставуваше валута која немаше покритие ниту со злато, ниту со странски средства на плаќање. Со одделувањето од поранешна Југославија, меѓународните девизни резерви останаа во сопственост на Народната банка на Југославија. Но, и покрај тоа, како најпогоден начин за заздување на инфлацијата и за воведување стабилност беше воведувањето фиксен режим на девизниот курс. Фиксниот девизен курс беше избран за да воведо дисциплина во политиката на побарувачката, но и како инструмент за стекнување кредибилитет. Цените, освен на добрата и услугите што задоволуваат основни потреби како енергија, транспорт, комуникации и јавни добра, беа целосно либерализирани. Во 1995 година Народната банка на Република Македонија го воведо сидрот на фиксниот девизен курс – германската марка. Официјалните известувања за девизниот курс како монетарна цел, Народната банка почна да ги објавува во 1997 година. Таргетирањето на стапката на девизниот курс ги доведе во хармонија стапките на раст на монетарните агрегати со оние во земјата со чија валута се врзува девизниот курс – Германија. Од 2002 година врзана валута станува еврото, а Европската Унија „валутно подрачје“.

Како резултат на спроведените програми на стабилизација, во 1995 година се оствари намалување на стапката на инфлација, од 128,3% во 1994 година на 15,7% во 1995 година. Стапката на инфлација продолжи да опаѓа до 1998 (-0,1%) и 1999 година (-0,7%), кога и економијата го почувствува депресивното влијание на дефлацијата. Во 2000 година таа бележи пораст на 5,8%, за да во наредниот период бележи опаѓање на -0,4% во 2004 година. Највисока вредност е евидентирана во 2008 од 8,3%. Во 2011 (3,9%), 2012 (3,3%) и во 2013 година изнесува 2,8%.²

Република Македонија спроведе ефикасна стабилизациска политика, со одржување на ценовна стабилност и ниски стапки на инфлација, посебно во периодот од 2002 до 2008 година. Постигнатата макроекономска стабилност како неопходен услов за остварување економски раст и развој, сепак не е доволна. Анализата на БДП во изминатите години покажува дека, иако стапката на инфлација се одржувала на ниско ниво, остварениот БДП во овој период не покажува значителен раст на економската активност. Впрочем, највисока стапка на економски раст на реалниот БДП е остварена во 2007 година 6,1%, за во 2009 година да се забележи негативна стапка на раст од -0,9%. Стапките на економски раст во 2008 година 5,0%, 2009 година -0,9%, 2010 година

² Министерство за финансии, Билтени на Министерството за финансии бр. 9/10 2002 година, бр. 4-6 2004 година, бр. 3-4 2006 година, Народна Банка на РМ, Квартален Билтен бр. 1/2014

2,9% го потврдуваат претходното тврдење дека ниската стапка на инфлација не овозможила заживување на економската активност.

Успешното справување со инфлацијата беше придружено со значително зголемување на невработеноста. „Сè до 1995 година, ЦПИ инфлационата стапка беше негативно поврзана со бројот на невработени во економијата. Корелацијата помеѓу овие две варијабли изнесуваше - 89“.³ Ова е само проста корелација, но и други фактори како отпуштања на работници поради приватизациите на претпријатијата, намалената инвестициска активност поради војните во соседствата, придонесоа за зголемување на невработеноста во Република Македонија. „Но, како и да е, оваа корелација ни покажува дека намалувањето на стапката на инфлација под 5% годишно, не е посакувано поради ефектот врз невработеноста“.⁴ Податоците за изминатиот транзициски период ни покажуваат дека макроекономската политика водена во споменатиот период им посветила големо внимание на монетарните варијабли, каде што се постигнати и високи резултати, за разлика од реалните варијабли кои беа запоставени. Оттука, целта на макроекономската политика треба да се помести од контролата на номиналните стапки на инфлација кон реални варијабли, кон остварување реални цели за постигнување економски раст.

1. Сметководство на растот и анализа на изворите на растот во Република Македонија

Анализата на изворите на економскиот раст е попозната како сметководство на растот. Сметководството на економскиот раст претставува расчленување на растот на вкупното производство на изворите што го предизвикуваат. Така, со оваа анализа просечниот раст на БДП (Y) се декомпонира на трите основни компоненти на производната функција: трудот (L), капиталот (K) и продуктивноста (TFP).

Декомпонираната производна функција од која ја започнуваме анализата е:

³ Maja Micevska, Dimitar Eftimoski and Tatjana Petkovska Mircevska, "Economic growth of the Republic of Macedonia: Experiences and Policy Recommendations", World Bank Global Research Project, 2002, p. 16

⁴ Исто

$$Y = AK^{1/3}L^{2/3}$$

Истиот израз може да се напише и како:

$$\frac{dY}{Y} = \frac{dA}{A} + 0.33 \frac{dK}{K} + 0.67 \frac{dL}{L}$$

каде што dY/Y ; dA/A ; dK/K ; dL/L се процентна стапка на промена за некој период (1 година), односно $dX/X = (X_t - X_{t-1})/X_{t-1}$.

Според дадената формула се мери растот на производството, капиталот и трудот, како и на придонесот на капиталот и трудот во однос на економскиот раст. Продуктивноста A го претставува резидуалот (TFP).

Вкупната факторска продуктивност се менува поради различни причини. Многу често резидуалот се менува од порастот на знаења кој доведува до промени и подобрувања на производствените методи. Овој остаток во моделот на Солоу се користи и како мерка за техничкиот прогрес. И многу други фактори, како образованието и интервенирањето на државата кои доведуваат до економски пораст не можат лесно да се разграничат и се декларираат како пораст на резидуалот. На пример, ако повисоките државни расходи го подобруваат квалитетот на образованието, тогаш работниците ќе бидат попродуктивни, ќе се зголеми производството. Тоа е повисока факторска продуктивност.

„Сметководството на растот е првиот корисен чекор: тоа покажува од каде потекнува растот. Меѓутоа, тоа не го објаснува однесувањето на работната сила, капиталот и продуктивноста“.⁵ За тоа се потребни модели кои се дизајнирани за да го објаснат процесот на економскиот раст.

Анализата на изворите на економскиот раст во Република Македонија е направена за периодот 1996-2003, 2003-2010 и 2006-2012 година

Пресметки на изворите на економскиот раст за периодот 1996-2003 година ги дадоа следниве резултати⁶:

⁵ Michael Burda & Charles Wyplosz, "Macroeconomics" - превод на второто издание, Ина Комерц-Скопје, 2001 година, стр. 123

⁶ Анализата користи податоци за БДП изразени во денари, за вработеноста користи податоци од Анкетата на работна сила на Република Македонија, а физичкиот капитал се утврдува како легирана вредност од БДП (користени се податоци од Државниот завод за статистика).

	1996	2003	Просечна стапка на растот
Реален БДП (Y)	176.44	258.369	2,039
Вработеност (L)	537.591	545.108	1,93
Физички капитал (K)	169.521	243.970	2,034

Фактор	Придонес на факторот кон растот
Вработеност (L)	1,29
Физички капитал (K)	0,671
ВФП (A)	0,075
Вкупно	2,039

Просечната стапка на раст на БДП изнесува 2,04%, додека просечните стапки на вработеноста и на физичкиот капитал изнесуваат 1,93% и 2,03%, соодветно. Според анализата, придонесот на вработеноста врз економскиот раст изнесува 1,29 процентни поени, на физичкиот капитал 0,67 процентни поени, а резидуалот кој го претставува придонесот на продуктивноста врз економскиот раст изнесува 0,07 процентни поени.

Анализата на изворите на економскиот раст за периодот 2003-2010 година ги даде следниве резултати:

	2003	2010	Просечна стапка на растот
Реален БДП (Y)	258.369	424.762	2,073
Вработеност (L)	545.108	637.855	1,974
Физички капитал (K)	243.970	410.734	2,08

Фактор	Придонес на факторот кон растот
Вработеност (L)	1,32
Физички капитал (K)	0,69
ВФП (A)	0,063
Вкупно	2,073

Според анализата за периодот 2003-2010 година, просечната стапка на раст на БДП изнесува 2,07 %, а просечната стапка на

вработеност е 1,97 %, додека за физичкиот капитал 2,08%. Анализата на придонесот на одделните фактори врз економскиот раст ги покажа следните резултати: вработеноста: 1,32 процентни поени, физичкиот капитал: 0,69 процентни поени и продуктивноста како ВФП: 0,06 процентни поени.

	2006	2012	Просеч на стапка на растот
Реален БДП (Y)	320. 059	458.6 21	2,032
Вработеност (L)	570. 404	650.5 53	1,967
Физички капитал (K)	295. 052	461.7 30	2,058

Фактор	Придоне с на факторо т кон растот
Вработенос т (L)	1,32
Физички капитал (K)	0,68
ВФП (A)	0,032
Вкупно	2,032

Последниот период за пресметка на изворите на економскиот раст се однесува за периодот 2006-2012 година. Просечната стапка на економски раст изнесува 2,03 %. Стапките на раст на вработеноста се 1,97 % и на капиталот 2,06 %. Во структурата на просечната стапка на економски раст придонесот на вработеноста е 1,32 процентни поени и повторно е најголем, на физичкиот капитал 0,68 процентни поени. Остатокот кој припаѓа на придонесот на продуктивноста е низок и е 0,032.

Резултатите од анализираните периоди покажуваат сличен тренд на придонес на факторите на производството. Така, забележлив е највисок придонес на вработеноста, а потоа на капиталот. Анализата ја зема во предвид вработеноста, изразена преку бројот на вработени лица. На овој начин не се прави разграничување на вработеноста на проста работна сила и човечки капитал. Присуството на феноменот економски раст проследен со раст на невработеноста - „jobless growth“ е иманентен за македонската економија. Незначително големиот придонес на вработеноста за остварената стапка на економски раст во Република Македонија, најлогично би се објаснил со фактот што категоријата вработеност во себе го вклучува и човечкиот капитал. Впрочем, влијанието на човечкиот

капитал и интензивноста на трудот, претставуваат извор на економски раст кој преку техничката опременост и активностите за истражување и развој овозможуваат реализација на позитивни стапки на економски раст, во услови на голема невработеност.

Анализата на изворите на економскиот раст е значајна не само за утврдувањето на придонесот на секој фактор одделно, туку претставува и показател - насочувач за креаторите на развојната политика покажувајќи во кој фактор треба да се инвестира доколку сакаме да постигнеме долгорочен економски раст. Според податоците од нашата анализа, најголем придонес во просечната стапка на раст во сите анализирани периоди има вработеноста. Земајќи ја предвид претходно споменатата негативност од неможноста на декомпонирање на вработеноста и неможноста да се определи дали придонесот е резултат на порастот на човечкиот капитал или на интензивноста на простиот труд, заклучокот го сведуваме на фактот дека во Република Македонија се забележува значителен придонес на вработеноста врз економскиот раст. Во анализираниот период 1996-2003 година придонесот на капиталот е 0,67 процентни поени, а на трудот 1,29 процентни поени, во периодот 2003-2010 година во просечната стапка на раст од 2,08%, придонесот на капиталот е 0,69 процентни поени, а на трудот 1,32 процентни поени. Токму поради ваквиот сооднос на придонесите на факторите физички капитал и труд и, секако, на резидуалниот фактор, за да се постигне повисока просечна стапка на економски раст, треба да се инвестира во зголемување на вработеноста, човечки капитал и во R&D активности.

2. Ефекти на фискалната политика врз вработеноста

Фискалната политика може да влијае врз вработеноста преку оданочувањето и политиката на јавните расходи. Во економската теорија постојат размислувања дека оданочувањето на трудот ја намалува вкупната вработеност во економијата. Со тоа се намалува и нивото на потенцијалниот БДП кој може да се оствари во рамки на земјата. Кога зборуваме за оданочување на трудот, се мисли на сите видови давачки пропишани според даночниот систем кои претставуваат обврска која се однесува на трудот како фактор на производство, без разлика дали се наплатуваат како данок на доход или во форма на придонеси за пензиско и социјално осигурување. И покрај ваквата поставеност на работите, оданочувањето на трудот не може да се укине. Приходите добиени по овој основ се драгоцени за нормално функционирање на економијата. Првично воспоставениот пензиски систем (pay-as-you-go) функционираше врз принципот на тековно финансирање, што подразбира сегашните вработени да плаќаат за сегашните пензионери, очекувајќи дека за

нивните пензии ќе плаќаат идните вработени. Вака поставен, системот предизвикува големи проблеми и неизвесност за финансирањето на пензиите во иднина, но во никој случај не се предвидува укинување на придонесите за пензиско и инвалидско осигурување. Од друга страна, со придонесите од секој вработен за здравствено осигурување и социјална заштита се финансираат програмите за превентивна и примарна здравствена заштита и за социјално загрозените лица. Трансферите како категорија на јавни расходи во најголем дел се финансираат токму од средствата собрани со оданочувањето на трудот.

Утврдувањето на економската инциденца на даночниот товар на трудот е од посебно значење за анализата на даночниот ефект врз вработеноста и економскиот раст. Во различни земји законската даночна инциденца утврдува различни даночни обврзници. Така, одредени даночни системи декларираат дека работодавачите се даночни обврзници на даноците на трудот, додека во други даночни системи даночен обврзник е работникот. Најчесто се сретнуваат примери како и во Република Македонија, каде што даночен обврзник е работодавачот кој има законска обврска во име и на сметка на работникот да пресметува и уплаќа даночен износ по основ на даноци на трудот, но реално даночниот товар го покрива работникот преку својата реална бруто-наемнина. Која било од вака дефинираните законски инциденти на крај кореспондира со економска инциденца која на еден или на друг начин ја сноси работникот. Во колкав износ е ова префрлање на даночниот товар и колку го оптоварува работникот, зависи од неколку фактори. Пред сè, зависи од состојбата на пазарот на работна сила, од еластичноста на понудата и побарувачката на работната сила и од низа фактори од кои зависи флексибилноста на реалната наемнина (законски утврдената минимална наемнина, функционирањето на синдикатите и колективните договори за вработување, спроведување на мерките за заштита на работниците).

Во економиите кои се карактеризираат со состојба на нерамнотежа на пазарот на работна сила, односно егзистирање поголема понуда од побарувачка на работна сила, доаѓа до состојба на нефлексибилност на понудата на работна сила на промените на реалната наемнина. Слабото или незначително влијание на синдикатите на работниците при преговарањето за условите определени во колективните договори за вработување создава можност работодавачите многу лесно и на елегантен начин да го префрлат даночниот товар на работниците, без разлика како е тој законски определен. Префрлањето на даночниот товар на работниците резултира со намалување на реалната нето-наемнина за износот на даночното оптоварување. Реакцијата на работниците е иста како кога се соочуваат со состојба на намален доход. Однесувањето на работниците зависи од влијанието на двата истовремени ефекта кои се

присутни: ефектот на супституција и ефектот на доход. Според тоа кој од овие два ефекта ќе доминира зависи и како оданочувањето ќе се одрази врз понудата на работна сила. Ефектот на супституција претпоставува дека работниците, како одговор на зголемените даноци што ја намалуваат реалната наемнина, ќе понудат помалку работни часови на пазарот на труд (ќе ја намалат понудата на пазарот на работна сила), зголемувајќи го своето слободно време за одмор и рекреација. Активната вклученост со повеќе работни часови сега е оптоварена со повисок даночен товар и поради ефектот на супституција, тие се подготвени повеќе време да поминат во одмор и рекреација отколку да се ангажираат да работат повеќе часови. Слободно можеме да кажеме дека супститутивниот ефект од зголемените даноци на труд на овој начин е дестимулирачки за понудата на работна сила во една економија.

Истовремено се испреплетува влијанието и на доходовниот ефект, што е спротивно од ефектот на супституција. Така, со зголемото даночно оптоварување работниците ќе добиваат помали износи на реална наемнина. Притоа на оваа состојба реагираат со зголемување на работниот ангажман за да ја компензираат загубата од даночниот јаз. На овој начин се зголемува понудата на трудот на пазарот на работна сила. Кој од овие два ефекта ќе преовладува, зависи од субјективната одлука на работникот. На макроекономско ниво, збирот на одлуки на работниците резултира со зголемување или намалување на понудата на пазарот на работна сила. Единствено преку емпириско истражување може да се утврди кој ефект преовладувал на одреден пазар на работна сила во економијата, односно дали промените во даночното оптоварување на трудот и намалувањето на реалната наемнина ќе ги охрабрат работниците да работат повеќе или да ја намалат својата вклученост на пазарот на работна сила.

Вториот случај зборува за состојба на пазарот на работна сила во економии каде што постои силна преговарачка моќ на синдикатите и униите за заштита на правата на работниците, како и поголема флексибилност на понудата на работната сила како резултат на промените во реалните наемнини. Во вакви услови на пазарот на работна сила работодавачите многу потешко или скоро е невозможно да направат префрлање на даночниот товар на работниците. Секое зголемување на даночното оптоварување што работодавачите ќе сакаат да го префрлат на товар на работниците ќе резултира со барање за зголемување на реалната наемнина. Работодавачите мора да одговорат позитивно на овие барања и да ја зголемат висината на реалната наемнина.

Зголемената реална наемнина ги зголемува трошоците за ангажирање работна сила. Поконкретно, секое ангажирање на работник е

проследено со повисок маргинален трошок на трудот што ги принудува работодавачите рационално да се однесуваат и да ја намалат побарувачката на работна сила. Намалената побарувачка на работна сила на микроекономско ниво се одразува на намалувањето на агрегатната побарувачка на работна сила. Така се намалува вкупната вработеност и при останати фактори непроменети (фиксно ниво на употреба на капиталот) предизвикува намалена економска активност.

Голем број емпириски истражувања потврдуваат дека пазарите на работна сила најчесто се доста ригидни, што значи дека работодавачите сносат поголем дел од даночниот товар отколу работниците. „Кога условите на пазарот на работна сила се ригидни, работниците се противат на плаќањето на даноците на труд со иницирање преговарачки процеси и притисок за зголемување на висината на наемнините. Ова ги зголемува трошоците на работодавачите за ангажираните работници. Така, повисоките трошоци за факторот труд ја намалуваат неговата побарувачката, менувајќи го односот на релативните трошоци за труд и капитал, со што се стимулира капитал-интензивно производство. Намалувањето на даночниот товар на трудот, како и намалувањето на ригидноста на пазарот на работна сила (ревидирање на износот на минимална наемнина, висината на бенефициите за невработеност, зголемување на мобилноста на работната сила) доведуваат до повисока понуда и побарувачка на работна сила. Ова ќе резултира со пораст на стапката на вработеност, од една страна, и со зголемување на вкупното производство, од друга страна“.⁷

Ова е едниот аспект на анализа на даноците на трудот. „Даночниот товар на трудот се однесува на остварениот доход по основ на ангажираноста на работната сила. Тој се оданочува на три различни начини. Прво, преку пресметувањето и наплатата на придонесите за социјална заштита; второ, остварениот доход подлежи на директно оданочување како реализиран персонален доход на работникот и на крај, се оданочува со индиректни даноци кога истиот тој доход го користиме за потрошувачка“.⁸ Оданочувањето на наемнината со директни и индиректни даноци каде што основа претставува реализираниот доход во вид на наемнина, исто така, влијае на понудата на работната сила. Пресметувањето и наплатата на директните и индиректните даноци на остварената наемнина ја намалуваат куповната моќ на реалната наемнина.

⁷ Kesner – Škreb Marina, “Tax policy and economic growth”, Croatian Economic Survey, 1996-1999, p. 153

⁸ Mongay C. Martínez, Bayón R. Fernández, “Effective taxation, spending and employment performance”, “Taxation, Welfare and Crisis of Unemployment in Europe, European Commission 2001, p. 55

Намалената куповна моќ на реалната наемнина ги принудува работниците да го променат своето однесување на тој начин што поттикнати од доходовниот ефект ќе ги зголемат работните часови на индивидуално ниво, што на ниво на економија ќе значи зголемување на агрегатната понуда на работна сила. Иако овие реагирања не се инстантни, туку напротив, на ваквите промени на даночната политика работниците реагираат многу побавно, за разлика од промените на даночната политика кои се однесуваат на придонесите за социјална заштита што директно се наплатуваат како даноци на труд, сепак не треба да се занемари нивното влијание кое се ефектуира на подолг временски период.

Во Република Македонија пазарот на работна сила е во нерамнотежна состојба со незначително влијание на синдикалните организации. Затоа секое оданочување на трудот паѓа на товар на работниците. Во последните неколку години во Република Македонија се превземаат одредени даночни мерки кои директно се однесуваат на трудот. Во 2006 година даночните реформи се однесуваа на намалување на данокот на добивка (од 15% на 10%) и персоналниот данок на доход (од 15%, 18% и 24% на 10%). Овие промени во даночните стапки резултираа со зголемени приходи по основ на даноци и намалување на сивата економија. Од друга страна на индивидуално ниво се овозможи вработените да располагаат со поголем приход по оданочување. Посебно влијание врз вработеноста предизвика концептот на пресметка и исплата на бруто-плата кој започна да се применува од јануари 2009 година. Системот предвидува интегрирана наплата на персоналниот данок и социјалните придонеси од плата. Постепеното намалување на стапките за задолжително социјално осигурување ја намали минималната основица од која се пресметуваат придонесите. Така во 2009 година збирната стапка на социјалните придонеси од 32% од бруто плата во 2010 се намали на 26,5% и 2011 намалување до 25,4%.

Според концептот на бруто-плата, Управата за јавни приходи стана надлежен орган за наплата и контрола на администрирањето на платите. Така, секоја институција се овозможи да ја врши својата суштинска функција – Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, Фондот за здравствено осигурување и Агенцијата за вработување да се грижат за реализирање на правата на осигурениците кои произлегуваат од платените социјални придонеси, како што се обезбедувањето на пензии, добри здравствени услуги, помош во случај на невработеност, а Управата за јавни приходи да работи на обезбедување на средствата потребни за социјалната сигурност на граѓаните.

Предностите на овој систем на бруто-плата се препознаваат во техничката и технолошката добра реализација. Со него се обезбеди

сигурност и навременост на процесите на пресметка и наплата на социјалните придонеси како и точна евиденција за вработените, за исплатените средства кон надлежните институции. Всушност се постигна поголема бирократска ефикасност со пониски трошоци во работењето на сите инволвирани институции. Реформата резултираше и со подобрување на редовноста на исплатите. Така, од 15,6% неисплатени плати во декември 2005 година, овој процент во 2010 се намали на 2,3%.⁹ Како позитивност се издвојува тоа што концептот овозможи намалување на неформалните вработувања. Зголемената евиденција и нагласената контрола при пресметката и наплатата на бруто-платите, како и намалената основица на плата со намалувањето на социјалните придонеси придонесоа за тоа.

Негативност која произлезе од бруто-платата е зголемувањето на даночната инциденца. Концептот предвидуваше во бруто-платата да се вкалкулираат износите на социјалните придонеси со што договорите за работа ќе гласат на овој зголемен износ (нето- исплатена плата плус интегрирани социјални придонеси). На овој начин се предвидуваше намалениот даночниот товар за сметка на пониските интегрирани социјални придонеси да ги зголеми нето-платите. Но, тоа не се случи. Реформата не резултираше со зголемување на наемнините, со што би се зголемила индивидуалната и вкупната потрошувачката во економијата. Освен претходно споменатите предности не поттикна зголемена економска активност.

Ова кратко образложување на односите помеѓу даноците на трудот и состојбата на пазарот на работна сила, кои се значајни за економската активност во земјата, ни укажува на големата сложеност и испреплетеност на механизмите на дејствување кои се рефлектираат на економскиот раст. Затоа слободно можеме да констатираме дека влијанието на оданочувањето на вработеноста е многу тешко да се изолира и да се квантифицира. Според тоа, сложено е да се направи прецизно детерминирање и на ефектот на даночната политика на економскиот раст. Но, сепак треба да се нагласи дека во евиденцијата на вработеноста се забележува одреден пораст во периодот кога се направени претходно образложените даночни реформи. Така од 2006 година наваму бројот на вработени благо се зголемува (од 35,24% во 2006 година на 36,24% во 2007 година и во 2013 изнесува 40,59%).¹⁰ Но,

⁹ Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија, Национална стратегија на вработување на Република Македонија 2015 година, Скопје, август 2011, стр. 9 -10

¹⁰ Државен завод за статистика, Анкета на работна сила, статистички преглед бр. 2.4.06 (1999), бр. 2.4.1.03 (2000), бр. 2.4.2.08/410 (2002), бр. 2.4.3.13/453 (2003), бр. 2.4.5.02/494 (2004), бр. 2.4.6.07/531 (2005), бр. 2.4.8.06 (2007), бр. 2.4.9.12/632

ваквиот пораст на вработеност не е истовремено проследено со поизразено намалување на невработеноста (од 36,03% во 2006 година, на 34,93% и на 29% во 2013 година).¹¹

Трендот на пораст на јавните расходи во сите економии се одразува и врз вработеноста. Ако се анализира аспектот на пораст на јавните расходи, според кој секое зголемување на јавните расходи во догледно време треба да биде финансирано, начинот кој ќе се одбере за да се финансираат зголемените јавни расходи го детерминира и влијанието врз вработеноста. Така, доколку ваквото зголемување се прогнозира да се покрие со промени во даночната политика, анализата за влијанието на вработеноста се однесува на оданочувањето и на ефектите на вработеноста. Овде, секако, потребно е да се знае дали даночните промени ќе се однесуваат на директните или на индиректните даноци. Но, како и да е, од претходно образложеното знаеме како зголемувањето на даночниот товар се одразува на состојбата на пазарот на работна сила. Од друга страна, ако се пристапи кон задолжување како начин на финансирање на зголемените јавни расходи, зголемениот јавен долг се одразува на повеќе сегменти од економската активност. Така, прво може да зборуваме за задолжување на државата на домашниот пазар преку издавање државни (резорски) обврзници со што државата се задолжува кај приватниот сектор (граѓаните и претпријатијата во земјата). Државата во иднина ќе им ја исплати номиналната вредност на државните обврзници заедно со достасаната камата на сопствениците на обврзниците кои денеска ја финансираат. Втор начин на задолжување е со земање кредити од странство. И во овој случај денес добиените средства треба во иднина да се вратат зголемени за договорената камата. Јавниот долг и неговиот одраз врз економската активност има различно толкување во зависност од тоа кои ставови (класична или кејнзијанска школа) се претпочитаат. Според класичното учење, јавниот долг е штетен за економијата. Неговото влијание се одразува, пред сè, на намалување на агрегатното штедење на државата, намалување на приватното штедење и со тоа на вкупното национално штедење. Намаленото штедење резултира со намалена инвестициска потрошувачка, како на приватниот сектор, така и на државата, со што вкупната економска активност се намалува. Во услови на рецесија (намалена економска активност), агрегатната побарувачка на пазарот на работна сила се намалува, се зголемува

(2008), бр. 2.4.10.04/651 (2009), бр.2.4.11.09/692 (2010), бр. 2.4.12.11/727 (2011) и бр. 2.4.10.04/651 (2013) ,Статистички годишник 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 и 2010 година

¹¹ Исто

агрегатната понуда на работна сила и вработеноста опаѓа. Сето ова негативно влијае врз квалитетот на живот на идните генерации.

Значајно прашање е кои категории на јавни расходи се зголемени. Доколку зголемените јавни расходи произлегуваат од зголемувањето на категоријата тековни трошоци (плати и надоместоци на вработените во администрацијата, материјални трошоци), трансферите и надоместоците за невработеност имаат негативно влијание врз економската активност и воопшто врз вработеноста. Секое зголемување на трансферите и надоместоците кои се исплаќаат за невработеност ја дестимулира понудата на работна сила и доведува до пораст на нивото на невработеност во земјата. Зголемувањето на категоријата капитални расходи од друга страна, пак, позитивно влијае на порастот на економската активност и на вработеноста. Капиталните расходи како категорија која се врзува за јавните инвестиции во економијата насочена кон инвестиции во инфраструктура (изградба на патишта, мостови, хидоцентрали, телекомуникациска мрежа и слично) ја зголемува агрегатната побарувачка на работна сила. Вака насочени, зголемените јавни расходи имаат позитивни реперкусии врз вработеноста.

Во слична насока се и објаснувањата на кејнзијанското учење за јавниот долг, кои образложуваат дека јавниот долг (домашен и странски) како категорија нема штетно влијание за економијата. Така, доколку средствата од јавниот долг правилно се насочат кон профитабилни трошења, јавни инвестиции, а не за тековни непродуктивни расходи, ја зголемуваат инвестициската потрошувачка на државата што доведува до раст на агрегатната побарувачка. Секое зголемување на агрегатната побарувачка овозможува заживување на економската активност и придвижување од состојба на рецесија кон полет и економска експанзија. На овој начин се зголемува агрегатната побарувачка на работна сила и вработеноста во економијата. Ова позитивно влијае на квалитетот на идните генерации (остварување повисоко ниво на БДП, подобра инфраструктура и услови за економски развој).

Доколку ја анализираме структурата на јавните расходи во Република Македонија во изминативе години, според различните категории на трошоци можеме да констатираме дека најголем дел од јавните расходи се наменети за категоријата социјални трансфери и за плати и надоместоци. Така, погледнато хронолошки, во 1997 година учеството на социјалните трансфери во вкупните расходи изнесува 59,70%. Ваквиот однос на високо учество се гледа и во годините потоа. Од 2004 година продолжува трендот на раст на учеството на социјалните трансфери, така што во 2007 година тие изнесуваат 53,11% за социјални трансфери. Трендот на раст продолжува сè до 2009 година и 2010 година,

кога се бележи пораст во учеството. Во 2009 година учеството на категоријата трансфери изнесува 60,69%, а во 2010 година 60,88%.

Втор вид расходи кои се застапени со високо учество се расходите за плати, наемнини и надоместоци. Тенденцијата на буџетската политика е да се намали оваа категорија расходи. Во 1997 година, учеството на платите, наемнините и надоместоците изнесувало 21,66%, за да во годините од 1998 до 2001 бележи одредено намалување и во 2001 година да изнесува 17,21%. Тенденција на зголемување на учеството на категоријата плати, наемнини и надоместоци се забележува во периодот од 2002 до 2007 година (20,96% во 2002 година и 20,10% во 2007 година). Најниско учество на оваа категорија во анализираниот период е регистрирано во 2008 година и тоа изнесува 14,85%.

Посебно значајна категорија се капиталните расходи. Иако кај нив постои тренд на зголемување, сепак слободно можеме да констатираме дека капиталните расходи, споредено со други земји во развој, а посебно со развиените економии, се на многу ниско ниво. Капиталните расходи во 1997 година имаат многу мало учество во структурата на вкупните расходи коешто изнесува 3,04%. Најголемо учество се забележува во 2008 година, 14,31%. Во која насока ќе се движи економијата, а со тоа и ефектите на политиката на јавните расходи врз вработеноста, зависи од економската состојба во која се наоѓа земјата како и од одлуките за тоа кои мерки ќе ги преземат креаторите и политичарите во земјата.

Заклучок

Анализата на економскиот развој на Република Македонија во периодот по осамостојувањето покажува дека економијата се карактеризира со постоење јаз помеѓу реалниот и потенцијалниот БДП. Ова е резултат на недоволната искористеност на факторите на производство во економијата. Имајќи го предвид фактот за високата амортизираност на постојниот физички капитал, ниското ниво на човечкиот капитал, како и високата стапка на невработеност, јасно е зошто постои тој голем јаз помеѓу реалниот и потенцијалниот БДП. Оваа констатација се потврдува со резултатите од извршената анализа на изворите на економскиот раст на Република Македонија за периодите 1996-2003, 2003-2010 и 2006-2012. Просечната стапка на раст на БДП изнесува 2,04%, додека просечните стапки на вработеноста и на физичкиот капитал изнесуваат 1,93% и 2,03%, соодветно. Според анализата, придонесот на вработеноста врз економскиот раст изнесува 1,29 процентни поени, на физичкиот капитал 0,67 процентни поени, а

резидуалот кој го претставува придонесот на продуктивноста врз економскиот раст изнесува 0,07 процентни поени.

Во следниот анализиран период, 2003-2010 година, за периодот 2003-2010 година, просечната стапка на раст на БДП изнесува 2,07 %, а просечната стапка на вработеност е 1,97 %, додека за физичкиот капитал 2,08%. Анализата на придонесот на одделните фактори врз економскиот раст ги покажа следните резултати: вработеноста: 1,32 процентни поени, физичкиот капитал: 0,69 процентни поени и продуктивноста како ВФП: 0,06 процентни поени. Последниот период за пресметка на изворите на економскиот раст се однесува за периодот 2006-2012 година. Просечната стапка на економски раст изнесува 2,03 %. Стапките на раст на вработеноста се 1,97 % и на капиталот 2,06 %. Во структурата на просечната стапка на економски раст придонесот на вработеноста е 1,32 процентни поени и повторно е најголем, на физичкиот капитал 0,68 процентни поени. Остатокот кој припаѓа на придонесот на продуктивноста е низок и е 0,032.

Резултатите од анализираните периоди покажуваат сличен тренд на придонес на факторите на производството. Така, забележлив е највисок придонес на вработеноста, а потоа на капиталот. Анализата ја зема во предвид вработеноста, изразена преку бројот на вработени лица. На овој начин не се прави разграничување на вработеноста на проста работна сила и човечки капитал. Незначително големиот придонес на вработеноста за остварената стапка на економски раст во Република Македонија, најлогично би се објаснил со фактот што категоријата вработеност во себе го вклучува и човечкиот капитал. Впрочем, влијанието на човечкиот капитал и интензивноста на трудот, претставуваат извор на економски раст кој преку техничката опременост и активностите за истражување и развој овозможуваат реализација на позитивни стапки на економски раст, во услови на голема невработеност.

Обемното теоретско образложување и детерминирање на сите насоки и правци на дејствување на преземените мерки на фискалната политика во економските текови на една земја ја потврди базично поставената хипотеза на ова истражување – дека мерките на фискалната политика, вклучувајќи ги оданочувањето и политиката на јавните расходи се моќен инструмент во рацете на државата со кои може да се остварат поставените економски цели како што е зголемувањето на вработеноста. Измените во Законот за вработување, воведувањето на концептот на бруто-плати, мерките на фискалната политика и активните програми на државата за самовработување, овозможија намалување на бројот на невработените лица. Овие измени овозможија состојбата со невработените лица реално да се претстави. Пред се сè евидентираа лицата кои активно се вклучени на пазарот на работна сила, но работат

непријавени (на црно). Евиденцијата на вработеноста бележи одреден пораст во периодот кога се направени претходно образложените даночни реформи. Така од 2006 година наваму бројот на вработени благо се зголемува, (од 35,24% во 2006 година на 36,24% во 2007 година и во 2013 изнесува 40,59%).¹² Но, ваквиот пораст на вработеност не е истовремено проследено со поизразено намалување на невработеноста (од 36,03% во 2006 година, на 34,93% и на 29% во 2013 година).¹³

Референци

- Абел Б. Ендру, Бернанк С. Бен, Крушор Дин, „Макроекономија“, македонско издание Табернакул, 2009 година
- Angelovska Bezovska Anita, Bogoev Jane, Mitevaska, Ana and Kadievaska, Vojnovik Maja, “Investigating the Cyclical Behavior of Fiscal Policy in the Republic of Macedonia during the Period of Transition”, Croatian Economic Survey: Vol.13 No.1, april 2011
- Атанасовски Живко, „Јавни финансии“, Економски факултет, Скопје, 2004 година
- Атанасовски Живко, „Реформа на даночниот систем“, Билтен, Министерство за финансии, бр. 11, 2000 година
- Blejer Mario, „Macroeconomics Dimensions of Public Finance“, Routledge Studies in the Modern World Economy, 1997
- Blejer Mario, “Fiscal policy and Economic reform” Routledge Studies in the Modern World Economy, 2001
- Богоев Ксенте, Атанасовски Живко, „Концепција на нов даночен систем на Република Македонија“, Министерство за финансии, Скопје, 1992 година

¹² Државен завод за статистика, Анкета на работна сила, статистички преглед бр. 2.4.06 (1999), бр. 2.4.1.03 (2000), бр. 2.4.2.08/410 (2002), бр. 2.4.3.13/453 (2003), бр. 2.4.5.02/494 (2004), бр. 2.4.6.07/531 (2005), бр. 2.4.8.06 (2007), бр. 2.4.9.12/632 (2008), бр. 2.4.10.04/651 (2009), бр.2.4.11.09/692 (2010), бр. 2.4.12.11/727 (2011) и бр. 2.4.10.04/651 (2013), Статистички годишник 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 и 2010 година

¹³ Исто

- Бурда Мајкл и Виплоц Чарлс, „Макроекономија“, ИНА Комерц-Скопје, 2001 година
- Ефтмоски Димитар, „Економски раст, Основни теоретски концепти и модели“, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи, 2009 година
- Ефтмоски Димитар, Петревски Горан, „Анализа на изворите на економскиот растеж на Македонија во транзициониот период“, „Економски развој“, Економски институт - Скопје, год. 5 бр.1-2-3, 2003 година
- Ефтмоски Димитар, „Економија на развојот“, Економски институт - Скопје, 2003 година
- Kesner – Škreb Marina, “Tax policy and economic growth”, Croatian Economic Survey, 1996-1999,
- Mongay C. Martínez, Bayón R. Fernández, “Effective taxation, spending and employment performance”, “Taxation, Welfare and Crisis of Unemployment in Europe, European Commission 2001 year
- Micevska Maja, Eftimoski Dimitar, Mircevska Petkovska Tatjana , "Economic Growth of the Republic of Macedonia: Experiences and Policy Recommendations", World Bank Global Research Project, 2002 year

РЕФОРМАТА НА ПЕНЗИСКИОТ СИСТЕМ ВО ГЛОБАЛНИ РАМКИ (ОПШТИ ТРЕНДОВИ И ПРАВЦИ)

Доц. д-р. Илија Груевски, Универзитет “Гоце Делчев” – Штип,

e-mail: ilija.gruevski@ugd.edu.mk

Доц. д-р. Стеван Габер, Универзитет “Гоце Делчев” – Штип,

e-mail: stevan.gaber@ugd.edu.mk

Апстракт

Сè до пред извесно време, националните пензиски системи беа носечкиот столб на социо-економската рамнотежа и благосостојба во земјите од Европската Унија, но и пошироко во светот. Благодарение на поволните демографски движења кои се манифестираа со пораст на младото работоспособно население, фондовите располагаа со доволно средства со кои се овозможуваше редовното, па дури и предвременото пензионирање на постарите работници. Меѓутоа, со стареењето на генерациите кои произлегуваа од периодот на демографската експанзија (т.н. бејби-бум), доаѓа до реална опасност од загрозување на фискалната одржливост на пензиските системи, поради наглото излегување на постарите работници надвор од работната сила и потребата од нивно пензионирање. Нискиот наталитет, стареењето на населението, и останатите недемографски фактори наложија што побрзо реформирање на пензиските системи, како во ЕУ, така и во сите земји кои се соочуваа со слични трендови (меѓу кои спаѓа и РМ), и во таа насока преземање низа мерки со кои би се зголемил степенот на пензиското штедење. Целта на трудот е да се презентираат, објаснат и анализираат мерките кои се предлагаат со глобалните реформи на пензискиот систем. Меѓу нив спаѓаат: замена на јавните “pay-as-you-go” со приватни пензиски системи, премин кон актуарно неутрални пензиски шеми, блокирање на каналите за предвременно пензионирање, воведување на флексибилност во пензионирањето (пензионирање по избор, комбинација на

работа и примање на пензија, прогресивно или фазно пензионирање), стимулирање на влезот во доброволните пензиски столбови, воведување на задолжително приватно пензиско осигурување, зголемување на законската старосна граница за пензионирање, редуцирање на бенефитите од јавните пензиски шеми, формирање на повисоки пензиски резерви во државниот буџет, зголемување на стапката на придонесот за пензиско осигурување и сл. Во насока на подобро запознавање со поимот на штедењето или поконкретно, пензиското штедење, направен е краток осврт врз Теоријата на животниот циклус, како најдоминантна во тој поглед, додека за целите на анализата, користени се дескриптивниот и компаративниот метод. Преку трудот, заинтересираните читатели имаат можност да се запознаат со општите правци на реформата на пензискиот систем, кои можат да послужат и како основна платформа за подлабоки и посуптилни истражувања во тој домен.

***Клучни зборови:** пензиски систем, пензиско штедење, реформа, животен циклус и слично.*

Некои напомени за феноменологијата на штедењето

Поим и мотиви за штедење. Штедењето претставува економски феномен кој по својата карактеристика е спротивен на потрошувачката. Имено, штедењето го претставува оној дел од расположливиот доход на индивидуите или домаќинствата кој не се потрошил и во таа смисла претставува еден вид одложена потрошувачка. Според теоријата, генерално постојат 3 основни мотиви за штедење и тоа:¹ 1. Штедење поради неизвесност (precautionary saving) – овој вид на штедење е генериран од мотивот за претпазливост, односно од непредвидливоста и неизвесноста на иднината. Поради овие причини, луѓето се принудени да

¹ Опширно за мотивите и детерминантите на штедењето види: Sturm H.P.: Determinants of saving: Theory and evidence, An OECD Study, Paris, 1983.

задржат дел од расположливиот доход со цел да одговорат на непредвидените настани како што се на пример, невработеноста или пак болестите; 2.Штедење заради материјално обезбедување на идните генерации (saving for bequest) - овој мотив го објаснува штедењето и трупањето на личен имот во насока на негов трансфер на идните генерации. Имено, заради потребата од материјално обезбедување на идните генерации, дел од тековно заработениот доход претставува предмет на акумулација, кој со помош на наследните механизми (тестамент) се пренесува на непосредните потомци или на други лица; 3.Штедење заради пензионирање (saving for retirement) - ова е најчестиот мотив за штедење поради што добива и институционален третман од страна на државата. Така, индивидуалните лица преку разновидни пензиски шеми одвојуваат дел од расположливиот доход во периодот на својот работен век т.е. кога се работоспособни и остваруваат големи приходи, со цел да ја финансираат потрошувачката после пензионирањето; и 4.Други мотиви - се работи за мотиви за штедење заради купување на поголеми потрошни добра како што се автомобили, станови или куќи (big ticket consumer saving) или пак заради финансирање на одредени случувања, настани или потреби како што се свадби, патувања, одмори, школување и слично. Инаку, сите овие мотиви не се меѓусебно исклучиви и можат да егзистираат паралелно. Во продолжение ќе го анализираме само мотивот поради пензионирање кој воедно е и најбитниот мотив за штедење.

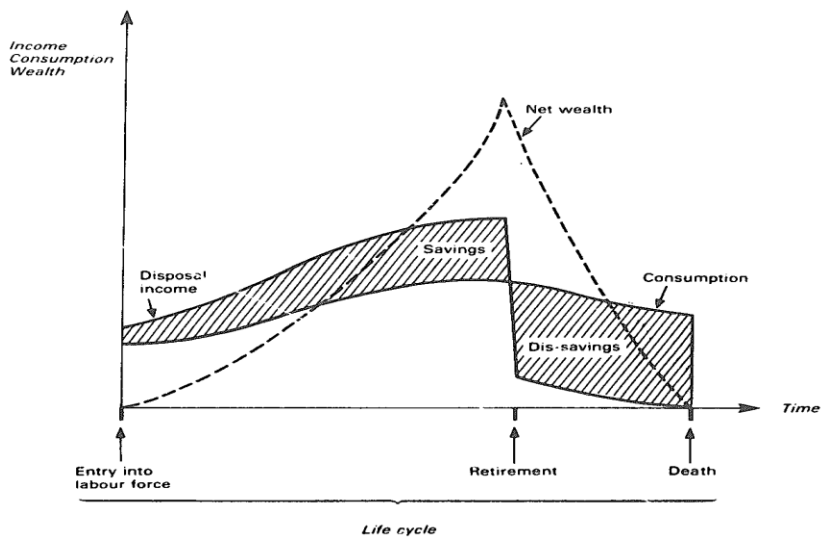
Штедење заради пензионирање (Теорија или хипотеза на животен циклус – Life Cycle Hipotesis (LCH)). Теоријата на животниот циклус го објаснува феноменот на штедењето низ призмата на квантитативно најбитниот мотив, а тоа е поради пензионирање. Моделот на штедење кој се базира на оваа хипотеза го анализира временскиот профил на потрошувачката во текот на животниот век на домаќинствата или поединечните лица под претпоставка дека истите вршат максимизирање на нејзината корисност. За да се задоволи овој услов, всушност дисконтираната вредност на идната потрошувачка мора да биде еднаква на збирот од сегашната вредност на акумулираното нето богатството и сегашната вредност на идниот заработен доход. Овие претпоставки се инкорпорирани во Графиконот бр. 01 за Животниот циклус на штедењето, со цел да се изврши негово подобро и поексплицитно објаснување.

Како што може да се види, домаќинствата имаат позитивно штедење (или акумулираат богатство), во текот на активниот работен период, се до моментот на пензионирањето. Акумулацијата на нето

богатството е овозможена бидејќи во тој период постои намалена потрошувачка, односно се троши помалку од остварениот расположив доход. Нивото на штедењето (или акумулираното богатство) го достигнува својот максимум во моментот на пензионирањето, од кога истото почнува да се намалува бидејќи со него се финансира тековната потрошувачка во периодот после пензионирањето. Оваа тенденција на расположливиот доход, упатува на заклучокот дека штедењето има позитивна вредност во периодот пред пензионирањето, а негативна вредност во текот на периодот по пензионирањето или во просек теоретски изнесува нула во текот на целиот животен век, доколку притоа не се врши штедење заради други релевантни причини.

Графикон бр. 01

Доходот, штедењето, потрошувачката и богатството во текот на животниот циклус на домаќинствата и индивидуалните лица.

Извор: Sturm H.P.: *Determinants of saving: Theory and evidence, An OECD Study, Paris, 1983, cmp. 150.*

Детерминанти на штедењето. Постојат повеќе детерминанти на штедењето кои ги познава теоријата. Како што може да се види од функцијата на потрошувачката претставена во моделот на Животниот циклус на штедењето, се издвојуваат повеќе демографски или квази-

демографски фактори од кои директно зависи обемот на штедење кај населението. Како едни од најпознатите демографски фактори се спомнуваат: 1.Старосната граница за пензионирање (retirement age) – намалувањето на потребните години за пензионирање (или со други зборови, старосната граница за пензионирање), ќе предизвика зголемување на коефициентот за штедење под претпоставка останатите фактори на штедењето да останат непроменети. Оваа тенденција се јавува поради потребата на лицата да обезбедат поголема акумулација на богатство со цел да ја финансираат потрошувачката во продолжениот пензионерски период (post pension period); 2.Очекуван просечен животен век (average life expectancy) – зголемувањето на просечниот животен век исто така би го зголемило обемот на штедењето кај лицата за да се обезбеди финансиска поддршка на потрошувачката во периодот на продолжениот животен век; и 3.Просечна старост на домаќинството (age distribution of households) – теоријата на животниот циклус на штедењето укажува дека коефициентот на штедење на семејствата ќе зависи и од просечната старост или дистрибуцијата на годините на домаќинството во однос на просечната старост на вкупниот број на домаќинства. Имено, постарите домаќинства имаат потреба од помал обем на штедење.

Покрај овие детерминанти, и одделните **карактеристики** на семејствата можат да влијаат врз обемот на штедењето: 1.Големина на семејството (family size) – теоријата на животниот циклус на штедењето претпоставува константен и непроменлив број на членовите на семејството. Во реалноста, бројот на членови се менува со текот на времето, така што и коефициентот на штедење ќе претрпи соодветни промени во зависност на зголемувањето или пак редуцирањето на бројот на членовите; 2.Просечната возраст за влез во работната сила на младите луѓе (average age of entry into the job market of young people) – и оваа варијабла има консеквенци по прашањето на обемот на штедење. Може да се каже дека на неа на сличен начин се надоврзува и периодот на формалното образование на членовите на семејството (period of formal education); и 3.Стапката на партиципација на женската работна сила (female participation ratio) – најновите истражувања во ова област покажуваат дека зголемувањето на оваа стапка дава статистички сигнификантни резултати во насока на намалување на коефициентот на штедење на семејствата.

Според хипотезата на Животниот циклус на штедењето, постојат **институционални и други фактори** кои влијаат врз нивото на

општественото штедење. Како едни од најважните се спомнуваат:² степенот на развиеност на пазарите на капитал и финансиската интермедијација (capital markets and financial intermediation), задолжителните јавни шеми за пензиско осигурување (compulsory public pension schemes), стапката на инфлација (inflation), дистрибуцијата на доходот (income distribution), даноците и оданочувањето (taxation) и сл.

Одлуката за пензионирање

Мотиви или стимулации за предвременно пензионирање.

Одлуката за заминување во пензија или поточно стимулативните ефекти за доброволно заминување во пензија зависат основно од димензијата на следниве два параметри:³ стапката на замена (replacement rate, net-replacement rate) и промената на пензиското богатство (change in pension wealth). Коефициентот стапка на замена се дефинира како однос помеѓу годишниот износ на пензијата (или бенефитот т.е. надоместокот за предвременно пензионирање) и заработените годишни приходи во периодот непосредно пред заминувањето во пензија. Ако стапката на замена е доволно висока т.е. износот на пензијата или надоместокот покриваат поголем дел од остварената плата, индивидуите ќе бидат склони кон предвременно пензионирање. Показателот промена на пензиско богатство, пак, ја мери промената на пензиското богатство под претпоставка индивидуата да одлучи да продолжи да работи уште една дополнителна година после наполнување на 55 години. Промената на пензиското богатство се искажува во проценти и се смета исто така, за една од мерките со кои се изразува стимулацијата, т.е. мотивираноста одредено лице да партиципира во рамки на работната сила во утврдениот период. Притоа, ако показателот во случај на одработување на дополнителна година добие негативна вредност, во тој случај, со остварениот годишен маргинален приход по основ на плата нема да се оствари прираст на пензиското богатство на лицето (во смисла на зголемена пензија), така да истото нема да биде мотивирано да остане на работа. Според тоа, негативната вредност на овој показател ги

² Од овие фактори накратко ќе се здржиме само на даноците, а за останатите подетално може да се прочита во: Strum H.P.: Determinants of saving: Theory and evidence, An OECD Study, Paris, 1983, стр. 157-175.

³ Види: Casey B., Oxley H., Whitehouse E., Antolin P., Duval R., Leibfritz W.: "Policies for an ageing society: Recent measures and areas for further reform", An OECD study, Paris, 2003, стр. 76-83.

стимулира лицата да се пензионираат, наместо да продолжат со работа и обратно, позитивната вредност на показателот укажува на позитивни стимулации за дополнителна работа.

Во контекст на претходново, може да се каже дека во интерес на секој држава е да обезбеди подолготрајна партиципација на оваа категорија на луѓе, особено доколку се соочува со сериозниот проблем на демографското стареење на населението. Ова е очигледно со оглед дека на овој начин се слеваат дополнителни средства во рамки на пензиските фондови, со што делумно би се ублажила нерамнотежата помеѓу пензиските исплати и уплати и би се овозможила подолготрајна фискална одржливост. Освен за постигнувањето на веќе спомнатите цели, овие индикатори се значајни и од аспект на планирањето и реализацијата на одредени социјално-финансиски цели, во смисла на обезбедување на доволен доход за потрошувачка на пензионираните луѓе, односно, обезбедување на информации за износот на средствата кој треба да го обезбеди државата за таа намена. Инаку, заинтересираните читатели можат подетално да се запознаат со дефиницијата на споменатите мерки, како и со техниката на конкретната методологија од линкот на организацијата на ОЕЦД: www.oecd.org/pensions/pensionsataglance.htm.

Стимулациите за пензионирање во регуларните и алтернативните шеми за пензионирање. Врз основа на презентираната методологија⁴ организацијата на ОЕЦД има изработено повеќе студии чија цел е да откријат какви се тенденциите на пензиските системи во позначајните земји во светот. Испитувањето на стапката на замена и промената на пензиското богатство во редовните регуларни шеми за пензионирање, покажа високи вредности на првиот показател и ниски или негативни вредности на вториот показател. Ова алудира на заклучокот дека во земјите од ОЕЦД постојат силни преференции за напуштање на работната сила на постарите лица пред стандардниот рок за пензионирање. Слична тенденција е откриена и кај алтернативните шеми кои најчесто се состојат од шемите за надоместоци за невработени (unemployment benefit schemes), понатаму шемите за инвалидност (invalidity schemes) и шемите за доброволно пензиско осигурување (occupational pension arrangements/schemes). Кај сите нив е откриена силна корелација помеѓу мотивот за предвремено одење на пензија

⁴ Пошироко за споменатата методологија види вклучително и во: Casey B., Oxley H., Whitehouse E., Antolin P., Duval R., Leibfritz W.: "Policies for an ageing society: Recent measures and areas for further reform", An OECD study, Paris, 2003.

бидејќи истите претставуваат ефикасен механизам за генерирање на дополнителни приходи на лицата во периодот пред стандардниот рок за пензија, за што потврда претставуваат вредностите на опишаните коефициенти.

Така на пример, според податоците на организацијата на ОЕЦД, просечната стапка на замена на просечниот работник (или на вработените кои земаат просечна плата) во земјите членки на ОЕЦД за 2013 година изнесувала 65,8%. За оваа категорија на доход, стапката на замена во 2013 година варираше во износ од 31,5% во Мексико, па се до 101,1% во Холандија. За лицата со понизок доход (во износ на половина од просечната плата), просечната стапка на замена во рамки на овие земји била 81,7%, додека за лицата со повисок доход (во износ за 1,5 пати поголем од просечната плата), оваа стапка изнесувала 59,7%. Тоа значи дека посилен преференции за прекин на работниот однос имале лицата со ниски примања, во однос на лицата со високи примања. Инаку, во оваа последна највисока категорија на доход, највисока стапка на замена била евидентирана во Турција и Холандија (97,2%), како и во Унгарија (96,1%), кои воедно, се и земјите со најповолни социјално-бенефитни шеми за предвремено пензионирање (или земјите со највисок надоместок до пензија), додека најниска стапка била измерена во Велика Британија (30,5%), Нов Зеланд (30,6%) и Мексико (31,3%). За сите други земји, вработените кои според доходот потпаѓаат во оваа категорија, кога ќе се пензионираат, би примале пензија помала за околу 1/3 (една третина) отколку заработките што би ги остварувале додека би биле во работен однос. Констатацијата за големи разлики во стапката на замена подеднакво важи и за дополнително дадената група на земји со големи национални економии, чии вредности варираше од само 10,7% во Јужна Африка, па се до 109,9% во Саудиска Арабија.⁵

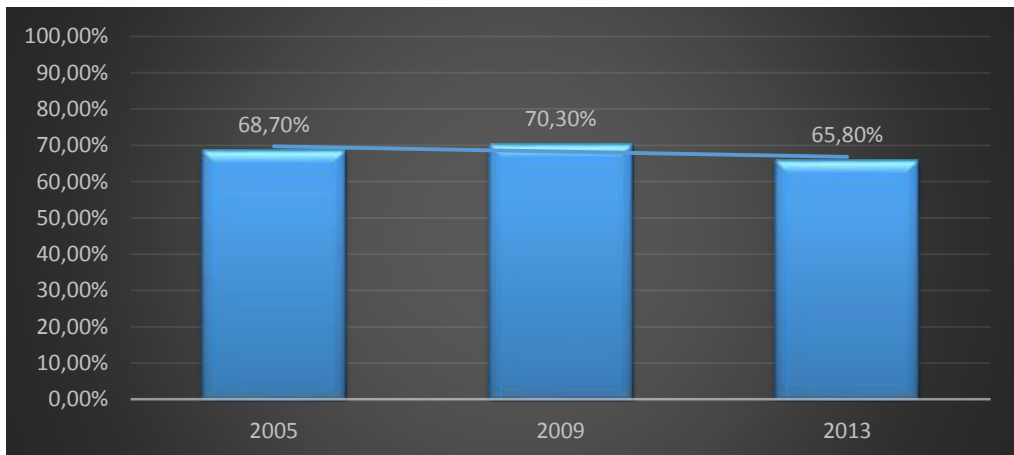
Што се однесува до динамиката на стапката на замена која се однесува на вработените со просечна плата, може да се каже дека после финансиската криза, која наметна рестриктивен приод во сите аспекти на јавните финансии и водењето на фискалната политика, се бележи мал тренд на нејзино снижување. Така, во 2005 година таа изнесувала 68,7%, во 2009 година 70,3%, за да во 2013 година, како што веќе кажавме, добие вредност од 65,8%. Во иднина се очекува да продолжи ваквата

⁵ Подетално види: "Pension at a Glance - 2013", An OECD study, Paris, 2013,;
http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2013-15-en или за конкретните податоци,
директно од линкот: <http://dx.doi.org/10.1787/888932907338> .

тенденција, како поради неизвесниот исход од кризата во рамки на глобалното економско окружување, така и поради реалната потребата од фискална консолидација на пензиските системи. Графиконот бр. 02 е наменет за илустрација на динамиката на стапката на замена. Без да се прави поголема анализа, може да се изведе заклучок и за вториот показател, а тоа е индикаторот за степенот на промена на пензиското богатство, дека всушност постои одредено поклопување и пресликување на состојбата и динамиката на неговите вредности на начин кој што е компатибилен со вредностите на индикаторот за степенот на замена.

Графикон бр. 01

Динамика на стапката на замена на лицата со просечна плата во (ОЕЦД)

Извор: ОЕЦД, 2005, 2009 и 2013.

Овие тенденции секако отвораат дебата за потребата од реформирање на системите за пензиско осигурување.

Правецот на реформите на пензиските системи

Сè до пред извесно време, националните пензиски системи беа носечкиот столб на социо-економската рамнотежа и благосостојба во земјите од Европската Унија, но и пошироко во светот. Благодарение на поволните демографски движења кои се манифестираа со пораст на младото работоспособно население, фондовите располагаа со доволно средства со кои се овозможуваше редовното, па дури и предвременото пензионирање на постарите работници. Меѓутоа, со стареењето на генерациите кои произлегуваа од периодот на демографската експанзија (т.н. бејби-бум), доаѓа до реална опасност од загрозување на фискалната одржливост на пензиските системи, поради наглото излегување на постарите работниците надвор од работната сила и потребата од нивно пензионирање. Нискиот наталитет, стареењето на населението, и останатите недемографски фактори наложија што побрзо реформирање на пензиските системи, како во ЕУ, така и во сите земји кои се соочуваа со слични трендови (меѓу кои спаѓа и РМ), и во таа насока преземање низа мерки со кои би се зголемил степенот на пензиското штедење. Тенденцијата на демографските промени, силните преференции за одење во пензија, како и опасноста од фискална неодржливост на пензиските системи на долг рок, продуцираше со предлагање и преземање на низа мерки кои беа насочени кон зголемување на степенот на штедење во пензиските фондови.

Во пошироката литература се спомнуваат повеќе мерки кои веќе се имплементираа, се преземаат тековно или пак се предлагаат за во иднина, во насока на остварување на оваа цел. На следните редови го презентираме нивниот краток преглед.

Постепена замена на јавните “pay-as-you-go” пензиски системи со тековно финансирање со приватни пензиски системи со капитално финансирање. Најголемиот дел од јавните пензиски системи се базираат врз принципите на т.н. интергенерациска солидарност т.е. од пензиските придонеси кои ги плаќаат тековно вработените лица кои претставуваат дел од актуелната работна сила, се врши тековна исплата на пензиите на актуелните пензионери. Регуларните јавни пензиски шеми кои функционираат на оваа основа генерално се некапитализирани и во жаргоните на англосаксонската литература се нарекуваат “pay-as-you-go pension systems” или буквално преведено “исплаќај како што ќе собираш”. Овој тип на пензиски системи одигра клучна улога во унапредувањето на социо-економската

благосостојба на пензионираните луѓе во развиените земји во “златните години” од дваесетиот век, во периодот кога постоеше демографски бум, што резултираше со ситуација многубројната работна сила да го финансира далеку помалиот број на пензионери. Со промената на демографските карактеристики на населението, долгорочната одржливост на овој тип на системи е доведена до прашање поради што се наметнува потребата за нивно реформирање преку зголемување на обемот на штедењето во пензиските фондови, се разбира без да се изврши зголемување на стапките на пензиските придонеси. Најновите истражувања покажуваат дека стапката на пораст на волуменот на заштедите кои се неопходни да го покријат јазот кој го создаваат зголемените исплати на пример, во Германија изнесува околу 4% од што може да се заклучи дека таквиот пораст е релативно сигнификантен.⁶ Затоа, со цел да се пополни јазот во финансирањето на зголемиениот одлив на работната сила во пензионерските структури, се предлага постепено преминување од ваквите “традиционални” пензиски столбови кон “современите” приватни столбови кои се потпираат во поголема мера врз приватното штедење преку задолжителните и доброволните пензиски шеми.

Во кулоарите на современата светска и европска економска мисла се протагонира идејата дека една од најдобрите мерки за зголемување на обемот на штедењето е поголемото потпирање врз вторите и третите пензиски столбови (задолжително приватно и доброволно приватно пензиско осигурување) наместо врз првиот јавен пензиски столб. Овој процес на постепен премин или “crowding out” генерално се состои од два вида на посебни супституции и тоа: супституција во рамки на видот, односно типот на пензиското богатство (ограничување на исплатата на пензии од првиот столб и акумулација и исплата на пензиски средства од вториот или третиот столб) и супституција или замена на самото пензиско богатство (дефинирано како редуција на ликвидноста на пензионерите, без можност за пристап до акумулираните средства до статутарните години за остварување на право на пензија).⁷ Суштината на првиот механизам на замена, кој е доста препознатлив во економските модели за порамнување на потрошувачката, се состои во тоа што со редуцијата на средствата во “pay-as-you-go” системите, луѓето ќе бидат мотивирани да акумулираат

⁶ Види: Supan A. B.: “Mind the gap: The effectiveness of incentives to boost retirement in Europe”, An OECD study, Paris, 2004, стр. 116.

⁷ За видовите на супституција види: Supan A. B.: “Mind the gap: The effectiveness of incentives to boost retirement in Europe”, An OECD study, Paris, 2004, стр. 119.

повеќе средства во капиталните системи. Што се однесува до вториот механизам, поради ограничувањето на ликвидноста, луѓето ќе бидат стимулирани да купуваат помали домови и помали автомобили, со цел да бидат способни да акумулираат повеќе средства за да ја финансираат потрошувачката во периодот по пензионирањето. Сумарниот, краен ефект од двата супституциони механизми е да се генерира ново штедење преку акумулација на средствата и капиталот кои ќе бидат искористени за поддршка на економскиот раст и развој и во таа насока, капиталните системи се неспоредливо посупериорни во однос на јавните пензиски шеми. Од гледна точка на политичката економија, ова покажува дека не постои сомнеж дека луѓето не се способни да се прилагодат на степенот на “великодушност” на јавните пензиски шеми.⁸

Премин од актуарно ненеутрални (дисторзивни) кон актуарно неутрални пензиски системи. За актуарно неутрален пензиски систем се смета оној кој овозможува износот на пензијата или пензиското богатство да бидат независни од годините на пензионирањето, така да истиот не врши дисторзија на одлуката за пензионирање.⁹ Всушност, кај регуларните јавни пензиски шеми кои ја имаат ваквата карактеристика, стапката на промена на пензиското богатство би требало да има квантитативна вредност од 0 (нула), без притоа да врши преференции за предвремено заминување во пензија (ситуација кога показателот генерира негативни вредности) или пак без преференции да стимулира продолжена партиципација во работната сила преку дополнителна работа (состојба кога показателот има високи позитивни вредности). Притоа, како добар пример за ваков тип на неутрални пензиски шеми, повторно се сметаат капиталните пензиски системи и во таа смисла целосно можат да одговорат на потребите на оваа цел. Според економската теорија, предноста на неутралните системи се огледа во тоа што тие овозможуваат сигнификантно зголемување на партиципацијата на постарите работници, но и ефективно зголемување на нивното богатство. Така, поради фактот што одлуката за пензионирање не се врзува со годините за пензионирање на индивидуалните лица (не врши дисторзија на самата одлука), истите ќе бидат стимулирани да останат ангажирани подолго време најмалку до старосната граница за одење во пензија. Исто така, овие системи

⁸ Supan A. B.: “Mind the gap: The effectiveness of incentives to boost retirement in Europe”, An OECD study, Paris, 2004, стр. 121.

⁹ Blondal S., Scarpetta S.: “Early retirement in OECD countries: The role of social security systems”, An OECD study, Paris, 1997, стр. 38.

овозможуваат и успешно унапредување на материјалната благосостојба на постарите луѓе. Имено, актуарно дисторзивните системи, поради преференциите за предвременно пензионирање имаат тенденција да ја поддржат безработицата и безделништвото, а оттаму генерираат пониска потрошувачка и помало богатство. Ако се има предвид дека пензиските бенефити се финансираат преку даноците, односно придонесите, тогаш прераното повлекување од работната сила доаѓа на сметка на животниот стандард за време на животниот циклус на индивидуалните лица.

Блокирање или затворање на каналите за предвременно пензионирање. За да се овозможи ефективна реализација на претходниве мерки, како комплементарна мерка се предлага да се изврши блокирање или затворање на каналите за предвременно пензионирање како што се инвалидните шеми, бенефитот (надоместокот) за невработеност и слично. Ставот на економистите по однос на ова прашање се едногласен: без редуција на разните бенефитни шеми, нема потполн успех на пензиската реформа. Меѓутоа, од аспект на димензијата и интензитетот на укинувањето на привилегиите, имаат контрадикторни мислења. Од една страна, се издвојуваат мислења со бескрупулозен, ригиден и доста строг став за целосно затворање на шемите за предвременно пензионирање бидејќи според нив, делумното блокирање ќе остави простор за протнување на постарите работници токму низ останатите алтернативни канали. Спротивно на тоа, постојат и мислења кои имаат далеку поблаг став, кои сметаат дека целосното укинување на патиштата за пензионирање би инволвирало доста висок степен на строгост и мандаторност на оваа мерка, оневозможувајќи им на постарите лица со голема преференција кон безработица, со слабо здравје или кои од разни причини се неспособни за било какво вработување во поодминати години, да остварат право на предвремена пензија. И РМ се приклучи на ваквите трендови, со оглед дека веќе подолго време ги има затегнато критериумите за стекнување на право на инвалидска пензија, како и критериумите за стекнување на право на надоместок за невработеност. Така на пример, покрај намалувањето на висината на самиот надоместок, се скрати и активниот период до пензионирање во кој може да се исплаќа надоместок за невработеност, од 5 години на само 1,5 година или 18 месеци.¹⁰

¹⁰ Види: Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност на РМ.

Мерки за комбинирање на неутралноста со флексибилност (пензионирање по избор, комбинација на работа и примање на пензија и прогресивно или фазно пензионирање). Со цел да се намали ригидноста на пензиските реформи, креаторите на политиката предлагаат воведување на низа мерки кои покрај неутралноста ќе обезбедат и соодветен степен на флексибилност на пензиските шеми. Најдобар начин за постигнување на оваа цел е да се даде *можност на постарите лица да се пензионираат во годините по сопствен избор*, а во истовреме да се изврши актуарско прилагодување на износот на пензијата така да пензискиот систем во просек биде неутрален. Ваквиот неутрален систем им дава можност на луѓето да заминат во пензија на возраст која на нив им одговара, но по цена на примање на перманентно смален износ на годишна пензија. Друг алтернативен начин преку кој се намалува имплицитниот даночен товар на продолженото останување на работа е *комбинацијата на дополнителна работа со примање на пензија*. За разлика од претходната мерка, оваа нуди подобри резултати за постигнување на целите на флексибилноста конкретно на лицата со поголема возраст над старосната граница за одење во пензија. Инаку и покрај протежирањето од страна на академската заедница, владите на развиените земји остро се спротивставуваат на предлогот за оваа мерка. И како трета мерка која е на располагање на креаторите на економската политика се наведува воведувањето на *можноста за прогресивно пензионирање*. Во смисла на одработени ефективни часови на работа, ефектите од прогресивното пензионирање врз понудата на работната сила нема да бидат големи, меѓутоа, богатството на индивидуалните лица забележително се подобрува. Бидејќи доаѓа до постепено градуално редуцирање на маргиналната корисност од работа, постепено фазно пензионирање може да претставува ефикасна рута за воведување на потребниот степен на флексибилност на поединците со продолжена партиципација во работната сила. Инаку, законската регулатива на РМ дозволува одреден обем на флексибилност, во смисла што луѓето кои се во пензија, можат да работат дополнителни хонорарни активности. Паралелното склучување на работен однос и примање на пензија не е дозволено, и во таков случај, доколку поединецот сака да продолжи со работа, *de facto* мора да се откаже од пензијата.

Мерки за олеснување на влезот во доброволните приватни пензиски столбови (voluntary private pension plans). Со цел да се постигне максимална ефикасност на стимулациите за развој на приватното штедење, потребно е да се обезбеди едноставен и лесен влез

на потенцијалните учесници во т.н. доброволни приватни пензиски планови. Партиципантите можат да одберат по своја волја помеѓу двете најпознати форми на пензиски шеми и тоа: помеѓу т.н. лични пензиски планови – “personal pension plans” (како што е на пример “IRA – Individual Retirement Account”¹¹ во САД или “ISA – Individual Saving Account” во Британија) или помеѓу т.н. пензиски шеми по професија или занимање – “occupational pension plans”, за кои е специфично тоа што менаџирањето и раководењето со уплатените средства се одвива преку разните унии, синдикати, кластери или трговски организации. Сите тие се карактеризираат по тоа што нивното членство не е задолжително туку доброволно, па според тоа, услов за членство не мора да претставува вработувањето или поточно, засновањето на работен однос. Токму поради ова, можат да претставуваат одлична можност за пензиско осигурување и на работниците кои работат на определено време, како и на сите други лица кои не можат да постигнат целосен и континуелен работен однос. Единствен проблем претставува токму неговата незадолжителност, па затоа најчесто како негови партиципанти се јавуваат вработените со повисок доход, за разлика од оние со релативно низок доход.

За да се зголеми степенот на учество во рамки на доброволните фондови, се препорачува владите да преземаат одредени стимулативни мерки, со кои би се охрабрило активното учество на индивидуалните лица. Така, според економистите, добро би било да се врзе плаќањето на придонесот со добивањето на одредена даночна бенефиција или поволност, како што е на пример, даночната одбивка или даночниот кредит за платени придонеси во доброволните пензиски фондови и тоа

¹¹ Таканаречените “Индивидуални Пензиски Сметки - ИПС” или изворно “IRA – Individual Retirement Account”, кои претставуваат дел од системот за доброволно пензиско осигурување на САД, всушност беа авторизирани од страна на Конгресот во 1974 година, како дел од пошироките реформи на пензискиот систем на САД. Поради големиот притисок од страна на работодавците за снижување на трошоците на работната сила по основ на платени придонеси, но и поради фактот што доминантниот јавен пензиски столб на САД, т.н. “Social Security”, не бил во состојба да го пополни “јазот” во финансирањето на тековните пензии, Конгресот преку оваа реформа имаше намера да ги убеди т.е. охрабри индивидуалните даночни обврзници, самостојно да учествуваат во долгорочните програми за пензиско штедење. Со примена на одредени стимулативни мерки, ИПС релативно брзо беа препознаени како едни од најфлексибилните алтернативни инструменти за пензиско штедење, овозможувајќи им на осигурениците лична и непосредна контрола на сопствените пензиски сметки.

во рамки на системот на персоналниот данок на доход. Притоа, со цел да се изврши селективно таргетирање на одредена група на потенцијални осигуреници, може да се направи соодветна селекција на видот и интензитетот на даночниот инструмент. На пример, за лицата со висок доход да се предвиди даночната одбивка (во висина на цел или делумен износ на платениот придонес), која важи за инструмент со послаб интензитет на делегирање на даночната бенефиција, додека за лицата со низок доход да се предвиди посилен и помокен инструмент на даночниот кредит. Во врска со последново треба да се notiра дека Република Македонија го донесе Законот за доброволно капитално финансирано пензиско осигурување во 2008 година, со што е уредена законската основа за третиот столб на пензискиот систем на РМ за доброволно приватно пензиско осигурување. Исто така, во рамки на Законот за персоналниот данок на доход е предвидена можноста за одбивање на износот на платените придонеси за доброволно пензиско осигурување од даночната основа на даночните обврзници, што значи, оваа конкретна нестандартна мерка на даночна стимулација е дизајнирана во форма на даночна одбивка.

Воведување на задолжително осигурување во приватните пензиски фондови (mandatory private pension plans). Можеби еден од најефикасните но и најстрогите начини за зголемување на нивото на штедењето, особено кај лицата со низок доход, е да се направи членството во приватните индивидуални пензиски фондови задолжително за сите вработени луѓе. Во таков случај, со цел да се намали даночниот товар на индивидуалните лица, се препорачува воведување на пропорционална (наместо вообичаената прогресивна) даночна стапка на актуарниот инвестициски приход кој би се реализирал преку приватните пензиски шеми. Уште подобро би било овој приход кој останува на располагање по пензионирањето, целосно да се ослободи од оданочување. Неколку земји успеаја да постигнат високи стапки на партиципација во приватните пензиски планови кои покрај тоа што се високи од аспект на учеството, во истовреме се и униформно дистрибуирани помеѓу различните доходни нивоа, што се постигна со помош на обврзување односно задолжување (на пример, членството во приватните пензиски фондови е мандаторно во Австралија, Унгарија, Исланд, Мексико, Полска и Швајцарија). Од друга страна, Данска, Холандија и Шведска исто така постигнаа висок степен на покриеност на приватните шеми, но тоа беше постигнато преку широко колективно преговарање помеѓу социјалните партнери, при што повеќето фирми беа

обврзани да го спонзорираат членството на вработените во овие фондови.¹² Инаку, РМ има воведено задолжително приватно пензиско осигурување како втор столб на пензискиот систем уште од 2002 година, со донесувањето на Законот за задолжително капитално финансирано пензиско осигурување, но вистинското спроведување во пракса започнува дури од 2006 година. Имено, тогаш беше предвидено од вкупната стапка на придонесот за пензиско и инвалидско осигурување, која беше утврдена во висина од 21,2% од бруто платите, 65% од нејзината висина (или поточно 13,78% од бруто платите) да се слева во државно раководениот пензиски фонд, додека останатите 35% од вкупната стапка (или 7,42% од бруто платите) да одат на сметка на приватниот пензиски фонд, кој беше, а и сега е раководен од стана на двете овластени друштва за управување со пензиски фондови – Комерцијална Банка и НЛБ Тутунска Банка. Тука мора да се нотира, дека во иднина треба да се очекува промена на утврдениот сооднос во корист на приватниот, а на сметка на државниот фонд, се разбира, кога ќе се оцени дека за тоа постојат поволни услови.¹³

Зголемување на стандардната законска старосна граница за пензионирање. Унапредувањето на фискалната позиција на јавните пензиски шеми, но и зголемувањето на обемот на штедење може да се постигне едноставно и преку зголемување на стандардната статутарна година за пензионирање. Во последните години постои тренд на постепено зголемување на нормалната година на пензионирањето. Така на пример, тоа го направија САД каде што во 2013 таа изнесувала 66 години без разлика на полот, потоа Италија која ја зголеми годината за одење во пензија од 60 на 65 во 2009, за да во 2013 изнесува 66 години за мажи (за жени од 55 на 60 во 2009 и 62 во 2013), Јапонија од 60 на 65 без разлика на полот, Унгарија од 60 на 62 во 2009, па на 64 во 2013 исто така без разлика на полот. Како земји со најниска законска старосна граница во 2013 година се истакнуваа Чешка (62 за мажи со 61 за жени), Словачка (62 за мажи со 60 за жени), Словенија (63 за мажи со 61 за жени), Кореја (60 без разлика на полот) и Турција (со најниски 60 години за мажи и 58 за жени). Од друга страна, како најстроги земји од овој аспект се издвојуваа северноевропските земји Норвешка и Исланд, каде

¹² Antolin P., Serres de A., Maisonneuve de la C.: “Long-term budgetary implications of tax favored retirement saving plans”, An OECD study, Paris, 2004, стр. 52-55.

¹³ Денес овој сооднос на распределба не е променет, туку е променета (или поточно намалена) стапката на придонесот за задолжително пензиско и инвалидско осигурување, која сега изнесува 18% (11,7% за државниот и 6,3% за приватниот фонд).

мажите и жените треба да наполнат 67 години за да стекнат право на старосна пензија. Исто така, во повеќе земји се покачија старосните години за жени, а кои можеа да се пензионираат порано за разлика од мажите како на пример во Австралија, Италија, Обединетото Кралство и Германија.¹⁴ Во РМ законската старосна граница за стекнување на право на пензија изнесува 64 години за мажи и 62 години за жени и засега не се најавува нејзино зголемување. Но, со новите измени на Законот за работните односи кои стапија на сила во септември 2014 година, се воведува флексибилната можност за доброволно продолжување на работниот однос на сите вработени лица пред пензија во износ од најмногу 3 години.¹⁵ Имено, работниците треба да достават изјава до работодавачот во определено пропишан рок пред пензионирањето, за секоја дополнителна година одделно, дали сакаат да продолжат со работа, во спротивно, регуларно заминуваат во пензија. За едностраното неприфаќање на изјавата за продолжување на работниот однос од страна на работодавачот се предвидени санкции.

Зголемување на минималната старосна граница за остварување на право на пензија. Паралелно со претходнава мерка, се изврши укинување или зголемување на минималните години за квалификување на право на пензија како и зголемување на минималниот платен стаж. На пример, Италија го зголеми минималниот платен стаж од 20 на 35 години, Исланд го укина правото за одење во пензија со наполнети 60 години, Франција постапи идентично како и Исланд но и го зголеми минималниот платен стаж и т.н.¹⁶ Што се однесува до РМ, таа не го укина, ниту пак го зголеми потребниот минимален платен стаж со кој се стекнува право на пензија, кој сеуште изнесува 15 години, но од друга страна, се укина правото на пензија за лицата кои имаат 40 години платен работен стаж. Тоа значи дека сега постои само категоријата старосна пензија, но не и категоријата пензија врз основа на платен стаж.

¹⁴ За официјалната законска, како и за просечната ефективна старосна граница за заминување во пензија пошироко види во: "Pension at a Glance - 2013", An OECD study, Paris, 2013.: http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2013-15-en или за конкретните податоци, директно од линкот: <http://dx.doi.org/10.1787/888932907186> .

¹⁵ Види: Закон за изменување и дополнување на Законот за работните односи, Сл. весник на РМ, бр. 113, од 29.07.2014.

¹⁶ Види: Casey B., Oxley H., Whitehouse E., Antolin P., Duval R., Leibfritz W.: "Policies for an ageing society: Recent measures and areas for further reform", An OECD study, 2003 стр. 19 и 20.

Редуцирање на износот на пензиските ануитети во рамки на јавните пензиски шеми. Можеби како еден вид најекстремна мерка која се предлага е да се изврши намалување на износот на исплатените пензии со што директно се намалуваа степенот на ликвидност на потенцијалните пензионери и на тој начин се поттикнува подоцнежното пензионирање. Покрај ова, меркава е доста успешна и од аспект на фискалната консолидација на пензиските фондови т.е. се штедат повеќе буџетски средства со што се зголемува степенот на нивната долгорочна одржливост. Евидентирани се повеќе можни начини и канали за реализација на оваа цел. Така на пример, можно е да се направи замена на базата за индексирање на пензиите од индексација според просечните плати кон индексација според цените на мало, како што е случајот на Финска, Италија, Јапонија, и Кореја. Понатаму, се предлага измена на референтниот износ според кој се пресметуваат пензиите како што е случајот со Финска, Франција, Шпанија и Обединетото Кралство. Во таа насока е измената или поточно продолжувањето на референтниот период, на пример, од “период на најдобри години” на “просечен период”, што во крајна мера ја снижува ратата на пензијата. Во некои земји, пак, се изврши и промена и на основниот метод за пресметка на пензијата како на пример, во Финска, Франција, Германија и Норвешка. Слично на претходните мерки, се изврши и продолжување на просечниот животен век, при што гледано математички низ пресметката на пензиите, како последица резултира со нивно автоматско снижување. Како крајна мерка се вовеле директно, административно намалување на пензиите коешто беше најизразено во Кореја, за разлика од другите земји кои применија постепено, етапно и поблаго кретење на пензиите.¹⁷ И РМ не отстапува подалеку од претставените меѓународни трендови. Иако од 2006 година па до денес, просечната пензија во Македонија се зголеми за околу 30%, сепак, тоа реално не се должеше на зголемувањето на обемот на пензиското штедење во рамки на пензискиот фонд. Напротив, со новиот Закон за пензиското и инвалидското осигурување се предвидуваат порестриктивни приоди за утврдување на висината на пензиските ануитети на идните пензионери, кои во суштина се состојат во: редуцирање на процентот (коефициентот) за пресметка на висината на старосната пензија, намалување на најнискиот износ на старосната пензија, како и редуцирање на износот

¹⁷ За редуцијата на бенефитите од јавните пензиски шеми види: Casey B., Oxley H., Whitehouse E., Antolin P., Duval R., Leibfritz W.: “Policies for an ageing society: Recent measures and areas for further reform”, An OECD study, 2003 str. 22 и 23.

на пензиската основица.¹⁸ Од ова може да се изведе заклучок, дека всушност, зголемениот износ на пензии се покрива со директни трансфери на средства од централниот буџет на РМ.

Формирање на повисоки пензиски резерви на сметката на државниот буџет. Некои влади, се одлучија да формираат поголеми пензиски резерви во споредба со поранешните години, со цел многу поформално да го редуцираат ризикот од големите исплати преку јавните пензиски шеми. Инаку, според досегашната пракса се држеа помали резерви наменети само за порамнување на готовинските исплати на пензиите. Така, според податоците на ОЕЦД, директните издатоци за пензии ја претставуваат најголемата поединечна ставка во рамки на буџетите на земјите членки на оваа организација. Јавната потрошувачка наменета за трансфери за пензии во периодот од 1990 до 2009 година растеше со темпо кое е за цели 27% побрзо од темпото на растот на БДП, односно просечната стапка на учество на овие трансфери во рамки на БДП на земјите членки на ОЕЦД порасна од 6,1% на 7,8%. Гледано по земји, Италија потрошила најголем дел од својот БДП за трансфери за пензии во 2009 година и тоа цели 15,4%, односно дури 29,8% од вкупната буџетска потрошувачка ја наменила за таа цел. Други земји кои се истакнуваат во однос на големата потрошувачка за пензии се Австрија, Франција и Грција со учество од 13-14% во однос на БДП, односно со учество од 24-28% во однос на вкупните јавни расходи. Високата потрошувачка кај овие земји е претежно резултат на демографското стареење на населението, имајќи предвид дека тие се меѓу најстарите земји во рамки на ОЕЦД. Од друга страна пак, земји кои имаат најниско трошење за трансфери за пензии се Мексико (1,7% во однос на БДП и 7,3% во однос на вкупните јавни расходи), Кореја (2,1% со 6,5%) и Исланд (1,7% со 3,4%), првите две затоа што се релативно млади земји со поголем процент на младо население, а третата земја заради тоа што претежно се потпира на трансферите од приватните фондови со капитално финансирање на пензиите.¹⁹ Што се донесува до Македонија, таа според перформансите во овој домен се рангира во земјите со доста висока и нагласена потрошувачка за пензиски трансфери! Така, во 2007 година за таа намена е потрошено 23,75% од

¹⁸ Види: Закон за пензиското и инвалидското осигурување, Сл. весник бр. 98 од 01.08.2012 година.

¹⁹ Пошироко види во: "Pension at a Glance - 2013", An OECD study, Paris, 2013, : http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2013-15-en или за конкретните податоци, директно од линкот: <http://dx.doi.org/10.1787/888932907832>.

вкупните јавни расходи или 7,8% од БДП, во 2009 потрошени се 28,15% од јавните расходи или 8,91% од БДП, за да во 2013 година уделот на пензиските трансфери изнесува 28,21% од јавните расходи и дури 9,53% од вкупниот БДП!²⁰ Она што е симптоматично за структурата на изворите на финансирање на пензиските бенефити и трансфери е константниот и динамичен пораст на трансферите од другите нивоа на власт за сметка на благиот и спор пораст на приходите по основ на социјалните придонеси за пензиско и инвалидско осигурување.²¹ Ова укажува на сè поголемата зависност на ПИОМ од директни трансфери на буџетски средства, а во насока на покривање на јазот во финансирањето на пензиските исплати.

Зголемување на стапката на придонесот за пензиско осигурување. Политиката за висината на стапките на придонесот за пензиско осигурување во набљудуваната групација на земји од ОЕЦД е растргната помеѓу две дијаметрално спротивни цели на фискалната политика. Првата е целта за економската ефикасност, која налага пониски стапки на даноци и придонеси заради поддршка на вработувањето и втората се однесува на целта за фискалната одржливост, која пак спротивно, бара поголеми стапки и поголема наплата на даноци и придонеси заради “држење” чекор со зголемените пензиски исплати. Можеби токму заради тоа, просечната стапка на овој тип на придонес остана релативно непроменета и стабилна, постигнувајќи минимален пораст од 19,2% во 1994 на 19,6% во 2012 година, додека нејзината максимална вредност од 20,0% е евидентирана во 2004 година. Инаку собраните приходи по основ на пензиски придонеси за истата година, гледано како просек од сите земји, претставуваат 5,2% од БДП, односно, 15,8% од вкупните јавни расходи.²² Но, заради постоечкиот притисок за покривање на сè поизразениот јаз во финансирањето на пензиите, во иднина е можно ревидирање на политиката на непроменети и стабилни стапки на пензиски придонеси.

²⁰ За податоците види: Министерство за финансии на РМ - Годишен билтен и Завршна сметка на буџетот за 2007, 2009, 2013 година.

²¹ Така, во 2007 вредноста на трансферите од други нивоа на власт изнесувала 11.500 милиони денари, наспроти 20.900 милиони денари наплатени придонеси, во 2009 14.400 милиони денари трансфери наспрема 26.400 милиони денари наплатени придонеси и во 2013 година 21.100 милиони денари трансфери и 28.500 милиони денари наплатени придонеси.

²² Поопширно види во: “Pension at a Glance - 2013”, An OECD study, Paris, 2013,; http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2013-15-en или за конкретните податоци, директно од линкот: <http://dx.doi.org/10.1787/888932907813>.

Во врска со конкретно прашање за РМ, може да се notiра дека постои цврста определба на Владата за водење на политика на ниски даноци и стапки на придонеси за задолжително социјално осигурување, во насока на снижување на цената на работната сила и унапредување на конкурентната предност на домашните компании. Затоа, и покрај негативните трендови на буџетската сметка за пензиски трансфери, а со очекување за позитивен повратен ефект на сметката на приходите, во изминатиов период се изврши намалување на сите стапки на задолжителни придонеси, вклучувајќи го и придонесот за пензиско и инвалидско осигурување. Но, тука се поставува прашањето за одмереноста и интензитетот на т.н. “*feed-back*”, односно, дали евентуалните инкрементални буџетски приходи би имале потенцијал да го покријат финансискиот јаз помеѓу пензиските уплати и пензиските исплати, и во таа насока да обезбедат фискална консолидација на пензискиот систем. Одговорот на претходново прашање има најмалку среднорочна, а можеби и долгорочна димензија. Сепак, со последнава мерка донесена во јули 2014, која може да се сфати како компензаторна на снижените стапки на придонеси, во рамки на Законот за пензиското и инвалидското осигурување, се врши проширување на опфатот (даночната база или основа) за плаќање на придонеси за задолжително социјално осигурување. Конкретно, со меркава се предвидува придонеси да плаќаат не само лицата кои се во редовен работен однос, туку и лицата со дополнителна хонорарна заработка или поточно, лицата кои остваруваат приходи од извршување физичка и/или интелектуална работа, врз основа на договор за дело и/или авторски договор или друг договор со кој е определен надоместок за извршената работа кој во нето износ е повисок од износот на минимална плата утврдена со закон.²³

Унапредување и развој на животното осигурување како алтернативен облик на штедење. Со оглед дека долгорочно се очекува да опаднат приходите на постарите лица по основ на пензиски примања, добро би било да се зголеми понудата на алтернативните форми за штедење, кои по своите карактеристики можат да го надополнат, па дури и одменат пензиското штедење. Така, на пример, во современите економии веќе од поодамна е развиен осигурителниот пазар и речиси барем по еден член од секое семејство е носител на полиса за одредена форма на животното осигурување. Најдобра потврда за распространетоста на осигурителниот пазар за животното осигурување е податокот дека

²³ Пошироко види: Закон за изменување и дополнување на Законот за пензиското и инвалидското осигурување, Службен весник бр. 113 од 29.07.2014.

вкупната вредност на бруто премиите за животна осигурување во сите земји членки на ОЕЦД во 2012 година изнесувала 2.487.897. милиони американски долари. Поткрепа кон претходново нудат и индикаторите за пенетрација и густина на пазарот за животна осигурување. Првиот т.е. индикаторот за пенетрација, кој се смета како процент од износот на бруто премиите во однос на БДП, во истата година, за истата групација изнесува точно 5,0%, со варијации помеѓу поединечните земји од само 0,2% во Турција, 3,1% во Германија, 5,3% во САД, 5,6% во Франција, 10,2% во Обединетото Кралство, 17,3% во Ирска, па сè до 40,6% во Луксембург. Вториот, односно индикаторот за густина, кој едноставно се дефинира како износ на бруто премии *per capita*, за сите земји во 2012 изнесувал просечни 1.850 долари по глава на жител, со слични варијации од само 23 долари по жител во Турција до неверојатни 43.698 долари *per capita* во Луксембург.²⁴ Што се однесува до перформансите на Македонија во доменот на животното осигурување, резултатите од споредбата се поразителни. Имено, со вкупна вредност на бруто премиите за животна осигурување од 598.134.000 денари (или 12.487.140 долари изразено по среден курс на доларот за 2012 година), со удел од 0,13% на бруто премиите во вкупниот БДП и со само 5,94 долари бруто премија по глава на жител, РМ се наоѓа убедливо на последното место од презентираната група на земји, дури и зад конзервативната Турција.²⁵ Може да се заклучи дека домашното животна осигурување многукратно заостанува зад европскиот и светскиот просек. Имајќи предвид дека како услов за влез во ЕУ, најмалку 25% од населението мора да има животна осигурување, носителите на економската политика во Македонија мора сериозно да работат на надминување на ваквата состојба. Имено, преку зголемување на конкуренцијата и палетата на инструменти на осигурителниот пазар, преку дополнителен развој и регионална интеграција на пазарот на капитал, или пак со доделување на даночни и други финансиски олеснувања, мора да се засили иницијативата за поддршка на овој значаен сегмент од финансискиот сектор.

²⁴ Поопширно види во: "OECD Insurance Statistics - 2013", An OECD study, Paris, 2013: http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-insurance-statistics-2013_ins_stats-2013-en. или конкретно за податоците: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/finance-and-investment/oecd-insurance-statistics-2013/international-comparisons_ins_stats-2013-6-en.

²⁵ За податоците види: "Билтен за осигурување - 2013", Национално биро за осигурување, Скопје, 2014.

Зголемување на побарувачката за постари работници. Сите претходни мерки беа во насока на зголемување на понудата за постарите работници, со цел да се унапреди степенот на штедење во пензиските фондови. За да се обезбеди долгорочна рамнотежа на долг рок, мора да се промени перцепцијата и ставот на работодавачите кон постарите работници, а со тоа и да се обезбеди поголем степен на нивна ангажираност. За таа цел, може да се употреби една мерка која докажано дава резултати од аспект на зголемувањето на побарувачката на одредена таргетна група на работници, а тоа е т.н. додаток за дополнително вработување (Marginal Employment Subsidy – MES).²⁶ Имено, негова примарна задача е да влијае на одлуката на работодавачите за дополнително ангажирање на работна сила во рамки на производниот процес, од што произлегува дека истиот мора да биде дизајниран како маргинален инструмент (Employer-based Marginal Employment Subsidy).²⁷ За таа цел, на пример, тој може да се конструира во форма на одредени даночни или финансиски поволности (даночен кредит или одбивка или пак, финансиска помош/грант), со што би се поттикнало дополнително, но во исто време, селективно вработување на лица во поодминати години и на тој начин индиректно, преку зголемено плаќање на придонеси би се зголемил и обемот на пензиското штедење. Во РМ ваков инструмент веќе се користи, но со сосема различен таргетен приоритет насочен кон младата популација на работната сила, како што е ослободувањето на придонесите за вработување на лица до наполнети 29 години.²⁸ Во случајов, навистина добро би било, со една таква слична мерка да се стимулира и вработувањето на постарите лица, со што би се креирале дополнителна побарувачка и зголемен интерес за ангажирање и на постарата популација на работната сила.

²⁶ Види: Haveman R.: „Reducing poverty while increasing employment: A primer on alternative strategies. And a blueprint“ An OECD study, Paris, 1996

²⁷ Груевски И.: “Даночните стимулации како инструмент на фискалната политика”, Економски факултет, Универзитет “Гоце Делчев” – Штип, 2014, стр. 124.

²⁸ Пошироко види: Закон за пензиското и инвалидското осигурување и Закон за вработувањето и осигурување во случај на невработеност.

Заклучок

Нискиот наталитет, стареењето на населението, и останатите недемографски фактори наложија еден подолгорочен процес на реформирање на пензиските системи, како во ЕУ, така и пошироко меѓу останатите земји во светот. Тој процес се состоеше од предлагање и преземање на низа мерки кои беа насочени кон зголемување на степенот на штедење во пензиските фондови.

Меѓу нив спаѓаат: замена на јавните “*pay-as-you-go*” со приватни пензиски системи, премин кон актуарно неутрални пензиски шеми, блокирање на каналите за предвременно пензионирање, воведување на флексибилност во пензионирањето (пензионирање по избор, комбинација на работа и примање на пензија, прогресивно или фазно пензионирање), стимулирање за влез во доброволните пензиски столбови, воведување на задолжително приватно пензиско осигурување, зголемување на законската старосна граница за пензионирање, зголемување на минималната старосна граница (минимален платен стаж) за остварување на право на пензија, редуцирање на бенефитите и износот на исплатените пензиски анuitети во рамки на јавните пензиски шеми, формирање на повисоки пензиски резерви во државниот буџет, зголемување на стапката на придонесот за пензиско осигурување, зголемување на побарувачката за постари работници и сл.

И Македонија генерално, не заостанува зад овие утврдени општи трендови, со единствена разлика што мора да направи дополнителни напори за поголема експанизија и развој на животното осигурување како алтернативен облик на штедење.

Референци

- “OECD Insurance Statistics - 2013”, An OECD study, Paris, 2013;
- “Pension at a Glance - 2005”, An OECD study, Paris, 2005;
- “Pension at a Glance - 2009”, An OECD study, Paris, 2009;
- “Pension at a Glance - 2013”, An OECD study, Paris, 2013;

“Билтен за осигурување - 2013”, Национално биро за осигурување,
Скопје, 2014;

Antolin P., Serres de A., Maisonneuve de la C.: “Long-term budgetary
implications of tax favored retirement saving plans”, An OECD study,
Paris, 2004;

Blondal S., Scarpetta S.: “Early retirement in OECD countries: The role of
social security systems”, An OECD study, Paris, 1997;

Casey B., Oxley H., Whitehouse E., Antolin P., Duval R., Leibfritz
W.: “Policies for an ageing society: Recent measures and areas for
further reform”, An OECD study, Paris, 2003;

Haveman R.: „Reducing poverty while increasing employment: A primer on
alternative strategies. And a blueprint“ An OECD study, Paris, 1996;

<http://dx.doi.org/10.1787/888932907186>;

<http://dx.doi.org/10.1787/888932907338>;

<http://dx.doi.org/10.1787/888932907813>;

<http://dx.doi.org/10.1787/888932907832>;

http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2013-15-en;

http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/finance-and-investment/oecd-insurance-statistics-2013/international-comparisons_ins_stats-2013-6-en;

http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-insurance-statistics-2013_ins_stats-2013-en;

Sturm H.P.: Determinants of saving: Theory and evidence, An OECD Study,
Paris, 1983;

Supan A. B.: “Mind the gap: The effectiveness of incentives to boost
retirement in Europe”, An OECD study, Paris, 2004;

www.oecd.org/pensions/pensionsataglance.htm;

Yoo K.Y., Serres de A.: “Tax treatment of private pension savings in OECD
countries and the net-tax cost per unit of contribution to tax-favored
schemes”, An OECD study, Paris, 2004;

Груевски И.: “Даночните стимулации како инструмент на фискалната политика”, Економски факултет, Универзитет “Гоце Делчев” – Штип, 2014;

Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност на РМ;

Закон за доброволно капитално финансирано пензиско осигурување на РМ;

Закон за задолжително капитално финансирано пензиско осигурување на РМ;

Закон за изменување и дополнување на Законот за работните односи на РМ;

Закон за пензиското и инвалидското осигурување на РМ;

Закон за персоналниот данок на доход на РМ;

Закон за работните односи на РМ;

Министерство за финансии на РМ - Годишен билтен и Завршна сметка на буџетот за 2007, 2009, 2013 година;

**MEDIA
AND
COMMUNICATION**

**PEOPLE AS OBJECT AND SUBJECT OF ALBANIAN MEDIA: THE
CORRELATION AND OSMOSES IN THE EDUCATION PROCESS
OF A DEMOCRATIC SOCIETY AND THE AMORTIZATION OF
THE NEGATIVITY TO BE – THE ELITE**

**Laura Furxhi, PhD Candidate, Department of Albanian language,
Faculty of History and Philology, University of Tirana, Albania**

furxhi_laura@hotmail.com

Abstract

Since we know that media today plays an important role in society, we will try to show in this present paper what does media represents in Albania society, the public and private media, local, center and regional one, newspapers and television, stopping even in internet as a way of media reflection and its role.

People are subject and object of media and as a result of this our civil society has an important role in this democratic state where the primary thing is the free word, but there are a lot of abuses in it. The investigation media has an important role in the war against corruption, which is why we should take into consideration this phenomenon.

The aim of this paper is to highlight and to give a review of Albanian media today, its role in education, its negative phenomena and the ways how this phenomenon will develop in a democratic progressive reflection.

The methods we will use are the analytical analyze and synthesizing, the periphrases of the negative and positive elements, the argument and syllogisms, giving conclusions as a result of real data of media in time, based in monitoring and sampling, investigating confronting this with the contemporary European experiences.

Keywords: *media, education, object and subject, correlation, osmoses, analytical analysis, periphrases, arguments, syllogisms.*

1. INTRODUCTION

People with their biological and social character are object and subject in all their everyday activities and in the same time they are object and subject of media because “media” is everywhere in their life.

The origin of the word “media” comes from the word “medium” which means a tool of bandwidth or social intercommunication, while “mass media” is a group of words that includes tools of massive communication and presents the entirety of ways to inform the society and communication through written press, voice, static and dynamic photography in radio, TV, etc.

The tools of massive communication are: a) traditional: press, radio, TV, and b) modern: internet (1)

-Today in Albania act intensively a whole media “company” of written press, radio, TV, public and private media through which different publication genes act like “a sharp knife” or “a spoil hand” in people’s mind, perceiving it in different emotional ways and reflecting in the same time, being “actor” and “spectator” of this osmotic media process.

From the research that we have conducted in the Albanian media, we have the following data:

- Everyday newspapers 20+5(sport ones) = 25
- Weekly National magazines = 6
- Local newspapers = 13
- Local magazines = 2
- Public TVs = 1- RTSH (with 4 branches:-Korçë, Shkodër, Gjirokastër, Kukës)
- Private National TVs = 2 (Top Channel & TV Klan)
- Local TVs = 71. Satellite TVs = 2 (TV Vizion & TV Alsat)
- Private TVs (with repetition –me perserites behet fjale ketu) = 1 (Tv 5)
- Private Satellite Platforms = 3 (Tring-Digitalb & Supersport)
- Cable TV =83

- Public Radio = 1 (Radio Tirana with four branches:- Radio Korça-Radio Gjirokastra-Radio Shkodra-Radio Kukës)
- Private National Radios = 2 (Top Albania Radio & Radio +2)
- Local Private Radios=5
- Private Radios with Repetition = 4 (“D.Velle”, ”Italia”, ”BBC”, ”W. Family”) (2)

2. PEOPLE AS OBJECT AND SUBJECT OF MEDIA

-“ Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers”. (Universal Declaration of Human Rights) (3)

-We presented this review of public and private radios and TVs for the following reasons:

First:-In these institutions work hundreds and thousands people who produce publicity product as a “subject” of media but in the same time they are ‘object’ of their media product.

Second:-People of different categories as they are representative of police, of the state, of civil society, youth and adults are object and subject of media through articles in newspapers, interviews or debates in radios or TVs.

This simple analysis brings us in a very important deductive synthesis and with great perspectives which have to do not only with the moral and responsibility of each of us but also with the actions and non-actions that bring good and bad results.

In addition to that, the fact that people are object and subject of media is in the whole society, in many planets, in different ages and levels, intellects, genes, having the interference and amplification for good or bad (as an old idiom said “Don’t talk before minds, because the word hurts”

-In this context, if in this media product we have a special progression, the interference and amplification is in multiplier progression so we have to ask a question: -“Que Vadis?!...”- (Where are we going?!...”), with this chaotic statement we have today?!....

So we reach a conclusion that people as conscious beings of this society that has the aspiration to join the European family must act like responsible and members of their state.

3. CORRELATION AND OSMOSES IN THE PROCESS OF MEDIATIC EDUCATION, AS COHERENT AS PRESPECTIVE ONE

To educate is more difficult than not to educate, especially when we take into consideration a whole state.

Even in high schools and universities people are objects and subjects. They are naturally in correlation and osmoses in this educational, social, moral and media relation from the active and non active settlement in time forming our character in the future. This correlation and osmoses not relating to the interaction intensity of this social reversible reaction, that is in the same rout with the human being since in the beginning up to the end of his life but which continues even after his/her death through his/her work in press, books, radio, TVs, internet and stay in people' memory for a long time give rise to another reason in this common awareness where media with its product may play a decisive role. Education is a task not only for parents but also for the school, institutions and media seen through the correlation and osmoses prism. Many public and private newspapers, magazines, radios and TVs, as well as internet play an important and unrepeatabe role in this democratic system.

With the freedom of media there is made a big and important step and for this we shouldn't be afraid of the quantitative press development because this brings a new trend, brings the acceleration of knowledge, culture, practice sense, in different and beautiful publicity shapes and genes and emotional educational ways. This creates correlation and osmoses and makes many senses move in the same time, many body organs react, makes people reflect and have i pro and cons statements, talk in an intuitive way with others, , with the conscience or in special cases even with the sub consciousness.

I think that the main challenge of media today is being out of itself, commercialism and media concentration in many different ways, taking into consideration the education and information of people, to have a better society, a more democratic and civilized one and being far way from regressive political issues which have nothing in common with European democracy. This should be seen in correlation with the relinquishing of public life where people try to reach the same goal and treat the same problem without expelling the individual ones. "The written press must be a main strength in the relinquishing of public life". The written press and the public life are connecting with each other in an

absolving way in success and failure. The public life is the way how the democracy is expressed and experienced. It is not only the politics. The politics is the mechanism through which our constitutional government functions. The public life includes more and more than this. It includes every activity where people try to reach the same goals and treat the same problems.(4)

4. NEGATIVE PHENOMENONA, AS A RESULT OF QUANTITATIVE GROWTH AND TIME INTENSITY, OR DIDACTIVE POLITICALLY PREFERENTIAL

Martin Luther King says: “My freedom ends where yours starts”

Quantitative written media growth is a fact which also applies the same to television and other electronic media. In this context we can mention the daily newspapers, radio and TV that do not stop producing information minute after minute. This quantity does not justify some negative phenomena as “The quarrels in parliament”, which interfere as a bad example in political debates on TV, where as we are totally aware the participants are divided in two camps and put against each other, leading to unnecessary quarrels where only rumor and noise can be perceived.

Primarily, democracy rises from culture, ethical behaviors and respect for opponent opinion. In the West we can find many cases of such democracy where the public participates in a positive way by learning and choosing the best.

A significant example to mention is the TV program “See you in court”, of 18th May 2014. Two friends have a conflict (Ilia has given 50.000 euro to Eugen, who did not return the borrowed money. Between Ilia and Eugen there were strong debates during the court session and it was needed even the help of the presenter because Ilia irritated attempted to hit Eugen... NO COMMENT!...

We are still in a developing stage where the ethic in media is absent. The freedom of press is relative. On behalf of the freedom of press we can't impinge the fundamental human rights and people's private lives and in this way we don't respect the ethics in media in reflection of his/her private life such as: Announcement for arrest, imprisonment, penalties, accident, drug abuses, rapes, etc regardless the guilt of which are object of this news reports.. They push to people a strong pressure and stress since early in the morning up to the late hours of night, from the children, students, pupils and adults... Another example is BLACK CHRONICS which has as a main source press communication taken from The Ministry of Defense and The Directorates of

State Police. The correspondents take the news from them with emails or phone calls without going there and this brings that this chronicle is in the first page of every newspaper or channel in radio or TV creating negative standardization.(5)

In addition to that, Gabriel Garcia Marques writes:-The written press is the best profession in the world. The written press is a passion without borders that can be emptied or humanized only through a confrontation with the reality.”

The political conflict between different media to show which the best is, makes the reality black out of any new European criteria where we inspire to be. In this context I see it reasonable to refer to an article “An advice for the people of media” of Sheldon Markoff, Residential Advisor of REX in Albania who wrote:-“Every one brings news for the negative side of life in Albania and in this way the positive keeps aside... Media must act as a mitigation point of differences and especially good differences.” (7)

5. THE AMORTISATION OF THE NEGATIVE SIDES IN MEDIA TO BE THE ELITE.

From the verbal investigation of more than 30 people in Korca city, of different ages and professions which were asked about their opinions about media in Albania, it resulted that they were almost in the same line. They were worried about “Black Chronicle” with bad and stressful news about crimes, theft, corruption, prostitution, drug abuses, accidents, etc. which make people think that Albania is the center of crime and make people feel stressed and afraid of their life and their children’s life.

This big stress must be stopped and reduced and has as the priority the positive media as an example and a guideline that join people’s brain and body in doing a good job in all the fields, the concrete aspiration toward the big European family.

- Political confrontation, the pressure in media and its political division that are increasing in time taking a negative and worried physiognomy ask the civil society and public opinion to change its journalistic methods and style in order to face the political pressure.
- Self-regulation of media as an immediate, coherent and mandatory duty because the editorial freedom should be safe, the interference of state decrease and in this way we encourage quality of media and state the media responsibility and the readers have annex in media.

- The intensity of work of the journalists, the dynamic development of events doesn't let them think more about language. Working in this big tension and the affection of the other foreign languages and cultures in the world lead the journalists to make mistakes, misunderstanding the meaning of the Albanian words or changing them incorrectly. (9)

- Media may affect positively in the enrichment of the vocabulary of Albanian Language in cultivating the norms of standard language. For example the show "Fiks Fare" which through its rubric make investigation and the monitoring of journalists make a great job in correction of words and reducing the mistakes and deformation of language in written media, radio or TV.

In addition to that we should thank the initiative of the Albanian Government assigning special workers dealing with the editing of governmental official papers. The employment of language editors in the media or TV will be an effective innovation in this context. (10)

- From the studying of the collection of 22 years of the regional independent newspaper "Korca" (from 1992 up to now) we reached the conclusion that: This non political independent newspaper has the features to generalize and enlarge the positive part in all its rubrics: survey, critics, investigation, etc and shows the way to improve things and solves the problems. (10)

-With the new administrative division of the territory the local and regional media, radio and TV (public and private) should be helped because they treat problems that are closer to the community, which are less aggressive, and less affected from the politics and government since more of them are private.

In conclusion I think that these suggestions and the problems we treated previously will make media more elitarian than up to now.

BIBLIOGRAPHY

JOURNALISM–HAMIT BORIÇI-BASHKIM GJERGJI-GENCI TIRANA-
SADRI RAMABAJA-PAGE10-11. TIRANE 2000.

ALBANIAN MEDIA INSTITUTE – THE AUTHORITY OF AUDIOVISION
MEDIA (A.M.A)

ARTICLE NO: 19 UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS
MANUAL FOR JOURNALISTS OF EASTERN AND CENTER EUROPE-
THE COMMISSION FOR FREEDOM OF WORLD PRESSES.

PUBLIC JOURNALISM AND PUBLIC LIFE – DEIVIS BAZ –
(PUBLICATION OF THE ALBANIAN MEDIA INSTITUTE PAGE
12-13).

DEAFENESS JOURNALISM IN AREA -NDUE DEDAJ, “SHQIP”
NEWSPAPER, 9 MAY 2014, PAGE 8.

THE ROLE OF MEDIA IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMY-
ALBANIAN MEDIA INSTITUTE

SHELDON MARKOFF- AN ADVICE FOR THE PEOPLE OF MEDIA -
HAMIT BORIÇI, PAGE 37.

SAMI ISLAMI-SCIENTIFIC CONFERENCE “MEDIA LANGUAGE AND
LEXICAL DEFORMATION”13 JUNE 2009

“FIKS FARE”, MAY 2014

INDEPENDENT REGIONAL “KORCA” NEWSPAPER, 1992-20014.

**MEDIATIZATION OF SCIENCE: ALTERNATIVE
“SCIENTOMETRICS” AND THEIR POTENTIAL SOCIAL
CONSEQUENCES**

Marina Zagidullina,
e-mail: mzagidullina@gmail.com

Abstract

Altmetric.com is a tool actively used in current science metrics. Its task is to collect all references to a specific scientific article in the web space (blogs, chat rooms, forums, online media, posts, comments, social networks, and so on). Famous scientists switched a long time ago from the academia metrics (citation index of their works) to the so-called symbolic capital system and this has been constantly criticized by the scientific community. The mass media in the modern world (social networking and other forms of communication on the Internet) are a new challenge for the science and research fields: not only can scientist be recognized in their narrow professional world but they can be popular in the non-professional public space. It is hypothesized in this article that the research field including the scope of the management of science is under pressure from the non-professional world. This can cause both negative and positive effects. As part of the possible negative effects one can list the following: a distorted view on the importance and priority of some branches of science; the emergence of inefficient "fluxes" in the funding and support of various segments of research; the inclination of the scientists themselves to take the most attractive niche (mass outflow of researchers from "uninteresting" academic science to non-professional but more popular branches of research). As a positive effect one can see that the spread of alternative metrics creates conditions for a transparency of the research field and the development of a scientists skills such as the popularization of scientific ideas and findings.

Keywords: *mediatization of science, popularization of science, alternative metrics of scientific and scholar fields.*

One of the most important aspects of science and research is the financial support of this activity by government or society. If the government of every country is responsible for the development of national science and scientific research, the prognosis of the science field is a sign of “good governance”. Which will be the more important branches of science? where should funding be more actual? how to develop science and research in the country? – all these questions are part of social politics and at the same time the elements of a “soft power”. The national level of research is the base of all culture in all countries, and this statement can be accepted as an “evidence”. The current situation is that science, as a social institute, is challenged. It is common place to state that science has become a very important part of the social life and has risen to the top of this social life. The historians of science can show the growth of the role of science in all fields of every day life, especially if one looks at the tremendous progress of technology. However it is obvious that researchers try to win grants and funding for their activity. This “fighting for resources” is gradually getting more difficult and harsh (against the perceived tendency that science is gaining importance in modern society).

The competitive model of scientific and scholar fields development generates the needs to choose “the best from the best” and evaluate the potential of scientists and researchers (who will yield good results and increase discoveries). A commonly used method to make this evaluation is the so-called scientometrics approach. There are different ways to measure the ‘value’ (or ‘weight’) of scientists or scholars as potential providers of the best ideas in the scientific field. It is a wide-spread practice to measure scientific impact by the quantity of articles, of citations of these articles, quantity of citations in high ranking journals (scientific magazines with a high impact-factors based on the citations of all the articles from this journal). The critics of this method of evaluation are always from inside the academic world but this is not the subject of current article. It is more important to realize that Altmetrics has appeared to be the answer on this challenge – to fix the value of an article in terms of its popularity in web-resources.

This means that the scientific field is gradually opening to public opinion – exactly when the number of participants within the ‘public opinion field’ has multiplied because of the growth of social media activity. This new approach to scientific data is called “societal impact of research”.

This tool, “Altmetric.com” was immediately accepted by Scopus – one of the most popular collections of journals in different scientific and

scholar fields. “Altmetric badges” now show the impact of every article in the web (special social media for researchers – Mendeley – as well as Twitter, Facebook, Google+ and other universal media). The first “new ranks” of articles are available on the official site Altmetrics.com. The topical and popularity dependencies of articles are shown (which is obvious) and even more importantly, the consequences of these dependencies on scientific policy in general are highlighted.

One of the analyses of Altmetric.com described not only as a new tool of scientometrics but also as a new philosophy of the social role of science in the modern times is by L. Bornmann (2014). This author shows that “alternative metrics (called altmetrics to distinguish them from bibliometrics) are considered as an interesting option for assessing the societal impact of research, as they offer new ways to measure (public) engagement with research output” (Bornmann, 2014). In another article L. Bornmann describes how Altmetric counts of articles depend on the tag “good for teaching” of expert of peer-review (Bornmann, 2014a).

A similar point of view can be found in an article by F. Galligan and S. Dyas-Correia (2013): “...altmetrics have an important future role to play and that they offer the potential to revolutionize the analysis of the value and impact of scholarly work” (56).

In 2013, a list of the top 100 most popular articles of the year was established via Altmetrics.com. This list shows several strange things – for example, one article has no badge at all (no citation up to now), nor is there any ranking in this list (neither by level of score nor alphabetically etc., see <http://www.altmetric.com/top100>). In this article the author has chosen 24 articles with scores >1000. The aim was to show the dependencies on the topic, type of journal and open access factor.

Table 1. List of high-level metrics articles (2013, Altmetric.com)

N	Title of article	Topic	Magazine	Open access	Score
1.	Overview of active cesium contamination of freshwater fish in Fukushima and Eastern	Health / Environment	Scientific Reports	+	8190

	Japan				
2.	Primary Prevention of Cardiovascular Disease with a Mediterranean Diet	Health / Nutrition	New England Journal of Medicine	–	2295
3.	Sleep Drives Metabolite Clearance from the Adult Brain	Health / Brain	Science	–	2175
4.	Direct Imaging of Covalent Bond Structure in Single-Molecule Chemical Reactions	Chemistry	Science	–	1859
5.	Association of Nut Consumption with Total and Cause-Specific Mortality	Health / Nutrition	New England Journal of Medicine	–	1837
6.	Facebook Use Predicts Declines in Subjective Well-Being in Young Adults	Social media	PLOS ONE	+	1771
7.	Poverty Impedes Cognitive Function	Social studies / Brain	Science	–	1652
8.	Quantifying the consensus on anthropogenic global warming in the scientific literature	Environment / Science	Environmental Research Letters	+	1559

FIRST INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE: SOCIAL CHANGE IN
THE GLOBAL WORLD, Shtip, September 11-13 2014

9.	Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior	Behavior	Proceedings of the National Academy of Sciences	–	1557
10	Comparative effectiveness of exercise and drug interventions on mortality outcomes: metaepidemiological study	Health / Drugs	BMJ	+	1544
11	A Complete Skull from Dmanisi, Georgia, and the Evolutionary Biology of Early Homo	Archaeology / Biology	Science	–	1327
12	Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind	Reading / Literary Fiction	Science	–	1252
13	A Brain-to-Brain Interface for Real-Time Sharing of Sensorimotor Information	Brain	Scientific Reports	+	1249
14	Duodenal Infusion of Donor Feces for Recurrent Clostridium difficile	Health / Chemistry	New England Journal of Medicine	–	1241
15	Unique in the Crowd: The privacy bounds of human mobility	Behavior	Scientific Reports	+	1235
16	Personality, Gender, and Age in the Language of Social Media: The Open-	Social Media / Language	PLOS ONE	+	1149

	Vocabulary Approach				
17	Human Embryonic Stem Cells Derived by Somatic Cell Nuclear Transfer	Biology	Cell	–	1144
18	Cerebral organoids model human brain development and microcephaly	Brain	Nature	–	1124
19	Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict	Climate / Behavior	Science	–	1100
20	Prospective Study of Breakfast Eating and Incident Coronary Heart Disease in a Cohort of Male US Health Professionals	Health / Nutrition	Circulation	+	1097
21	Difficult Sudoku Puzzles Created by Replica Exchange Monte Carlo Method	Games	arXiv	+	1064
22	Video game training enhances cognitive control in older adults	Games / Brain	Nature	–	1044
23	The Autopsy of Chicken Nuggets Reads "Chicken Little"	Health / Nutrition	The American Journal of Medicine	–	1029
24	Myths, Presumptions, and Facts about Obesity	Health / Nutrition	New England Journal of Medicine	–	1022

			e		

Obviously, the most popular field of articles is the health- (medicine-) related, and more specifically, topics combining health and nutrition. Unsurprisingly these precise topics attract the most possible attention from web-users: they concern “everyday life” of “every person”, and can be “useful” for many various posts, commentaries, discussions and so on. The “brain” is a very popular topic– everything concerns cognition, behavior and its regulators. Even language and literature topics are connected with medicine (or, more precisely, biology and anthropology).

One can also find a few top-articles in chemistry and ecology (environment).

It is also important to consider what type of journals are placed in the list. Evidently, there are journals which publish popular materials (“scientific journalism”). The readers of “Science” or “Nature” are specialists only in one precise field of scientific research, and these journals represent articles in different research branches. The audience of these journal rather wide circles of intellectual people than specialists (because it is impossible to be a specialist in all fields of knowledge). It means that very special article with complicated and not well-known terminology can not be published in such a journal. Even very well-done article is made “for every intellectual person” not for specialists in this precise field of knowledge (this is a sort of popularization, or mediatization of science).

In general, very specialized and “academically-style written” article do not attract intense interest from the web-public. Some of the top-articles cover quite well known results (for example, the article “Comparative effectiveness of exercise and drug interventions on mortality outcomes: metaepidemiological study” is devoted to the well-known suggestion that physical exercise can be as effective as some drug interventions against heart deceases). In that case, the author's opinion is that the popularity of article may depend on the "quality" of its title, i.e. the presence of words-attractors (“mortality”, “exercise”, “drug”, “metaepidemilical”), even if the contents of this article are randomize facts, known long before the article was published and might even be only common place suggestions.

Interestingly, the top-articles show a relative “independency” between the “open access factor” and “altmetric score”.

Table 2. Correlations between “open access factor” and “altmetric score”

		Open access	Score
open	Pearson Correlation	1	,250
	Sig.(2-tailed)		,238
	N	24	24
score	Pearson Correlation	,250	1
	Sig.(2-tailed)	,238	
	N	24	24

The strength of correlation is significant but this is weak correlation (0,250): $.1 < |r| < .3$.

The author suggests that the title and abstract of the article, alone, can lead to a high-rank citation level in the web-space. Bill Cope and Mary Kalantzis show in chapter 2 (“Changing knowledge ecologies and the transformation of the scholarly journal”) of the recently edited monograph “The Future of the Academic Journal” (2014), the raise of the “open access” factor because of “the unsustainable costs and inefficiencies of traditional commercial publishing” (9).

At the same time it is important that scientists and researchers try to ‘present’ their articles the best possible way and manage the attention of specialists and non-specialists to their subjects. One can see on the official site Altmetric.com, a special tool aimed at helping to modify the article according to the “requests of public” (or even “crowd”). Long before the launch of Altmetric.com some big portals of scientific journals offered to researchers similar tools (SEO of article) with advices on how to improve the article by making it more attractive in the scientific field (the aim is to increase the quantity of citations). This aim is beneficial both for the authors (their personal rank) and for the journals (their rank in SJR and other international ratings). The total number of articles in the scientific field is now too large for an efficient and thorough learning and studying. Consequently, the “survival of the fittest” model replaces the “artificial (qualitative) selection” model of in the scientific field.

Initially, it was the scientific field that generated the artificial selection model (via the strict criteria of selection through expert evaluation). The fast growth of the scientific field has lead to the idea of universal

“automatic” criteria (impact-factor or h-index). And the new level of increased scientific community size (and, principally, the total number of articles) has generated the special “survival” methods for articles and researchers – such as making the articles and books more attractive in the informational stream. This “fighting for the place under the sun” can be considered as the “survival of the fittest”, rather than the “survival of the best qualified according to the academic and scientific criteria”. This is why one can say that the scientific community is now drowned under the “natural selection” and has lost the mechanisms of “artificial” (or conventional) selection. Paradoxically, the academic request for quality is not as necessary nowadays as an “effect-” (or “attractive-”) title, well-done tags (keywords), or an “intriguing” topic full of interest for a wide public (instead of specialist readers).

The conditions of development of science are now similar to those of the informational field in general: mankind has entered into the age of exponential increase of the informational streams.

This means that the formal characteristics of the articles can be more important than their content. The SEO of research articles shows that the scientific community has already accepted the strategy of “survival of the fittest” instead of “survival of the best” in the academic sense of “the best”.

In the same logics one can see that popular journals are now the most fit to “survive”. These journals make the name of the author more popular than in a very specialized journal with few readers. And, as a ripple effect, this popularity makes this author more popular in a specific branch of science after his or her triumph in the “popular science field” (while it seems obvious that “normal science” would request completely opposite logics: an author should first be accepted as a great scientist in the expert circles and only after he or she could become “a star of popular science”). This situation is a consequence of the mediatization phenomena in the scientific field. In many senses, it shows the impact of “filter failure” (Huggett, 2013).

Altmetric.com demonstrates the victory of the “survival the fittest” model in the science field. The impact-factor of an article can be the result of a long process, and citations could take years to build-up, conversely, Altmetric.com shows “an immediate effect” of the article. As W. Xianwen, W. Zhi, M. Wenli and L. Chen (2014) show in their article, researchers prefer to download “classical” articles (which have become the “foundations” of their field of knowledge), and recent articles published less than 4 years ago. All other articles attract a small interest from the scientific community because they are neither “classics” nor “hot articles” with “fresh” content.

Today's situation wrt article citations can be considered as a predictable consequence of the effect W. Xianwen and al. described in their article: if an article gets no citation within 4 years it will be forgotten and will never be well ranked.

For social media, it is very important that the article is “fresh”, i.e. has just recently been published, and can be “an informational motive” for discussion. Mass-media and social-media’ interest to an article can disorient any expert who tries to evaluate the article with traditional criteria.

This is why Altmetric.com and similar “webmetrics” tools must be used in the scientific and scholar fields with great caution. The flux of interest to a topic cannot possibly guarantee the quality of an investigation and the research methods in an article. But at the same time it is difficult, now, to separate professional and universal social media. For researchers such as Fu Sai-Chuen and Chan Kai-Ming (2014) it is very important to draw attention on the unjustified essence of all scientometrics systems today. For example, in the medical field, it is very important to have information on the practice evaluation of the author’s methods (clinical evaluation). One could generalize the idea of Fu Sai-Chuen and Chan Kai-Ming: every article relative to the practice field, not only medical one, could have a special “practicometrics” factor.

There are now numerous seminars and conferences devoted to the new tools of promotion in the scientific field. They concerns principally Twitter and Facebook. Editors and publishers show their skills in using of the new instruments. Considering the situation prevalent today, it is noteworthy that alternative metrics such as Google Scholar (“Google Academy”) and its tools (Google Scholar Citations; Google Scholar Metrics) have never become as popular as Altmetric (probably because their field of application is documents only and not other forms of references or citations/quotations as web and social media, see Ortega, 2014).

The idea of “active using of social media” in scientific publishing is the same as the concept of SMM (social media marketing). This is quite effective to promote one scientific journal among others (more or less in the same field of knowledge). Factually, journals compete for the scientists’ attention, and this attention converts into money – like attention in the web, in general. In 2012, T. Kortelainen and M. Katvala analyzed 100 web sites of scientific and scholarly journals, they found “new” tendencies in the social media interactions. It was noted by the authors of this article that a few sites had all possible ways of interaction, and this was, according to them, the future of academic journals: “Attention is difficult to measure also by social media, but their interactive features obviously indicate one part of it, and attention economy presents a fruitful viewpoint for studying scientific

communication by providing relevant and useful concepts that describe its characteristics and factors that influence the attention it receives” (Kortelainen and Katvala, 2012, 661). There is no doubt that many sites of academic journals now manage all possible forms of interaction with social media. But of course it is still possible to find “strict” old-fashioned “forms” of scholar journals without even minimal steps toward webmetrics. For many different researchers in scientometrics this attitude is considered as a kind of “archaism”. But interactions with social media in the scientometric field can also have negative results. A very fruitful (and expected) idea of “Science 2.0” (Stuart, 2013) has still not come to fruition: “However, Web 2.0 ideas and technologies have not been universally embraced by the scientific community. This may be ascribed to a number of reasons: a reluctance to change a system that has served so well until now; skepticism about the promise of Science 2.0; and the lack of an appropriate environment. If the potential of Science 2.0 is to be achieved, then there needs to be a more concerted effort for change” (57).

There are recommendations to editors from Altmetric.com (“how to use social media for your journal”): «1. Which social media channel is most used in your field? Use Altmetric.com to see what’s being talked about and where. 2. Set up your profile on LinkedIn and Mendeley – these are commonly used by scientific and medical researchers and professionals. 3. Include links to all your social media profiles on your email signature, your departmental homepage, anywhere people can find you. 4. See who the prominent voices and key influencers in your community are – and engage with them. Follow, retweet, like, reply, comment and share. 5. Post content regularly: links to hot papers, calls for papers, events and conferences (use #conference hashtag on Twitter). 6. Respond promptly to direct messages and comments. Thank followers for retweets, mentions. 7. Share and share alike. By promoting other members of your community you are raising your own profile at the same time. 8. Use images! A picture is twice as likely to be retweeted than text» (http://editorsupdate.elsevier.com/wp-content/uploads/2014/05/EU43_SocialMedia_Infographic.pdf). The advantages of social media’ researchers’ activity are accepted by many scientists. Jim Woodget, for example, summarizes it in his article: “Rapid and lucid communication of science has never been more important. Coincidentally, powerful social media platforms allow scientists to engage with each other and with the public. Effective use of these tools can help both accelerate science and improve its appreciation” (Woodget, 2014, 555).

Thus, one can see that the scientific community, using concomitantly the specialized (scientific) journals and the social media as its instruments of

professional communication and cooperation, has to follow the rules of “social-media marketing”: social media and “altmetric bages” can be considered as an equivalent of “bitcoin”, as a sort of currency in scientific social life. The quality of the journal is considered here as the “thing-in-itself” (there are so many high quality journals in every branch of science and academics; this is why they have become “normal” as Thomas Kuhn (1962) used the term “normal” in his “The Structure of Scientific Revolutions”). But competitive strategy of development pushes the creators of the highest level journals to promote their projects via social media. One can see a danger in this strategy because it is possible to promote “fake” journal quality (low level) or make “formally” well known poor publishing projects – just using relatively new tools of self-promotion. The problem of falsification and manipulation of researchers’ data is in the centre of attention of G. Buela-Casal (2014) and S. Huggett (2013).

But the most important problem is the misbalance of scientific tradition of evaluation and these new tendencies. Table 1 (see above) shows “fashion style” in audience preferences. The first article is just devoted to the vividly important problem of Japan (and almost all followers are Japanese people). But in the following articles we can see very popular and fashionable (and even “yellow” – in the mass-media sense of the word) topics (obesity and diet, social media, brain as the field of strong experiments, even ‘sudoku’ etc.). The science and scholar fields have become “infotainment” (information + entertainment). This is a completely expected result of the new paradigm of competition in the science and scholar fields. The classical and very bright idea of “enlightenment” (giving any strong and scientifically proved information to the wide audience) was only found in “popular science” and as incomplete information. Now, this model is prevalent in “high” or “pure” science.

A major barrier for scientists and scholars is language inequality. If the major science language a hundreds years ago was Latin, and all scientists (philosophers) of the “western world” used this language after studying it “from the zero level”, as a dead language, today English native speaking scientists and scholars have a big preference in the scientific field. The movement “toward Science 2.0” (the ‘webmetrical’ model of evaluation of scientific activity) is easier for English-natives than for people who speaks English as a “second” language. A consequence of this is “Science 2.0” (or even Science 3.0 or Science 4.0, oriented on Semantic Web tools) cannot be successful because it will be a platform only for people who can use extra-science (i.e.: not only professional) communication as well as professional. And in this case the scientific community takes a risk of losing many potential participants or, alternatively, Science 2.0 will be split into “national blocks” with non-transparent boundaries.

Mediatization of science can be considered as an “inevitable” process in the informational society but at the same time this is a challenge to the scientific and scholar community. It is important now to find a balance between “popularity” and “significance” (and its model of academic criteria of personal scientific “weight” evaluation).

References

- Bornmann, L. (2014). Do altmetrics point to the broader impact of research? An overview of benefits and disadvantages of altmetrics. *Journal of Informetrics*, 8 (4), 895–903. <http://dx.doi.org/10.1016/j.joi.2014.09.005>.
- Bornmann, L. (2014a). Validity of altmetrics data for measuring societal impact: A study using data from Altmetric and F1000Prime. *Journal of Informetrics*, 8 (4), 935–950. <http://dx.doi.org/10.1016/j.joi.2014.09.007>.
- Galligan, F. & Dyas-Correia, S. (2013). Altmetrics: Rethinking the Way We Measure. *Serials Review*, 39 (1), 56–61. <http://dx.doi.org/10.1016/j.serrev.2013.01.003>.
- Xianwen, W., Zhi, W., Wenli, M., & Chen, L., How far does scientific community look back? *Journal of Informetrics*, 8 (3), 562–568. <http://dx.doi.org/10.1016/j.joi.2014.04.009>.
- Sai-Chuen, F., & Kai-Ming, C. (2014). Ranking of orthopaedic journals: A challenge to the citation-based metrics. *Journal of Orthopaedic Translation*, 2 (3), 131–138. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jot.2014.03.005>.
- Kuhn, T. S. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Buela-Casal, G. (2014). Pathological publishing: A new psychological disorder with legal consequences? *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 6 (2), 91–97. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejpal.2014.06.005>.
- Thelwall, M., & Wilson, P. (2014). Regression for citation data: An evaluation of different methods. *Journal of Informetrics*, 8 (4), 963–971. <http://dx.doi.org/10.1016/j.joi.2014.09.011>.

- Zietman, A. L. (2014). Too Much Impact? Scientific Journals and the “Impact Factor”. *International Journal of Radiation Oncology*Biology*Physics*, 90 (2), 246–248. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijrobp.2014.07.018>.
- Donato, H. (2014), Traditional and alternative metrics: The full story of impact. *Revista Portuguesa de Pneumologia*, 20 (1), 1–2. <http://dx.doi.org/10.1016/j.rppneu.2013.11.001>.
- Huggett, S. (2013), Journal bibliometrics indicators and citation ethics: A discussion of current issues. *Atherosclerosis*, 230 (2), 275–277. <http://dx.doi.org/10.1016/j.atherosclerosis.2013.07.051>.
- Woodgett, J. (2014). Burning platforms: friending social media's role in #scicomm. *Trends in Cell Biology*, 24 (10), 555–557. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tcb.2014.08.002>.
- The Future of the Academic Journal* (2014, Second edition), edited by Bill Cope and Angus Phillips, Chandos Publishing.
- Cope, B., & Kalantzis, M. (2014). Changing knowledge ecologies and the transformation of the scholarly journal. In B. Cope, & A. Phillips (eds.) *The Future of the Academic Journal*, Chandos Publishing, 9–83. <http://dx.doi.org/10.1533/9781780634647.9>.
- Craig, I. D., Ferguson, L., & Finch, A. T. (2014). Journals ranking and impact factors: how the performance of journals is measured. In B. Cope, & A. Phillips (eds.) *The Future of the Academic Journal*, Chandos Publishing, 259–298, <http://dx.doi.org/10.1533/9781780634647.259>.
- Ortega, J. L. (2014). Google Scholar: on the shoulders of a giant. In J. L. Ortega (ed.) *Chandos Information Professional Series*, Chandos Publishing, Oxford, 109–141, Academic Search Engines, <http://dx.doi.org/10.1533/9781780634722.109>.
- Kortelainen, T., & Katvala, M. (2012), “Everything is plentiful – Except attention”. Attention data of scientific journals on social web tools. *Journal of Informetrics*, 6 (4), 661–668, <http://dx.doi.org/10.1016/j.joi.2012.06.004>.
- Stuart, D. The state of Science 2.0. (2013), In Hervé Basset, David Stuart, Denise Silber. & François Boutin (eds.) *Chandos Publishing Social Media Series, From Science 2.0 to Pharma 3.0*. Chandos Publishing, 57–65, <http://dx.doi.org/10.1016/B978-1-84334-709-5.50002-8>.

ПОТЕНЦИЈАЛОТ НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИ ЗА ПРОМОЦИЈА НА ИНФОРМАТИВНИТЕ ПОРТАЛИ

**Асс. м-р. Тања Крстева, Асистент, Магистер на економски науки,
Европски Универзитет-Република Македонија,**

e-mail: tanja.krsteva@eurm.edu.mk

**Доц.д-р. Драган Павловиќ- Латас, Насловен Доцент, Доктор на
економски науки, Европски Универзитет-Република Македонија,**

e-mail: latas@vesti.mk

Апстракт

Денес брзината за учење нови работи е поважна од кога и да било. Технологијата напредува многу брзо. Тоа што студентите го учат во прва година, по четири години е веќе застарено. На радиото му требало 38 години за да достигне 50 милиони корисници, на телевизорот 13 години, на интернетот 4 години, а на Facebook му требаат помалку од 9 месеци за да достигне 100 милиони корисници. Овој труд е фокусиран на промоцијата на информативните портали и предностите и ограничувањата кои ги нудат социјалните мрежи од една страна за корисниците, а од друга страна за самите информативни портали. Преку конкретни практични примери овој труд во главно детално ја истражува улогата на социјалните мрежи во развојот на промоцијата на информативните портали во Република Македонија како и разгледувањето на влијанието на надворешните фактори. Во овој труд големо внимание е посветено на феноменот на промоција на информативните портали и трендот на пласирање на интернет вести. Елаборирани се примери на реални интернет портали кои го следат овој тренд. Даден е преглед на ситуацијата во Македонија и како интернет порталите ја користат предноста на социјалните мрежи, за на крајот да се дојде до клучната цел на овој труд- каков е потенцијалот на социјалните мрежи во Македонија и каква улога тие играат во промоцијата на интернет порталите.

Клучни зборови: социјални мрежи, интернет портали, корисници, предности, ограничувања

Вовед

Поради се поексплоативниот раст на интернетот во светски рамки, одлучивме да спроведеме истражување за степенот на застапеност на информативните портали во нашата земја. Целта ни беше да утврдиме дали Република Македонија е во чекор или заостанува во користењето на овие технологии, во однос на развиените земји. Во последно време се популарни веб сајтовите кои пласираат е-вести. Овие портали привлекуваат големо внимание кај граѓаните заради вестите кои ги нудат и кои им овозможуваат на граѓаните навремени, точни и ексклузивни информации. Зголемената можност за пристап до информации која ја овозможува интернетот им дава поголема моќ на интернет корисниците од кога и да било. Читањето вести на интернет има свои предности.

Во процесот на зголемување на пласирање на е-вести во Република Македонија главните виновници се социјалните мрежи. Тие им овозможуваат онлајн промоција на порталите.

Пред се главната цел на порталите е креирање на свесност кај читателите за појавата на портал кој нуди е-вести.

Со цел да се постигне ова, порталите ги користат следните алатки:

- Социјални мрежи (Facebook и Twitter)
- Креирање на фан страна
- Наградни игри со цел зголемување на бројот на фанови
- Активно водење на фан страната и комуницирање со потенцијалните корисници за нивните желби, како и брзо одговарање на нивните прашања
- Поставување на Facebook Social Ad

1. Состојба со онлајн медиумите во Македонија

Сферата на онлајн медиумите во Македонија е равенка со повеќе непознати. Не постои релевантна статистика, ниту пак регистар на субјекти, а нема ниту реализирани истражувања што би ги детектирале проблемите со кои се соочуваат новинарите и другите професионалци

кои работат во овој сектор. Во Македонија има повеќе од 60 веб страници кои функционираат како медиуми на интернет, но само за триесетина може да се каже дека се сериозни и професионални, и дека функционираат со секојдневно обновување на своите содржини.

Најпрвин може да се издвојат две групи на информативни веб страници: првата се веб страници на традиционални медиуми, а втората веб страници на медиуми кои функционираат само на интернет.

Првата група, односно веб страниците на традиционалните медиуми, има своја структура која зависи од тоа каков традиционален медиум стои зад веб презентацијата.

Така, во оваа група разликуваме:

- Онлајн изданија на весници,
- Онлајн изданија на телевизии,
- Онлајн изданија на радио станици.

Втората група, сочинета од медиуми кои се родени и функционираат на интернет, се дели на две основни подгрупи, и тоа: информативни веб страници кои можат да го носат епитетот информативни зашто колажно третираат сериозни, забавни и рекреативни теми, и веб локации кои третираат забавни или пак строго тематски одредени содржини (спорт, кујна...).

1.1. Онлајн изданија на весници

Весниците во Македонија сè уште не прават поделба на персоналот кој работи во печатеното издание и во онлајн презентацијата. Во принцип, се работи за редакции кои функционираат како традиционални весници и во кои работат меѓу 30 и 50 новинари. Главно станува збор за високообразован кадар, честопати со формално новинарско образование, но и луѓе со други факултети кои имаат дарба за пишување и ги научиле професионалните новинарските правила и принципи.

Најважни согледувања:

- Тие се копија на содржината од печатеното издание;

- Функционираат по принцип на дневно издание, односно пакет информации со скромни дополнувања со најнови вести, најчесто од агенции;

- Постои скептичност кон веб изданијата поради нивното влијание врз тиражот;

- Нема креативни деловни модели и маркетинг концепти;

-Оспособеноста на новинарскиот кадар не е компатибилна со современите начини на работа во веб новинарството;

- Постојат отпори кон развојот на нивните веб платформи.

Овој вид веб страни во Македонија речиси исклучиво функционираат како копија на традиционалното издание. Тоа значи дека содржината што е наменета за весникот, како пакет од информации, односно во форма на издание се пласира на веб. Објавувањето на содржината на интернет по правило е со намерно задоцнување во однос на излегувањето на весникот од печат, што, според уредниците, се прави со цел да не се влијае врз тиражот.

Овој модел, иако е најевтин за реализација, се покажува како најштетен за тиражите на весниците. Апсурдот е што тие сепак го користат овој модел, најчесто поради инерција или зашто немаат средства и ресурси за сериозна промена. Во пракса, овој специфичен модел значи дека едно техничко лице ги копира сите, или поголем дел од содржините од софтверот за графичко реализирање на печатеното издание во софтверот за онлајн изданието, без да врши суштински интервенции врз содржината, како кретење или оптимизација за веб.

Новинарите, барем до сега, ретко имаат контакт со овој процес. За споредба, содржините на онлајн изданијата на светските весници само во 15-20 проценти се исти со печатеното издание, а во Македонија тој процент е помеѓу 90-100 проценти, зависно од моделот.

Кај поголем број онлајн изданија на весниците, во последнава година, се забележуваат обиди за скромно надополнување на веб содржините со актуелни вести, најчесто од агенциски извори. Има и текстови кои се појавуваат прво или само во онлајн изданието. И обратно - ексклузивни содржини објавени во печатениот весник кои не се појавуваат на интернет страниците или служат како своевидна мамка

– посетителите можат да прочитаат само дел од приказната која цела може да се најде во печатеното издание.

1.2 Онлајн изданија на телевизии

Во светот, класичните телевизии функционираат комплементарно со своите веб изданија, што во Македонија делумно може да се каже само за две-три национални телевизии. Веб презентациите на телевизиите во Македонија функционираат со зголемена динамика во однос на веб локациите на весниците. Сепак, само највлијателните од нив („Сител“ „Канал 5“ „Алфа“) имаат забележителна посетеност.

Во однос на информациите кои се објавуваат може да се заклучи дека не се врши буквално копирање на содржините емитувани на телевизијата, но многу често станува збор за кратка адаптација и оптимизација на телевизискиот текст/слика за веб. Кај веб страниците на македонските телевизии често се случува еден феномен кој не им оди во прилог - се пласира претерано кратка информација во форма на текст, која се надополнува со видео од целиот прилог, без притоа да се изврши адаптација за веб. Може да се каже дека ваквата појава, како и кај весниците, е последица на недоволна екипираност и вложен труд.

Брзината е една од најзначајните придобивки од онлајн медиумското функционирање, но таа отвора и врата за еден од суштинските проблеми на онлајн новинарството во Македонија - правењето ненамерни грешки во трката кој прв ќе објави информација.

Основни согледувања:

- Тие се комбиниран модел на веб страници составени од вести и информации за програмата;
- Нивната содржина е најсоодветна за конверзија и адаптација за на веб;
- Новинарите и репортерите имаат динамично работно време;
- Финансиски успех и моќ на традиционалниот медиум кој е база за онлајн редакцијата.

1.2. Онлајн изданија на радио станици

За жал, радиото во Македонија не ги живее своите златни денови. Лошата состојба на радијата се пресликува и на веб и покрај шансата за комплементарно функционирање на двете платформи, што не е редок пример надвор од земјава. Според Gemius во првите 50 најпосетувани веб сајтови не се наоѓа ниеден веб сајт на радио.

Основни согледувања:

- Лоша финансиска состојба на базичниот медиум - радиото;
- Не постои информативна содржина. Голем дел од радиостаниците се концентрирани на музика и контактни програми, без присуство на говорни содржини;
- Недостиг од креативни концепти на синергија на двете платформи.

2. Онлајн медиуми

Овој сегмент на онлајн медиумите во Македонија ги опфаќа веб локациите кои се создадени и постојат на интернет. Имајќи предвид дека тие функционираат без претходно споменатите задршки во редакциите на онлајн изданијата на традиционалните медиуми, би можело да се очекува оти тие подобро ќе се снајдат на пазарот на вести. За жал, се чини дека и тие не успеваат во тоа. Дали поради навиките на публиката, или пак поради она што постоечките концепти го наметнуваат на публиката, специфично за овој пазар е тоа што најмногубројни се медиумите кои не третираат сериозни информативни теми, туку се насочени кон забавни и лесни содржини. Најголем дел од овие веб страници се концентрирани на сегментот забава, а само помалку од 10 се насочени кон третирање политички или други реални проблеми и аспекти од општественото живеење.

Основни согледувања:

- Отсуствува оригинална содржина;
- Има големо присуство на содржина преведена од странски медиуми, што во најголем број на случаи е направено бесправно;
- Имаат мал број вработени;

- Немаат фоторепортери или сниматели;
- Новинарите се без новинарско образование;
- Инвестицијата за нивното отворање е помала од 10.000 евра.

3. Информативни веб страници за вести

На овој сегмент од пазарот има најголем простор за креативност и создавање вистинска веб содржина. Истовремено, овие субјекти се најзависни од онлајн рекламирањето, чие ниво во Македонија е многу ниско.

Една од причините за условниот неуспех на веб вестите според „еРепортер“ е инертноста на граѓаните, на граѓанскиот сектор, односно недостигот од активности и соопштенија од нивна страна, што пак политичките партии го користат до максимум. „Дали граѓанинот овде е свесен дека постои онлајн новинарство и дека може да добие информација која може да му се разликува од телевизиска, од печатена, од каква било? Македонскиот стереотип е “софа-синдром”: седи-гледај вести, пушти-труј се, од сабајле до 11 навечер. За него е наједноставната варијанта само едно копче да има да стисне и да дозволи да го индоктринираат и да го трујат цел ден. Сега, со онлајн медиумите треба да покажува малку интерес, иницијатива и љубопитност“.

Основни согледувања:

- Честопати започнуваат со идеја за новинска агенција, но остануваат отворени за сите читатели поради малиот број клиенти заинтересирани за нивните вести („Нетпрес“ и „еРепортер“);
- Најчесто пласираат само кратки агенциски вести;
- Недостасуваат фотографии и сниматели;
- Немаат аналитички содржини;
- Голем дел од нив не се активни 24 часа;
- Некои од нив се создаваат заради политичко влијание и на таквите веб страници им недостига самостоен став поради зависноста од клиентите и донаторите;

- Најчесто ги сочинуваат новинари кои не се специјализирани за онлајн новинарство;

- Често отсуствува оригинална содржина, има бесправни преводи и бесправно преземање фотографии, како од странски, така и од домашни веб страници.

Веб редакциите во Македонија, иако се покажуваат како неодржливи, сепак се многу евтини за реализација. Трошоците се мали, но приходите уште помали. Тоа е шанса за одредени комерцијални или политички групации, кои имаат финансии, да овозможат да се формираат и да работат минијатурни веб редакции, преку чии презентации на интернет се изразуваат интересите на луѓето кои го финансираат проектот, односно се прави обид ставовите да се подигнат на ниво на јавно мислење. Ова, од своја страна, го отежнува постоењето на пазарот на оние информативни веб страници за вести кои настојуваат да понудат независен и професионално сработен производ.

4. Социјални мрежи

Како и глобално, „Фејсбук“ е најраспространетата социјална мрежа во Македонија. Овде има 742.400 „Фејсбук“ - корисници на два милиона жители. Голем дел од активностите на новинарите се случуваат токму на „Фејсбук“, како кампањата за избор на претседател на Здружението на новинарите, дискусиите за состојбата на новинарството итн.

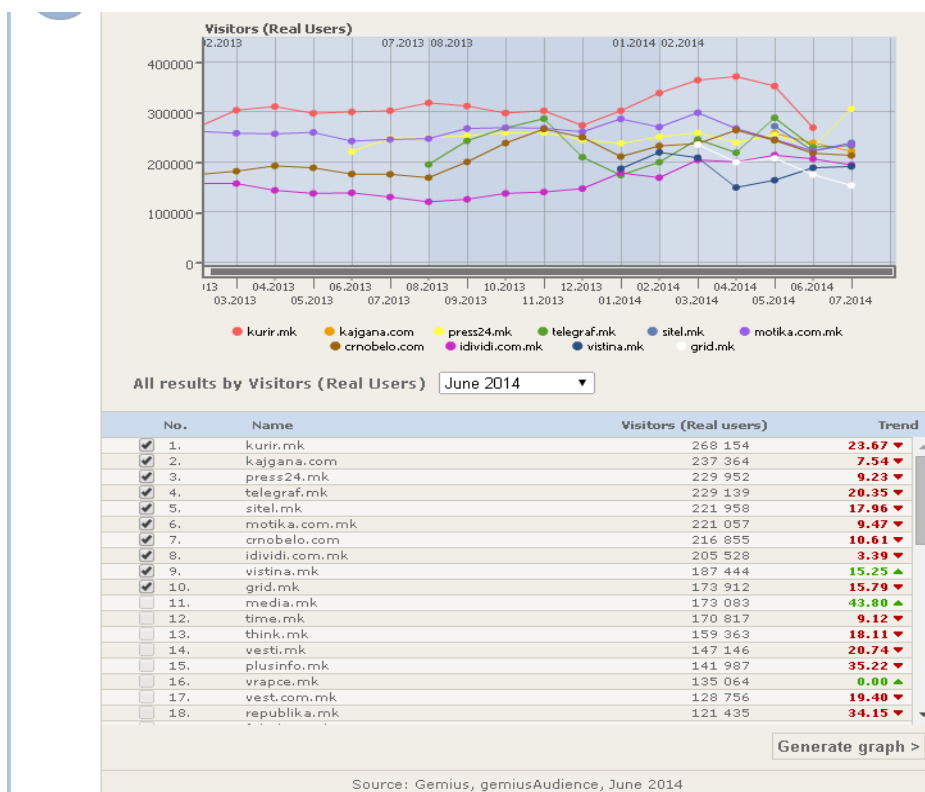
За разлика од „Фејсбук“, „Твитер“ во Македонија има малку корисници, но забележлива е високата образованост и нагласено интелектуалната структура на луѓето на „Твитер“. Оваа група луѓе се одликува со критички и саркастичен однос кон општеството. Мал број од новинарите активно користат „Твитер“, особено оние кои немаат контакт со интернет новинарството.

Поради инертноста на веб изданијата, „Твитер“, па и „Фејсбук“ во моментот се главни платформи каде најбрзо може да се дојде до важна вест. Сепак, ретко кој од медиумите има сериозна стратегија за настап на социјалните мрежи.

5. Анализа на информативните портали кои пласираат е-вести

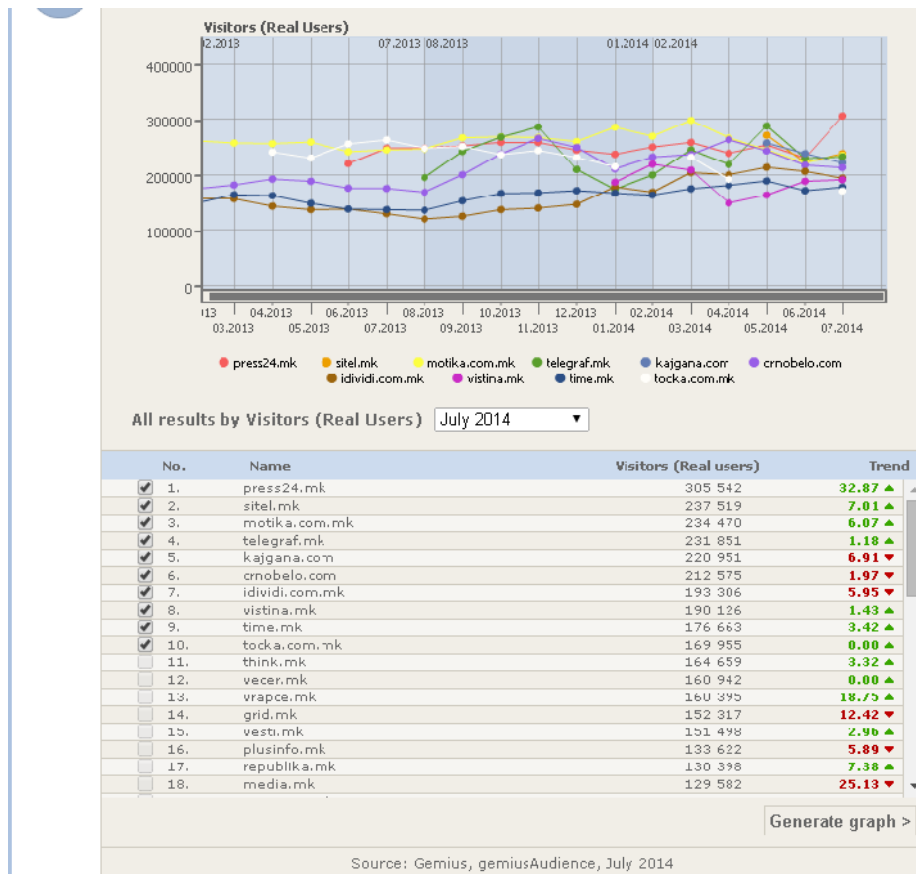
Gemius е една од најголемите светски компании за онлајн истражувања присутна во повеќе од 30 земји од светот, а од неодамна и во Македонија. Во понатамошниот труд ќе извршиме компарација на извештаите на Гемиус за месеците Јуни, Јули и Август. Gemius како параметар по кој го врши рангирањето на веб сајтовите го зема Visitors (Real Users) – односно вистински корисници, кој претставува број на луѓе (не компјутери или куки) кои барем еднаш во мониторираниот период (Јуни, Јули, Август 2014 година) посетиле најмалку една страна од мониторираниот веб сајт.

Слика 1. Извештај за месец Јуни 2014

Во месец Јуни најпосетован веб сајт на интернет според Gemius е kurir.mk со 268 154 посетители. Веднаш после нејзе се наоѓа kajgana.com со 237 264 посетители а третта е press24.mk со 229 139 посетители. Сите три веб страни нудат вести со разновидни содржини.

Слика 2. Извештај за месец Јули 2014

Во месец Јули најпосетена веб страна на интернет според Gemius е press24.mk со 305 542 посетители. Веднаш после нејзе се наоѓа sitel.mk со 237 519 посетители а третта е motika.com.mk со 234 470 посетители. Сите три веб страни нудат вести со разновидни содржини

Слика 3. Извештај за месец Август 2014

Во месец Август најпосетена страна на интернет според Gemius е press24.mk со 282 502 посетители. Веднаш после нејзе се наоѓа motika.com.mk со 228 262 посетители а третта е sitel.mk со 222 896 посетители. Сите три веб страни нудат вести со разновидни содржини.

Овие метрики се само еден мал индикатор, една мала помош плус, при изборот на веб медиум кој е најпогоден за вклучување во медиа планот за следната кампања на потенцијалните клиенти, но секако тие не можат да бидат одлучувачки бидејќи е неразумно во предвид да не се земе дополнителна анализа на содржината на веб медиумите и кредибилитетот кој таа го има кај целна публика.

Заклучок

Корените на слабиот развој на онлајн медиумите во Македонија е слабо развиениот онлајн маркетинг. Кај весниците канибализмот меѓу веб и печатеното издание е најголем, па логична е и скепсата на уредниците во однос на онлајн изданијата, се додека не почнат да заработуваат, барем минимално.

Вината, многумина ја наоѓаат во слабиот интерес на маркетинг агенциите да го развиваат интернет рекламирањето. „Најголем проблем се агенциите, затоа што ним им одговараат високи цени на рекламите. Ним им е во интерес да ги држат цените на банерите на високо ниво. Не се заинтересирани за евтини реклами, кои се императив за развој.

„Голем број од компаниите кои дејствуваат во Македонија, а се од глобален размер, немаат локални веб страници. Локалните компании, исто така, немаат разработени локални сајтови или пак, доколку ги имаат, не ги сервисираат редовно и не ги надополнуваат со информации, а има и голем број на компании коишто воопшто немаат веб страници“.

Проблемите во обезбедувањето финансиска самоодржливост на онлајн медиумите во Македонија секако може да се лоцираат во недоволна едуцираност на пазарот и огласувачите, како и во слабата перцепцијата за предностите на онлајн маркетингот, но проблем е и недостатокот на различни, оригинални и авторски содржини.

Малубројноста на македонските веб страници и нискиот квалитет на нивните содржини, според нас влијание имаат и доминантната улога и бројноста на традиционалните медиуми кои нудат огромни попусти, со што го успоруваат развојот и користењето на онлајн рекламирањето. Проблем е и недостигот од релевантни податоци за целните групи, од алатки според кои би се изготвила стратегија за онлајн рекламирање и секако непостоењето дигитални маркетинг стратегии кај големите огласувачи, дел од кои или немаат свои веб страници или, ако ги имаат, тие им се неактивни и неинтерактивни.

За онлајн медиумите треба „да се уверат маркетинг агенциите, дека он-лајн рекламата е покорисна и поисплатлива од рекламата во кој било друг медиум. Да се создаде атмосфера во која самите огласувачи повеќе би сакале да се појавуваат он-лајн отколку во кој било друг медиум“.

За придвижувачите на проектите чија реализација подразбира создавање комплетно нови онлајн медиуми со посебна екипа фокусирана на онлајн изданието (иако во одреден дел би ги користела и текстовите на новинари од блиски печатени медиуми) решението е во наплатата на вестите, но и во искористувањето на сиот маркетиншки потенцијал на интернет. Во почетниот период би имало отворен пристап до сите содржини за целата публика „а понатаму, ако се воспостави некој ред, би требало да се наплаќа“.

Ова би се искомбинирало и со другите можности за наплата - кај содржините за мобилните платформи, кај платениот достап до ПДФ изданија од весниците, како и кај сите можности за заработка што ги нуди платформата на која ќе работат порталите - од продажба на банери па се до и-продавница.

Може да се каже дека, во моментот, на пазарот владее голема конфузија и се користат модели кои се докажано некорисни. Ова се должи пред сè на тоа што нема ресурси за онлајн развој, како и на скептичниот став кон веб изданијата како сериозни новинарски платформи.

Библиографија

1. <http://www.audience.mk/>
2. <http://alfa.mk/>
3. <http://kanal5.mk/>
4. <http://media.mk/>
5. <http://site1.mk/>
6. <http://vest.mk/>
7. <http://vecer.mk/>

ТЕОРЕТСКИ АСПЕКТИ НА КОМУНИКАЦИЈАТА КАКО ПРОЦЕС ЗА РАЗМЕНА НА ИНФОРМАЦИИ

Сузана Џамтоска-Здравковска

Доц. д-р, Правен факултет, Универзитет “Гоце Делчев”-Штип,
suzana.dzamtoska@ugd.edu.mk

Андон Мајхошев

Доц. д-р, Правен факултет, Универзитет “Гоце Делчев”-Штип,
andon.majhosev@ugd.edu.mk

Апстракт

Комуникацијата е широко експлоатиран поим или, поточно кажано, општествен феномен за кој во современата наука постојат различни дискурзивни пристапи. Но, без разлика на пристапниот дискурс, во секој од нив комуникацијата ја потврдува безусловноста на своето постоење како предуслов за функционирање на човекот како битие, на општеството како систем. Пристапот што се применува во овој труд ја застапува тезата дека во основа на комуникацијата е информацијата и оттаму комуникацијата претставува активен процес на размена на информации, процес на креирање и разменување пораки во рамки на една мрежа со меѓусебно зависни односи. Осврнувајќи се на теоретските аспекти на комуникацијата како процес за размена на информации, во трудот посебен акцент се става на внатрешната комуникација и нејзиното суштинско значење за развој, управување и ефикасно функционирање на една организација. Истражувањето направено преку анализа на различни теоретски пристапи кон комуникацијата ја потврдуваат почетната истражувачка хипотеза дека комуникацијата и информацијата се парни категории кои неминовно одат една покрај друга, а пак размената на информации, како дел од комуникацискиот процес има сè поголемо значење, особено во услови кога таа носи и дава знаење коешто кореспондира со потребите на одредена индивидуа, група или организација. Оттаму, добро воспоставените правила за интерна комуникација од аспект

на размена на информации имаат приоритетна улога и се поставуваат како услов за успешно функционирање на една организација.

Клучни зборови: комуникација, информација, размена на информации.

1. Вовед

Комуникацијата во современиот општествен живот станува еден од најсуштинските и најзначајните фактори за развој на општеството во сите негови сегменти и воопшто како целина. Таа е универзално препознатлива вредност која, независно од начинот, формите и облиците по коишто се одвива, има улога на своевиден индикатор според кој се мери прогресот и достигнувањето на едно општество. Нејзината ефикасност на сите нивоа на комуницирање – на индивидуално, интерперсонално, групно, организациско, општествено или глобално ниво, нејзиното практикување и успешната изведба (со прием којшто соодветствува на намерата на испраќачот, со повратен фидбек како неопходност за нејзиното функционирање), се предуслов за успехот на индивидуата, групата, организацијата, општеството.

Размената на информации, како дел од комуникацискиот процес добива сè поголемо значење, особено во услови кога таа носи и дава знаење коешто кореспондира со потребите на одредена индивидуа, група или организација. Токму од тие причини, потребата од добро воспоставени правила за комуникација од аспект на размена на информации сè повеќе добива приоритетна улога за успешно функционирање на една организација, било да станува збор за приватна (мало или поголемо претпријатие/организација) или за јавна или државна институција.

2. Комуникацијата како општествен феномен

2.1 Пренос на информации

На еден од бројните сајтови посветени на комуникацијата и комуникациските вештини, се истакнува дека стручната дефиниција за комуникацијата подразбира начин на размена на информации или пренесување на пораки со помош на однапред договорен и разбирлив состав на разбирање¹. Притоа, веб дефинициите за комуникацијата се движат од нејзино објаснување како “активност на пренесување информација“; “врска која овозможува пристап помеѓу лица или места; “процес на информирање обично преку заеднички систем на симболи“; “успешна трансмисија на информации низ заеднички систем на симболи, знаци, однесување, говор, пишување или сигнали“; “размена на информации меѓу две точки“; “процес на размена на информации и идеи, односно активен процес, кој вклучува енкодирање, трансмисија и декодирање на примената порака“; “ефективно пренесување на информации и изразување на мисли и факти“; до “движење на податоци од еден дел на системот во друг, при што локалната комуникација е движење на податоци меѓу процесорот и меморијата, а глобалната комуникација е движење на податоци од едно место (јазол) на друго“ или “движење на материјата и енергијата меѓу два дела на универзумот. Оваа материја или енергија може да биде носач на информација“².

Несомнено, во основата на комуникацијата е пренесување на одредена информација. Изразот доаѓа од латинскиот збор *informare* - на нешто да му се даде форма, да се обликува, создаде, организира, структурира. Значи, информацијата е количина на обликуваното или комплексност во секој систем. Хартли (Hartli) во својата комуникациска теорија на информацијата гледа како на можност за избор, а системската теорија изразот информација го објаснува како степен на слобода во некоја ситуација, можност да се избере меѓу сигналите, симболите, соопштенијата кои мораат да се пренесуваат (Vreg: 1973:162). Конечно, комуницирањето треба да се посматра како:

Начин на размена на информации и идеи, процес на креирање и разменување пораки во рамки на една мрежа со меѓусебно зависни односи, односно активен процес на размена на информации за работните активности поврзани со областа за којашто е одговорна една

¹ On line: Komunikacija/Poslovno savjetovanje

² On line: Google/glossary definition

организација или државна институција со што се воспоставува ефективно пренесување на информации, изразување на мисли и факти, и движење на податоци од еден дел на системот во друг како клучен елемент за непречено одвивање на работниот процес.

2.3 Теоретски преглед

Комуникациските теории се обидуваат да ја објаснат комуникацијата како своевиден општествен феномен присутен и во најмалите единки на општественото живеење, па зависно од нивото на кое се одвива таа може да биде претставена како „потесна релација“, поточно како релација меѓу две единки или на повисоко ниво како релација со општочовечка или глобална димензија, односно, според системската теорија, која стварноста ја гледа од аспект на хиерархиска поделба на системите на различни нивоа, „од атомот па сè до супранационалниот систем и повисоките системи,“ (Miller, 1965:93). Во суштината на комуникациските теории се потенцира улогата и значењето на комуникацијата како општоцивизациски белег. Комуникацијата, без разлика пристапниот дискурс ја потврдува безусловноста на своето постоење како предуслов за функционирање на човекот како битие, на општеството како систем.

За Лукман (Luhmann), кој во системската теорија на преден план ја става функцијата на системот, комуницирањето е оној фундаментален социјален процес кој се протега, ги опфаќа сите подрачја на општествениот живот. Тој тргнува од констатацијата дека социјалните системи настануваат со комуницирањето. Општеството не може да се замисли без комуницирање: социјалните системи настануваат со комуницирањето меѓу луѓето, а со секое општење започнува историјата на социјалните системи. Општеството можеме да го дефинираме како систем кој е составен од сите доживувања и активности во комуникацискиот процес (Luhmann Niklas 1970:114).

Во тој контекст, германските комуниколози Михаел Кунчик и Астрид Ципфел тврдат дека без комуникација не може да постои ниту едно општество, ниту пак можат да се конституираат и одржуваат општествените структури. Според Paul Vaclavik, комуникацијата е ““condition sine qua non на човечкиот живот и на општественото живеење“. Заедничко им е тоа што во комуникацијата гледаат како на функционално неминовен предуслов за секој општествен систем и најзначаен базичен општествен процес воопшто (Кунчик и Ципфел

1997:12). За нив, услов за функционирање на еден демократски систем е токму соодветниот комуникациски систем.

Парсонс (Parsons), таткото на функционализмот, тргнува од претпоставка дека секој систем на дејствување аналитично може да се подели на организам, систем на личноста (нејзини карактеристики), социјален систем и културен систем (когнитивна, евалуативна и симболична организација на системот на дејствување). Сите потсистеми меѓу себе се поврзани со заеднички вредности во единствен систем. Тој комуницирањето го дефинира како комплементарна (акција) интеракција на два или повеќе поединци во која секој се прилагодува на очекувањата на вториот. Во основа не се работи за комплементарност на очекувањата на обајцата поединци, туку за консензус кој обата поединци ги доведува до потполна конформност. Овој интеракциски конформизам се совпаѓа со неговото гледање на општеството кое се темели на ред, консензус, негување на структурата, на меѓусебна зависност на деловите. За Парсонс основна карактеристика на некој систем е меѓусебната зависност на деловите или променливите (Talcott Parson in Shils, 1962:15).

Во овој контекст може да се поврзе и организацијата како дел од системот, односно потсистем, согласно дефиницијата за организацијата како “спојување на одделни делови (органи) во целина, за на тој начин таа целина да биде способна за живот” (Вујаклија 1988:639). На ова се надоврзува и ставот на Кунчик и Ципфел, кои општеството го дефинираат како “како систем составен од сите комуникациски доживувања и дејствувања ... кој може да се изгради и одржи само тогаш, кога учесниците се заемно поврзани преку комуникацијата, бидејќи секое заедничко дејствување на иднивидуите се базира врз споделени (преку комуникацијата) пренесени значења (communication не значи само соопштување, туку и “заедница“, “учество“). Тоа значи дека:

Поимот комуникација преминува во поимот организација, бидејќи без комуникација организираното делување е невозможно (Кунчик, Ципфел, 1998:12).

Комуникациските теории и теориите за организациското комуницирање ја истакнуваат улогата и значењето на комуникацијата како приоритетен услов за функционирање на една организација.

2.3.1 Системските теории за комуникацискиот процес

Современата системска теорија како основни категории ги издвојува:

- информацијата;
- отвореноста на системот;
- структурата на средината;
- повратната врска;
- морфостазата и морфогенезата.

За системските теоретичари информацијата е степен на слобода што го има човекот во одредена ситуација кога избира помеѓу различни алтернативи - помеѓу сигналите, симболите, пораките. Притоа, секогаш носителот на информацијата е материјално-енергетски. Во процесот на пренос на информацијата може да се менува материјално-енергетскиот носител, но нема да се менува и самата структура на информацијата. Информацијата е содржината на информацискиот тек кој се движи по комуникациската мрежа на системот. За системската теорија комуникациската мрежа, аналогно на нервниот систем, е динамичен и флексибилен сплет на информациски канали кои ги поврзуваат сите делови на системот и го снабдуваат со информации за себе и за средината (Vreg, 1990:163).

Во однос на отвореноста на системот, системските теоретичари разликуваат отворени и затворени системи. Отворени се оние чии граници на системот се барем делумно пропусни, што овозможува минимална трансмисија на материјално-енергијата или информацијата, за разлика од затворените системи. Ваквата особина на отворените системи овозможува тие да бидат способни да реагираат на средината што доведува до адаптација на средината или промени на повисоко или покомплексно ниво.

Притоа, отвореноста/затвореноста на системите е поврзана со структурата на средината, која како збир на различни елементи ја има разноликоста како основна карактеристика, што често е причина за појава на меѓусебна напнатост на одредено ниво. За Франц Врег (Franc Vreg), затвореноста дозволува монополска позиција на информациите, а отвореноста предизвикува конкуритивна комуникациска ситуација (Vreg 1990:185-186).

Отвореноста е облик на информациска размена со средината, извор од кој доаѓа различноста од средината на системот. Ако системот е развиен и структуриран, тогаш тој е способен за отворена размена со средината. Ова како поткрепа на потребата за добра поставеност на интерната комуникација во еден систем, како еден од условите за неговата добра развиеност и структурираност, и како предуслов за добра екстерна комуникација. Имено, екстерната комуникација, односно отвореноста на комуникацискиот систем, според Врег, е соочување со други системи во компетитивна ситуација, бидејќи отвореноста не е само доток на информации кои се во согласност со институционалната структура, туку и информации со негативен повратен тек на самиот систем, доток на иновации, наменски и ненаменски девијации, социјални и структурни влијанија на другите системи. Подготвеноста на самиот систем за соочување со ваквите повратни текови во најголем дел зависи од развиеноста и структурираноста на институцијата, што ќе овозможи конечниот ефект од свежиот доток на информации да го збогати и витализира базенот на заеднички употребливи информации и значења.

Повратната врска најчесто се изедначува со системот на урамно-теженост и тоа врз основа на заемна интеракција.

Морфостазата и морфогенезата се процеси кои се однесуваат на комуникациската размена помеѓу системот и средината, со тоа што морфостазата се обидува да ја сочува формата, организацијата или состојбата на системот, а морфогенезата да ја развие или да ја смени формата на системот, структурата, состојбата.

3. Комуникациско-информациски системи

Ли Тајер (Li Taer), кој развива концептуална шема на живите системи на однесување како комуникациски или информациско-преносни системи, смета дека секоја организација по својата природа ја ограничува својата отвореност кон средината или ја стабилизира структурата и дејствувањето тогаш кога постигнува степен на најмала промена (Врег, 1973: 293-296).

Ли Тајер смета дека организацијата е составена од три основни информациски системи: оперативен информациски систем кој го регистрира и го менува текот на сите пораки релевантни во одредено претпријатие и тоа за дневно функционирање на основните задачи; усогласувачки информациски систем кој ги регистрира и го менува текот на сите релевантни пораки доколку сака да ја постигне целта, да ги

одреди задачите, да ги подготви правилата и рамковно да го дефинира одлучувањето; и развоен информациски систем кој го регистрира и го менува текот на сите пораки значајни за одржување на сите центри на промена, канали и акциони центри - од материјален, нематеријален и човечки аспект (тоа се соопштенија кои наградуваат, едуцираат, институционални соопштенија) (ibid).

Посебно значење има системскиот развоен модел на Франц Врег, кој одговара на комплексна, противречна, плуралистичка комуникациска ситуација во современото општество. Тој ја истакнува релативната автономност на информациско-комуникацискиот потсистем од другите потсистеми како и функционалното комуницирање во комуникациската размена помеѓу потсистемите и јавноста. Според него, потполната и двонасочна комуникациска мрежа на информациско-комуникацискиот потсистем се протега до сите делови на системот, обезбедува врска помеѓу неговите делови и ја јакне интеракциската комуникација помеѓу релативно автономните потсистеми. Комуникациската мрежа е составена од меѓусебни и масовни потсистеми - од институционални и од неинституционални канали, преку кои може да се пренесуваат позитивни и негативни повратни информациски текови.

Притоа, тој посебно ја издвојува селективноста како способност за осознавање и избирање на информации од различни внатрешни состојби на системот и од надворешната средина. Според него, селективноста не е механички избор на информации, туку избор врз основа на нормативни и вредносни мерила. Но, не помало значење има и интеграциската функција на информациско-комуникацискиот потсистем во насока на поврзување на различните потсистеми и овозможување на нивно координирано дејствување. Според него, развиен и самостоен информациско-комуникациски потсистем не овозможува само хоризонтално поврзување на општеството, туку овозможува и вертикално поврзување од врвот надолу. Таквиот систем е темел на синхронизирано дејствување на разни центри на политичка моќ и брана од монополизација на комуникацискиот систем во корист на еден центар.

4. Интерна комуникација како облик на организациска комуникација

Учењето за организациското комуницирање не е ново, но тоа од неодамна доби одредено ниво на признание како поле за академско учење (On line: Backer 2002, Chapter 13:1). Интересите за изучување на оваа област Бакер ги објаснува со потребите и заложбите на "бизнисот" и истакнува дека ако првично комуникациските програми биле типично лоцирани во одделенијата за говор (speech departments), најголем дел од бизнис школите сега ја вклучуваат организациската комуникација како клучен елемент за проучување, со оглед на сè поголемото признание дека сите организации, не само бизнис организациите, имаат комуникациски потреби и предизвици (ibid).

Според Бакер, во однос на организациската комуникација можат да се издвојат две струи: едната која на организациската комуникација гледа како на еден аспект од организацијата и втората која на организациската комуникација гледа како на основна база на самата организација. Пример за втората дава Дрент (Drenth), кој комуникацијата ја дефинира како испраќање и примање на пораки преку значење на симболи и на организациската комуникација гледа како на клучен елемент на организациската клима (Drenth 1998 цитирано во Baker 2002:2). Подоцна Маерс и Маерс организациската комуникација ја дефинираат како "централна поврзувачка сила која овозможува координација помеѓу луѓето и на тој начин придонесува за организирано однесување" (Myers and Myers 1982 ibid), а Роџерс и Роџерс тврдат дека "однесувањето на индивидуите во организацијата најдобро се разбира од гледна точка на комуникациите" (Rogers and Rogers 1976:3 ibid). Кралев, организациското комуницирање го определува како интерперсонално и како пренос на информации меѓу две организациски единици или органи, што практично го овозможува делотворниот однос во околината (2001:113).

Бакер ги наведува промените во организациите кои влијаат за организациската комуникација да стане многу значајна за севкупното организациско функционирање. Како клучни, ги издвојува следниве:

- Комплексноста на работата која бара поголема координација и интеракција меѓу вработените;
- Побрзото темпо на работа;
- Сложеноста и бројноста на работните задачи на вработените;

- Преклопување на работните задачи и процеси;
- Значењето на знаењето и иновациите за конкурентската предност на организациите;
- Комуникациските технологии и мрежи стануваат сè посуштински за организациската структура и стратегија.

Согласно сето ова, може да се земе како точно тврдењето дека комуникацијата не е само суштински елемент на овие организациски промени, туку ефективната комуникација може да се гледа како фундамент за модерните организации (Grenier and Metes 1992; D'Aprix 1996; Witherspoon 1997; von Krogh et al. 2000 цитирани во Baker 2002:2).

Во однос на значењето на организациската комуникација во теоријата се истакнува дека комуникацијата во организација не само што овозможува навремено и исцрпно информирање на менаџерите и вработените за она што е предмет на нивна активност и за целокупните и поединечни резултати на претпријатието, туку преку комуникацијата се овозможува тек на работниот процес без нарушувања и девијации, се надминуваат неправилностите, пропустите или застоите во работата.

Зборувајќи за основите на интерната организациска комуникација, Картер Мекнамара (Carter McNamara) нагласува дека најголемиот дел од експертите за организации, менаџерство и лидерство, истакнуваат дека ефективната комуникација е основата за ефективност во кој било вид организација и дека никогаш не може да се каже дека има премногу комуникација.

Некои лидери погрешно ја толкуваат комуникацијата како да станува збор за средување на документи или бирократија и оттаму тие имаат одбивност кон повисокото ниво на комуникација. Како што лидерите и менаџерите созреваат, така тие ја осознаваат потребата од ефективно испраќање и добивање информации, и нивниот интерес за комуникацијата (интерна и екстерна) значително се зголемува (On line: McNamara).

4.1 Клучни функции на интерната организациска комуникација

Литературата за комуникациите генерално потврдува дека базичната функција на комуникацијата е да влијае врз знаењето или однесувањето на респондентот (примачот) преку информирање, насочување, регулирање, социјализирање и убедување. Нехер (Neher 1997 цитирано во Baker 2002:10-11) ги идентификува примарните функции на организациската комуникација како:

- Придобивање согласност;
- Водење, мотивација и влијание;
- Создавање на мислење (sense-making);
- Решавање на проблемот и донесување одлуки;
- Конфликт менаџмент, преговарање, пазарење.

Нехер и Роџерс и Роџерс повеќе ги истакнуваат социјалните и организациските функции на организациската комуникација како целина, отколку што се фокусираат на специфичните организациски размени. На тој начин тие ги комбинираат функциите на информирање, насочување и регулирањето во поширока категорија на усогласување на однесувањето, давајќи поголем акцент на улогата на комуникацијата во менаџирањето на законите за организацискиот ред и контрола, на идентификувањето и решавањето на проблемот и конфликтниот менаџмент, како клучни функции на организациската комуникација (Rogers and Rogers 1976 *ibid*).

Маерс и Маерс (Myers and Myers) комбинираат слични функции во една заедничка (здружена) функција на повисоко ниво и даваат особено концизна и чиста верзија на функциите на организациската комуникација. Нивниот пристап се фокусира на функционалните цели на организациската комуникација, повеќе отколку на резултатите од одделни акти на комуникацијата, како оние да се донесе одлука, да се убедува, или да се реши конфликт. Тие ја гледаат организациската комуникација со три примарни функции:

• **Координирање и регулирање на производните активности** - Оваа функција на комуникацијата најмногу се менува со текот на времето. Според традиционалното бирократско гледање на организацијата,

оčekувањата за јасно комуникациско однесување и последиците од тоа однесување, поврзани со исполнувањето или неисполнувањето на очекувањата и мониторингот се сметаат за база на организацискиот ред и контрола. Оваа функција на организациската комуникација се сметаше за прилично процедурализирана, ориентирана кон правила, еднонасочна, од врвот надолу (top-down) комуникација. Задачите во многу организации станаа многу покомплексни, помалку рутински и повторувачки, и интерактивни (Perrow, 1986) и, како такви, традиционалното бирократско гледање на организациските комуникации повеќе не е доволно. Ваквите производни активности бараат динамична, реципрочитетна, хоризонтална комуникација меѓу вработените и двонасочна, вертикална комуникација меѓу вработените и менаџерите. Комуникацијата како средство за координирање и регулирање стана многу поважна, покомплексна и потешка.

- **Социјализација** - Социјализирачката функција на комуникацијата е нагласена од аспект на човечките релации во организациите, која истакнува дека “фаќањето” на срцата и мозоците на членовите на организацијата е неопходно за ефективно координирање на организациската активност во насока на постигнување на заедничките организациските цели. Комуникацијата насочена кон социјализација, се фокусира на артикулација и засилување на организациските вредности и идентификување на индивидуалните цели со целите на организацијата. Тоа е поврзано со етаблирање на соодветна организациска култура и клима. Оваа форма на комуникација не може да биде еднонасочна или од горе надолу (top-down). Таа мора да се одвива реципрочно помеѓу организациските лидери и организациските членови.

- **Иновација** - Литературата за организациската комуникација сè повеќе го истакнува значењето на комуникацијата во насока на промовирање на иновациите, исто како и за контрола и координација. Комуникацијата за промовирање на иновациите е поврзана со силна комуникација во и надвор од организацијата (Myers and Myers 1982 *ibid.*).

Тргувајќи оттука, а во функција на ефикасно функционирање на органите на јавна управа, како клучни функции на комуникацијата можат да се дефинираат:

- **информирањето (двонасочно, хоризонтално и вертикално);**

- **насочувањето, координирањето, регулирањето и планирањето на работните активности;**
- **запознавањето со севкупните активности што придонесува вработените да бидат запознати со ситуацијата, повеќе мотивирани и вклучени во работата на институцијата;**
- **социјализирањето на вработените;**
- **подобро сфаќање на потребата за промени;**
- **решавањето на проблеми;**
- **идентификувањето на индивидуалните цели со целите на организацијата.**

4.2 Зависноста на екстерната од интерната комуникација

Теоријата за организациско комуницирање прави поделба на тековите на комуникацијата на:

- комуникациски текови внатре во организацијата (интерно комуницирање);
- комуникациски текови кон/од околината (екстерно комуницирање).

Добрата комуникација (интерна и екстерна) се сржта на секое успешно работење. Не случајно нивната важност е нагласена и во бројни публикации и проекти подржани од страна на Европската унија, наменети, пред сè, за земјите во развој, односно за земјите кандидати за членки на ЕУ, а кои имаат за цел јакнење на капацитетот на администрацијата. Во една од публикациите, на тема деловна администрација, се вели дека ако на испраќачот не му е јасно за што станува збор, тогаш или примачот не разбира, и повторно бара информации, или е во прашање недоразбирање, или резултатот е поразителен (Poslovna administracija 2000:12). Добрата комуникација се остварува тогаш кога информациите што ги дал испраќачот се примени, потполно сфатени и на нив се реагира на соодветен начин. За да се обезбеди таква комуникација важно е да постои фидбек во одредена форма. Тоа значи дека постои циклус кој треба да се следи. Кај интерната комуникација, неопходно е да се утврди некоја форма на процедура којашто ќе се следи (ibid).

Интерната комуникација се дефинира како комуникација помеѓу луѓето кои заедно ја сочинуваат организацијата, помеѓу

одделенијата на една организација или помеѓу управата и вработените. Интернетата комуникација може да биде:

- информативна (чија цел како што и означува нејзиниот назив е да даде/пренесе одредена информација, односно да информира за одредени случувања, настани, активности итн.);
- директивна (се состои од давање директиви и тоа од директна супервизија до наметнати упатства. Според теоретичарите, таа може да се најде во организации со на некој начин старомодна структура на моќ.);
- интерактивна (во која учествуваат вработените со меѓусебна размена на информации);
- индиректна комуникација (се практикува во случаи кога се сака да се забрзаат промените во организацијата, да се мобилизира организацијата, па се користат сите средства за комуникација).

Брижит Кучар, автор на публикацијата “Институционална комуникација“, интернетата комуникација ја дефинира како информирање на вработените за целите и приоритетите на институцијата или за настаните, промените и новите иницијативи. Притоа, таа нагласува дека мошне значајно е вработените да добиваат доволен број информации, бидејќи тие сакаат и заслужуваат да бидат информирани за нештата кои влијаат врз нив и нивната работа, да ја делат заедничката визија за организацијата. Со тоа добиваат “поголема слика” и чувство за припадност на организацијата и се стекнуваат со поголема мотивација (Kuchar 2004:8).

Екстерната или надворешната комуникација претставува комуникација со надворешната јавност, со луѓето, граѓаните, коишто не се составен дел на организацијата или институцијата. Тука спаѓа информирањето на граѓаните за политиките, програмите, услугите и иницијативите на организацијата/институцијата, но истовремено и “слушањето” и земање предвид на потребите и очекувањата на граѓаните, што во најголем дел се врши посредно преку анкети или со следење на нивните реакции (за одредена активност на организацијата/институцијата) преку медиумите. Воспоставените посебни одделенија за односи со јавноста во поголем дел организации, како и во институциите на системот, имаат улога да ја одржуваат токму оваа комуникација.

Според Божо Скока, кој се занимава со прашањето на разбирање на односите со јавноста, екстерната комуникација во голем дел зависи од

интерното комуницирање, при што интерната јавност ја сочинуваат вработените во одредена организација или институција. Тој истакнува дека “тоа е сосема логично затоа што ако работите не функционираат добро ‘во куќата’ тешко е да се очекува дека ќе се воспостават добри односи со јавноста која ве опкружува” (Skoka 2006) и додава дека комуницирањето со екстерната јавност не може оптимално да се одвива ако интерната јавност не е доволно добро информирана, вклучена во процесите на работење и мотивирана за успешно извршување на својата работа.

Во насока на појаснување на поврзаноста меѓу интерната и екстерната комуникација, Скока посочува дека вработените комуницираат меѓу себе не само во организацијата, туку за неа разговараат и со членовите на семејството, своите пријатели и познаници, и на тој начин свесно или несвесно стануваат нејзини гласноговорници и носители на нејзиниот идентитет.

“Според едно истражување на Меѓународното здружение за односи со јавноста (IABC), дури 2/3 од перцепцијата за некоја организација ја создаваат токму вработените - со своите изјави и однесување. Ако вработените имаат доволно информации и доволна мотивација, тогаш полесно и подобро ќе ги објаснуваат активностите на организацијата при секојдневните контакти. Ако се задоволни од сопствената организација, тогаш тоа задоволство ќе го проектираат во јавноста и на тој начин ќе придонесуваат за јакнењето на нејзиниот имиџ”. (Skoka 2006)

Оттука, не може да се прави стриктна дистинкција помеѓу внатрешната и надворешната комуникација на една организација, затоа што тие се преплетуваат во својата меѓусебна зависност.

На ова се надоврзува и гледањето на Кетрин Јохансон, која смета дека не може да се направи строга поделба помеѓу екстерната и интерната комуникација. Според неа, веќе се несоодветни дефинициите за организациското комуницирање кои традиционално воспоставуваат линија на поделба помеѓу интерната и екстерната комуникација или формалната и неформалната (Johansson 2007:94-95). Ваквата поделба не е одбранлива, туку, напротив, е контрапродуктивна.

Многу е тешко да се подели интерната од екстерната комуникација, затоа што интерната комуникација има експанзија зад границите на организацијата, а за екстерната комуникација има голем интерес кај организациските членови (во одредени случаи, новостите за интерните процеси членовите на организациите ги добиваат најпрво од надворешни извори, како на пример од медиумите). Затоа во практиката сè почесто одделенијата за комуникации стануваат одговорни за двете, и за интерната и за екстерната комуникација.

На тема поврзаност меѓу интерната и екстерната комуникација, Ериксон и Лесли тврдат дека “концептот како ’тотална комуникација’ и ’интегрирана комуникација’ сè повеќе заземаат место во популарната литература (Erikson 2002, Lesley 2004 цитирани во Johansson 2007)”. Ченеј и Кристенсен сметаат дека “сè повеќе расте убедувањето дека активностите на интерната организациска комуникација, често менаџирани од менаџери, се многу значајни за практикувачите на односи со јавност” (Cheney&Christensen 2001 *ibid*).

Заклучок

Интерната комуникација е од исклучително значење за успешното работење на сите сегменти во едно општество. Вработените во една организација/институција сакаат и заслужуваат да бидат информирани за нештата кои влијаат врз нив и нивната работа. На тој начин ја споделуваат заедничката визија за организацијата, добиваат “поголема слика” и чувство за припадност на организацијата и се стекнуваат со поголема мотивација.

За остварување на ефикасна интерна комуникација неопходно е познавањето и прифаќањето на комуникацијата како начин на размена на информации кои треба да се стават во функција на остварување на целите на субјектите во сложениот систем на секоја општествена целина.

Ова е важно за сите организации, а особено за јавните или државни институции кои покриваат значајни области од општественото живеење, како што се образованието, здравството, екологијата итн. За ефикасно спроведување на секоја реформа и активност во овие институции предуслов е размената на информации.

Успешното функционирање на интерната комуникација придонесува за ефективно пренесување на информациите и слободен проток на податоци што е клучен фактор за успешно работење.

Во оваа насока како услов се поставува единството во функционирањето на: оперативниот информациски систем, усогласувачкиот информациски систем и развојниот информациски систем. Доколку се остварени претходните претпоставки може да се очекува ефикасно и ефективно работење на секоја организација.

Користена литература:

- Hatterlsey Michael E., McJanet Linda, (2008), *Management Communication, principles and practice*, Third edition, McGraw-Hill International edition
- Judith R. Gordon (1991) *A Diagnostic Approach to Organizational Behavior - 3rd ed.*, Carroll School of Management, Boston College, Allyn and Bacon, Boston/London/Toronto/Sydney/ Tokyo/Singapore
- Кунчик Михаиел & Ципфел Михаиел, (1998), *Вовед во науката за публицистика и комуникации*, Фондација “Фридрих Еберт“, Скопје
- Luhmann, N. (1970) *Soziologische Aufklärung, Bd.1, Koln in Opladen*
- Мателар, А. М., (2003), *Историја на теориите на комуникација*, Еин-Соф; АЛЕФ, Скопје
- Miller, J. G. (1965) *Living Systems, bo: Behavior Science, 10*
- Parsons, T. in Shils, E.A. (1962) *Tonjard a General Theory of Action*, Nenj York
- Pauley Judith A. and Joseph F. Pauley. 2009. *Communication: the Key to Effective Leadership*. Milwaukee, Wis.: ASQ Quality
- Vujaklija M. (1988) *Leksikon stranih rechi i izraza*, Beograd, Prosveta
- Vreg, France (1973) *Družbeno komuniciranje*, Maribor, Založba Obzorje
- Vreg, France (1990) *Demokratsko komuniciranje*, Maribor, Založba Obzorje

Интернет извори:

Glossary definition. Retrieved from

[http://njinjnj.google.com/search?hl=en&defl=en&q=define:communicati
onamp;sa=X&oi=glossary_definition&ct=title](http://njinjnj.google.com/search?hl=en&defl=en&q=define:communicati&onamp;sa=X&oi=glossary_definition&ct=title)

Komunikacija/Poslovno savjetovanje. Retrieved from

<http://njnjj.tradexim.hr/komunikacija.html>

Kuchar, B. (2006), Institucionalna komunikacija (Civil Service Training Project), UNDP. Retrieved from

<http://209.85.135.104/search?q=cache:6yMGTaEBh9YJ:cstp.undp.ba/donjnload.aspx%3Fid%3D621+institucionalna+komunikacijaamp;hl=mkamp;ct=clnkamp;cd=2>.

Skoka B. (2006), Priručnik za razumjevanje odnosa s javnošću, MPR, Zagreb. Retrieved from <http://njnjj.mpr.hr/PRschool09.pdf>

EDUCATION

КОНТИНУИРАН ПРОФЕСИОНАЛЕН РАЗВОЈ ВО ОБЛАСТА НА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

Доц. Д-р Даниел Павловски, Меѓународен Славјански Универзитет
“Гаврило Романович Державин” Свети Николе – Битола –
Република Македонија

e-mail: pavlovskidaniel@gmail.com

Апстракт:

Социјалната заштита претставува динамична област која е во постојано движење, односно трансформација. Под влијание на економските, политичките, демографските, културолошките и друг вид промени и процеси, настануваат значителни промени и во однос на бројот, видот и комплексноста на социјалните ризици на кои се изложени граѓаните. Со цел успешно справување со нив и со сите професионални предизвици, стручните лица вработени во областа на социјалната заштита се исправени пред императивот да поседуваат широк спектар на општи и специјализирани знаења, вештини и техники за работа. Затоа, од исклучителна важност е да постојат квалитетни образовни модули и програми на сите академски нивоа (прв, втор и трет циклус на студии) преку кои идните професионалци ќе добијат соодветна теоретска и практична подготовка. Но, процесот на едукација не завршува овде, односно за да бидат во чекор со сите промени, но и најновите научни достигнувања, тие треба да бидат постојано “будни” и во континуитет и посветено да работат на својот професионален раст и развој. Континуираниот професионален развој претставува процес преку кој се зајакнуваат капацитетите на стручните работници полесно да се справат со предизвиците на работното место, односно се врши надградување на постоечките и усвојување на нови знаења и вештини кои треба да бидат искористени во насока на обезбедување соодветна поддршка и помош на клиентите со кои работат. Преку овој процес се овозможува примена на нови пристапи, стратегии, методи и техники на работа кои се прилагодени на актуелните состојби и проблеми со кои се соочуваат граѓаните. Имајќи ги во предвид наведените причини, состојби и предизвици, целта на овој труд е да го

анализира процесот на континуиран професионален развој на стручните лица вработени во областа на социјалната заштита и неговата важност за подигнување на квалитетот на услугите што се испорачуваат до корисниците.

Клучни зборови: *социјална заштита, континуиран професионален развој, знаења, вештини.*

ВОВЕД

Континуираниот професионален развој претставува концепт од понов датум. Во минатото доминантен беше пристапот според кој се сметаше дека со дипломирање во некоја од областите на хуманистичките науки стручното лице има стекнато знаења и вештини кои се доволни за успешно извршување на работните задачи до крајот на работниот век. Но, се покажа дека овој пристап не е соодветен и дека како резултат на интензивните општествени, економски, политички и технички промени, потребно е постојано надградување на стекнатите знаења. Кога станува збор за областа на социјална заштита, кон претходно наведените промени треба да се додадат и интензивните демографски процеси и социјални промени. Сите тие ја наметнуваат потребата стручните лица кои работат во оваа област во континуитет да работат на сопствениот професионален раст и развој, да се оспособат за примена на нови методи и техники на работа, но и за менаџирање со ресурсите.

Доживотно учење

Доживотното учење претставува концепт кој во себе го инкорпорира целиот спектар на учење и ги опфаќа сите активности кои се преземаат во текот на животот а се насочени кон подобрување на знаењето, вештините и компетенциите, при што овие активности можат да се преземаат од лична, граѓанска, социјална и/или перспектива која се однесува на вработувањето (European Union 2001). Оттука, произлегува дека доживотното учење се однесува на стекнување и/или надградување на сите способности, интереси, знаења и квалификации од почетокот па се до крајот на животот. Овој концепт го промовира развојот на знаења и компетенции кои ќе му овозможат на секој граѓанин да се прилагоди на општеството на 21-виот век кое се базира на знаења и во исто време

активно да учествува во сите области на општествениот и економскиот живот, земајќи поголема контрола врз сопствената иднина.

Доживотното учење ги вклучува сите форми на учење, формални и неформални и на тој начин ги опфаќа сите области на учење, вклучително и учење на работното место, како и вештините, знаењата, ставовите и начините на однесување со кои луѓето се здобиваат преку своето секојдневно искуство. Уште повеќе, тоа е поврзано и со себе исполнувањето и исполнување на потребите и очекувањата на компанијата во која работи, зголемување на сопствените потенцијали за вработување или професионално напредување, како и приспособување на новите трендови и состојби, активно граѓанство и социјална инклузија.

Во услови на изразена глобализација, промени во семејните структури, демографски промени и особено сè поголемата употреба и влијание на информатичката технологија во сите сегменти на општеството пред граѓаните се поставуваат голем број предизвици. Но, во исто време пред нив се отвараат и голем број на можности, пред се за комуникација, патување, вработување и сл. За да можат успешно да се справат со предизвиците со кои се соочуваат, но и да ги искористат можностите што им се нудат граѓаните постојано се потпираат на своите знаења. Оттука, процесот на доживотно учење уште повеќе добива на важност, бидејќи во наведените услови граѓаните се „принудени“ постојано да ги унапредуваат своите знаења и компетенции. Овој тренд особено е изразен во примената на информатичката технологија и современите софтверски решенија во сè поголем број области од приватниот и професионалниот живот. Овие новини, иако во значителен степен ја подобруваат ефикасноста и ја зголемуваат ефективноста, од поединецот бараат да поседува одредени (нови) знаења и вештини, со цел да може успешно да ги користи новите алатки и решенија. Иако можеби е доминантно, сепак влијанието што го има информатичката технологија не е единствено, односно сведоци сме на постојано усовршување на методите и техниките на работа во голем број области, што од своја страна исто така ја зголемува потребата од доживотното учење, но и од процесот на континуиран професионален развој.

Од социо-економски аспект доживотното учење е во функција на надградување на неквалификуваната или нискоквалификувана работна сила со цел истата да се прилагоди на работните места кои бараат сè поинтензивни знаења. Преку учењето, надградувањето на постоечките и

усвојувањето на нови знаења и вештини се зајакнуваат капацитети на поединците за да можат што повеќе да придонесат за себе, нивните семејства, но и за општеството во целина (European Association of Distance Teaching Universities 2010).

Доживотното учење од една страна обезбедува втора шанса за надградување на основните вештини, но од друга страна нуди можности и за учење на многу понапредни нивоа. Затоа, формалните (образовни) системи треба да бидат отворени и флексибилни, така што можностите за учење навистина ќе бидат прилагодени на потребите и потенцијалите на ученикот (European Commission 2010).

Кога се зборува за доживотното учење неопходно е да се потенцира дека од исклучителна важност е можностите за учење да бидат достапни за сите граѓани и тоа на континуирана основа. Ова е важно пред се од две причини, прво, секој поединец има своја патека за учење, соодветна на неговите потреби и интереси во сите фази од животот. Второ, доживотното учење претставува моќна алатка за справување со нееднаквоста и социјалната исклученост. Преку создавањето услови за еднаков пристап на сите граѓани до доживотното учење се олеснува влезот и/или напредувањето на пазарот на трудот. На тој начин граѓаните, особено оние кои од различни причини се маргинализирани или изложени на социјален ризик, но и сите останати добиваат можност да се прилагодат на потребите на пазарот на трудот. Ова е особено важно заради фактот што пазарот на трудот претставува конкуритивна средина во која опстануваат само најспособните и оние кои имаат знаења и вештини со кои на нивниот работодавец, односно компанија создаваат конкурентска предност пред останатите.

Во современи услови конкурентската предност на компаниите во најголем број случаи зависи од квалитетот на човечкиот капитал со кој располагаат, кој пак зависи од степенот и нивото на инвестиции во него (лично, но и на ниво на компанија).

Препознавајќи ја важноста на доживотното учење и неопходноста од континуирано учење во текот на целиот живот Европската Унија на овој концепт му посветува големо внимание и го смета за многу важна алка во напорите за постигнување на одржлив развој на глобално ниво. Од тие причини има креирано соодветни програми и фондови преку кои се организираат и поддржуваат голем број активности и се алоцираат значителни финансиски средства. Со цел успешна имплементација на овој концепт, но во исто време и негово

надградување и прилагодување на новонастанатите состојби и предизвици, неопходно е да се обезбеди поголема партиципација, партнерство и координација помеѓу јавните власти, високо образовните институции, студентите, работодавците и работниците.

Европската Унија во своите стратегии и политики за доживотно учење јасно и прецизно наведува дека доживотното учење претставува јавна, односно општествена одговорност и затоа треба да биде составен дел од образовните системи. Политиките за доживотно учење треба да содржат принципи и постапки за признавање на претходно стекнатото знаење врз основа на резултатите од учењето, без разлика дали знаењето, вештините и компетенциите биле стекнати преку формални или неформални начини на учење. Заради неговата важност и ефектите кои произлегуваат од него, овој концепт треба да биде поддржан од советни организациски структури и фондови, на меѓународно, национално и локално ниво.

Потребата од континуиран професионален развој

Најновите научни сознанија и практични искуства покажуваат дека за успешно справување со најголем дел од социјалните ризици, најсоодветен е локалниот пристап, односно активирање и искористување на ресурсите во заедницата каде што живее или работи клиентот, односно се појавува социјалниот проблем. За таа цел неопходно е да се има интегративен пристап кој ќе овозможи мобилизирање на сите социјални сили во насока на ефикасно и навремено справување со настанатите социјални ризици. Во тој контекст, стручните лица може да се јават во улога на:

- Водач на тим;
- Експерт;
- Дипломат;
- Амбасадор;
- Судија;
- Иноватор;
- Поттикнувач;

- Поддржувач и
- Посредник.

Секоја од наведените улоги, пред стручните лица го поставува барањето за поседување специфичен сет на знаења и вештини. Дел од нив се стекнуваат преку формалното образование на академско ниво во рамки на модулите во областа на хуманистичките науки, но за голем дел е потребно организирање на посебни сесии за континуиран професионален развој каде ќе се обезбеди едукација на повисоко ниво. Односно, стручните лица ќе добијат едукација која е прилагодена на спецификите на социјалните ризици со кои работат, но во исто време и на локалните услови и состојби. Во овој случај станува збор за едукација за која се потребни одредени предзнаења и која дава дополнителна специјализација, односно усовршување во потесна област.

Во овој контекст неопходно е стручните лица да добијат едукација за мобилизирање и искористување на постоечките ресурси на локално ниво, но во исто време и за покренување на акции и менаџирање на процеси кои водат кон креирање на нови ресурси кои не постојат во конкретната заедница, а се неопходни со цел превенирање и/или справување со одредени социјални ризици.

Исто така, стручните лица треба да работат на поттикнување и мотивирање на локалните власти да преземат поголема одговорност за благосостојбата на граѓаните кои живеат и престојуваат на нивна територија. Имајќи во предвид дека општините многу често прашањата од областа на социјалната заштита ги ставаат на маргините на своите агенди, стручните лица треба да бидат постојано и активни, односно да вложуваат максимални напори за да ги актуелизираат овие прашања со цел истите да добијат соодветен третман и внимание од страна на локалната власт.

Кон овие активности се надоврзува и потребата стручните лица да имаат соодветни знаења и вештини за лобирање и застапување на потребите на корисниците и заедницата. Лицата во социјален ризик, во многу случаи, не се во можност самостојно да се справат со неповолната состојба во која се наоѓаат, а уште помалку да бидат двигатели на пошироки акции за подобрување на положбата на одредена ранлива категорија население. Од тие причини стручните лица треба да бидат „енергијата“ која ќе ги поттикне и воедно ќе даде најголем придонес во креирањето на акции и процеси кои имаат за цел подобрување на

условите за живот во заедницата. Нивните напори треба да бидат насочени кон лицата кои се корисници на права и услуги од социјална заштита, но и кон останатото население од заедницата.

Фокусираноста кон заедницата во целина, а не само кон лицата во социјален ризик, значи преземање превентивни мерки и активности. Во минатото, главниот фокус на професионалците од областа на социјалната заштита беше работа со лица кои се наоѓаат во неповолна животна ситуација. На овој начин превентивната социјална работа беше маргинализирана или во одредени случаи и воопшто не се практикуваше. Современиот пристап од стручните лица бара голем дел од професионалните активности да бидат насочени кон креирање услови во заедницата во насока на поддршка на населението да не западне во неповолна положба. Оваа значи работа во заедницата, со заедницата и за заедницата.

Континуираниот професионален развој е неопходен и заради успешната примена на нови методи и техники на работа. Имено, новите научни сознанија водат кон примена на нови или модификација на веќе постоечките методи и техники, и во двата случаи неопходно е надградување и усовршување на спектарот на знаења и вештини на стручните лица кои работат во оваа сложена и исклучително значајна област.

Процесот на континуиран професионален развој добива на уште поголема важност и заради фактот што се случува и промена во пристапот. Во минатото за многу социјални ризици се сметаше дека најсоодветна форма на заштита е институционалната грижа, за таа цел се организираа колективни форми на заштита кои нудеа „стандарден“ пакет на услуги за корисниците. Иако дава одредени позитивни резултати, а за одредени категории на корисници и во иднина ќе претставува најсоодветно или единствено можно решение, сепак се покажа дека оваа форма на заштита не е во можност да одговори на индивидуалните потреби на најголем дел од корисниците. Како резултат на практичните искуства, но и врз основа на новите научни сознанија дојде до промена на пристапот и сега се промовираат и се дава предност на вонинституционалните форми. Се организираат сервиси кои ќе им овозможат на корисниците да останат да живеат во сопствениот дом и локална заедница што подолго, давајќи им помош и поддршка и со тоа овозможувајќи задоволителен квалитет на живот.

Истовремено се напушта класичниот медицински модел кој се фокусираше на санирање на симптомите, за сметка на тоа се употребува стратешкиот кој е насочен кон отстранување на причините за социјалните проблеми. Во рамки на овој модел се настојува интегрирање и инклузија на корисникот и неговото семејство во заедницата, преку создавање мрежа за социјална поддршка на локално ниво. Клиентот повеќе не е пасивен објект, туку активен субјект во целиот процес. Повеќе не се работи наместо, туку заедно со клиентот.

Исто така, се менува и улогата на центрите за социјална работа, односно тие ја преземаат улогата на менаџирање на случајот користејќи ги ресурсите и услугите на субјектите во заедницата.

Кога станува збор за областа на социјална заштита неопходно е да се потенцира дека станува збор за исклучително динамична област која е во постојано движење и трансформација. Се случуваат промени во видот, обемот и комплексноста на социјалните ризици (се поголем е бројот на разводи, еднородителски семејства, стари лица на кои им е потребна помош и поддршка и сл.), како резултат на што се потребни нови и софистицирани знаења и вештини за успешно справување со новите предизвици.

Имајќи ги во предвид сите промени и процеси кои се случуваат во областа на социјалната заштита, процесот на континуиран професионален развој не претставува потреба, туку неопходност. Само добро обучени професионалци кои се „наоружани“ со соодветни знаења и вештини се во можност да дадат соодветна поддршка и помош на лицата во социјален ризик.

Континуираниот професионален развој дел од концептот за доживотно учење

Континуираниот професионален развој претставува планирано учење и развоен процес кој ја подобрува праксата, придонесува во доживотното учење и овозможува напредување во кариерата. Преку овој процес професионалците ги развиваат своите знаења и вештини во текот на сопствената кариера со цел да се осигура дека имаат капацитети да работат ефикасно и да испорачуваат ефективни и квалитетни услуги до корисниците (The Policy, Ethics and Human Rights Committee, 2012).

Преку процесот на континуиран професионален развој се обезбедува надградување, проширување и продлабочување на знаењата, вештините и аналитичкото размислување во насока на справување со зголемената комплексност на работата. Се влијае во насока на развој на професионалните капацитети и идентитет во текот на кариерата, како и почитување на етичките стандарди на професијата и правата на корисниците (клиентите).

Континуираниот професионален развој се однесува на надградување на знаењата, стручноста и компетентноста на професионалците во текот на нивните кариери според формулиран план кој ги зема во предвид потребите на професионалците, работодавачите, професијата и општеството (Social Workers Registration Board, 2014).

Преку овој процес се работи во насока стручните лица да преземаат одговорност за сопствениот личен раст и развој, како и да бидат во тек со релевантни истражувања и учења од соодветни професионалци и институции.

Континуираниот професионален развој претставува дел од концептот за доживотно учење кој е многу поширок, покомплексен и подолготраен. Како резултат на што може да се каже дека континуираниот професионален развој се однесува на усвојување на нови и надградување на постоечките знаења и вештини потребни за успешно извршување на одредена професија и/или работа во конкретна област, односно дејност.

Кога станува збор за примена на овој концепт во областа на социјалната заштита, истиот се однесува, односно ги опфаќа сите стручни лица кои работат во оваа област. Иако постојат одредени полемики во однос на дефинирањето на поимот стручни лица, сепак најзастапен е ставот дека во оваа група влегуваат сите вработени кои имаат високо, или повисок степен, на образование во областа на хуманистичките науки.

Процесот на континуиран професионален развој најчесто претставува составен дел од формалните системи за сертифицирање, односно лиценцирање на стручните лица за работа во областа на социјалната заштита. Иако постојат одредени разлики помеѓу системите за лиценцирање во одделни земји, сепак сите тие имаат иста цел, основа и слични карактеристики. Целта на овие системи е да се обезбеди постојано усовршување на професионалците, односно надградување на

нивните постоечки и усвојување на нови знаења и вештини. Во минатото дел од стручните лица на сопствена иницијатива и желба вложуваа во сопствениот професионален раст и специјализација, но тоа не беше обврзувачки за нив. Како резултат на доброволниот карактер, се случуваше дел од стручните лица да не ги следат новите научни сознанија во областа во која работат, со што се доведуваше во прашање и квалитетот на услугите што се испорачуваат до крајните корисници. Со цел корегирање на ваквата состојба во најголем дел од развиените системи за социјална заштита во европа и светот се применува системско решение кое има облигаторен карактер за стручните лица.

За да се обезбеди соодветно ниво на подготвеност на стручните лица се организираат семинари, едукации, конференции, обука на работно место, размена на искуства, студиски престои за стручно усовршување и сл. При што сите едукации се организираат врз основа на претходно изготвена програма и мониторинг од страна на соодветното тело кое има добиено мандат од државата да ја реализира оваа исклучително важна задача.

Преку процесот на континуиран професионален развој, всушност се гарантира дека вработените ги имаат вистинските (потребните) знаења, вештини и вредности да испорачаат високо квалитетни услуги (грижа).

ЗАКЛУЧОК

Континуираниот професионален развој, како дел од поширокиот концепт за доживотно учење, е насочен кон креирање систем преку кој ќе се обезбеди континуирана мобилност на вработените во насока на нивно стручно усовршување, раст и развој.

Имајќи во предвид дека многу често најважна, а во одредени случаи и единствена, алатка за работа на стручните лица во областа на социјалната заштита претставуваат нивните знаења и вештини, процесот на континуиран професионален развој добива на уште поголема важност. Овој процес е исклучително важен заради тоа што преку постојаното усовршување на човечките ресурси, всушност се влијае во насока на подобрување на квалитетот на помош и заштита на крајните корисници, односно клиентите. Само добро обучени стручни лица, кои постојано ги надградуваат своите знаења и се во тек со најновите научни и практични сознанија ќе можат да испорачаат високо квалитетни

услуги. Имајќи ја во предвид важноста и придобивките кои произлегуваат од овој процес, неопходно е постоење на добро структуриран и организиран систем преку кој ќе се обезбеди професионален раст и развој на стручните лица, но и специјализација во одредена потесна област. За постигнување на оваа цел треба да се обезбеди сериозен пристап од сите инволвирани страни во овој процес, како и создавање на соодветни материјални, организациски и стручни предуслови за негова ефикасна имплементација.

Користена литература:

- Bang, J 2010. *Organising Lifelong Learning: A Report on University Strategies and Business Models for Lifelong learning in Higher Education*, European Association of Distance Teaching Universities (EADTU), Heelen, The Netherlands.
- Bologna process 2009. *The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade*: Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009, viewed 14 August 2014. http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Leuven_LouvainlaNeuve_Communicu%C3%A9_April_2009.pdf
- European Commission 2010. *Europe 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, viewed 14 August 2014. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>
- European Association of Distance Teaching Universities 2010. *Organising Lifelong Learning: A Report on University Strategies and Business Models for Lifelong Learning in Higher Education*
- European Union 2011. *Council Resolution on a renewed European agenda for adult learning*, Official Journal of the European Union, viewed 17 August 2014. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2011.372.01.0001.01.ENG

- European Union 2001: Making a European Area of Lifelong Learning a Reality, viewed 19 August 2014 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0678&from=EN>
- Social Workers Registration Board (2014). Continuing professional development – for registered social workers, viewed 14 November 2014. [file:///C:/Users/DELL/Downloads/Continuing Professional Development Booklet 2014.pdf](file:///C:/Users/DELL/Downloads/Continuing_Professional_Development_Booklet_2014.pdf)
- The Policy, Ethics and Human Rights Committee, The British Association of Social Workers (2012). BASW Continuing Professional Development (CDP) Policy, viewed 14 November 2014. http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_120605-9.pdf
- Закон за социјалната заштита на Република Македонија – пречистен текст („Службен весник на Република Македонија” бр. 148 од 29.10.2013)